

Dumitru Popovici

Personalități ale Universității Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

**PERSONALITĂȚI
ALE UNIVERSITĂȚII BABEȘ-BOLYAI**

XI

DUMITRU POPOVICI

**PERSONALITĂȚI
ALE UNIVERSITĂȚII BABEȘ-BOLYAI**

*Colecție publicată în cadrul
Direcției Patrimoniu Cultural Universitar,
de Muzeul de Istorie a Universității*

Redactor-șef:
Ana-Maria Stan

Secretar de redacție:
József Lukács

Colectivul editorial:
Florin Ardelean, Ioana Bonda, Cecilia Cârja,
Emilia Cismaș, Ioan-Marius Eppel, Ana Victoria Sima

ISSN 2457-1350
ISSN-L 2457-1350

PERSONALITĂȚI
ALE UNIVERSITĂȚII BABEȘ-BOLYAI

XI

DUMITRU POPOVICI

VOLUM COORDONAT DE
IOANA BOT ȘI ADRIAN TUDURACHI

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2022

ISBN 978-606-37-1422-1

© 2022 Autorii. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textelor, prin orice mijloace, fără acordul editorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Tehnoredactare computerizată: Cristian-Marius Nuna

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu, nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

Adresa Redacției:

Str. M. Kogălniceanu, nr. 4, parter
400084 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-591.471
E-mail:
colectia_ubb.personalitati@yahoo.com

Cuprins

Ioana Bot, Adrian Tudurachi	
Prefață	7
Ioana Bot	
Gesturile fondatoare ale istoricului literar. Singurătăți, singularități, exemplarități...	13
Călin Teuțișan	
D. Popovici, între istorismul sociologic și critica ideilor	29
Adriana Stan	
Romantismul și istoriografia literară românească. Provocări, soluții, consecințe	43
Corina Croitoru	
D. Popovici, ironistul	59
Marius Popa	
Prezențe ale clasicismului francez în critica literară a lui D. Popovici. Cazul <i>Ideologiei literare a lui I. Heliade Rădulescu</i>	69
Adrian Tudurachi	
<i>Civitas</i>: toposul cetății umane în critica lui D. Popovici	81
Jessica Andreoli	
R. Del Conte și D. Popovici: un discipolat sub semnul tăcerii	99
Christinne Schmidt	
Receptarea critică a cercetărilor lui D. Popovici	117
Ioana Em. Petrescu (prezentare, editare și note de Mădălina Agoston)	
D. Popovici	145
Mircea Curticeanu (prezentare, editare și bibliografie de Ciprian Handru)	
Un concurs universitar de altădată: D. Popovici	151

Georgeta Antonescu

**Recitind *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières* din perspectiva
unei pedagogii a științei literare** 169

Liana Vescan

**Fondul „Dimitrie Popovici” în Colecțiile speciale ale Bibliotecii
Județene „Octavian Goga”, Cluj** 177

Fotografii 189

**În atenția colaboratorilor colecției „Personalități ale Universității
Babeș-Bolyai”** 195

Prefață

Ioana Bot, Adrian Tudurachi

În 2022, Universitatea Babeș-Bolyai aniversează 120 de ani de la nașterea profesorului Dumitru Popovici și 70 de ani de la moartea lui. O aritmetică simplă ne spune, la vederea acestor cifre, că profesorul de literatură română și directorul Seminarului disciplinei respective, a fost un tânăr excepțional – și că a murit prea repede. O trecere rapidă prin Facultatea de Litere e de-ajuns ca să vorbească neinițiatului despre importanța pe care memoria lui D. Popovici o are între istoriile noastre fondatoare: fotografiile lui strălucesc sala de Consiliu, respectiv sala de festivități (care îi și poartă numele). Inițiații (în manuscrise și arhive ale familiei acestuia de universitari clujeni, care îi conține, alături de D. Popovici [1902–1952], pe fiica sa, Ioana Em. Petrescu [1941–1990] și pe soțul ei, Liviu Petrescu [1941–1999]) pot descoperi, între volumele vechi ale Bibliotecii de la Litere, cărți care au aparținut Seminarului de istoria literaturii române moderne și în marginile cărora creionul bont al profesorului trasa linii groase (roșii, de obicei) pentru fragmentele pe care le va fi folosit la cursuri. Pe casa unde a locuit, la Cluj, împreună cu familia sa (la începutul urcușului străzii Bisericii Ortodoxe), s-a pus, târziu, în anii postcomuniști, o inscripție comemorativă. Discrete, dar – vizibile, asemenea detalii istorice vorbesc despre prezența „profesorului Popovici” (foștii studenți așa îl numeau, evocându-l, în deceniile postbelice) în posteritate. Studiile sale despre ideologia literaturii române din secolele XVIII–XIX, respectiv despre romantismul românesc și despre poezia eminesciană, continuă să figureze între referințele bibliografice ale specialiștilor domeniului, români și străini, cu o discretă insistență, ceea ce îl așază pe autor în istoria ideilor literare românești pe o „listă scurtă” a celor care și-au depășit epoca și, chiar, marginile metodologice ale propriilor construcții ideatice: Eugen Lovinescu, George Călinescu, Tudor Vianu, Garabet Ibrăileanu...

Omagiul construit de autorii volumului de față ar putea pleca de aici, întemeindu-se pe aceste urme „ceremoniale”. Dar știm, firește, că momentele festive au o capacitate aparte de a atrage rostirea unor locuri comune, encomiastice

și prea puțin convingătoare – chiar dacă, în esența lor, motivate atât de activitatea celui omagiat, cât și de admirația sinceră a celor care îl evocă, astăzi. De aceea, ne-am propus să evităm pe cât posibil tocmai perspectivele exclusiv omagiante. De altfel, volumul nici nu s-a născut din dorința de a veni în întâmpinarea aniversării duble din 2022, ci – din nevoia de a rediscuta perspectivele critice și istorice asupra literaturii române, datorate lui D. Popovici, cu ocazia unor conferințe internaționale de specialitate, organizate la Universitatea Babeș-Bolyai în ultimii 5 ani, și unde peisajul actual al istoriei literare (ca disciplină-pilot, în revenire de formă după mai bine de jumătate de secol de „criză”) și al reflecției despre interferențele posibile dintre literatură și ideologie (teritoriul pentru care, probabil, ideile lui Popovici sunt cel mai actuale) a readus în atenția specialiștilor de pretutindeni contribuțiile profesorului Universității clujene. Cele mai multe dintre studiile prezentului volum au fost, inițial, comunicări științifice prezentate la astfel de evenimente academice.

Un asemenea punct de plecare înseamnă că – în ansamblul său – volumul de față oferă o efigie a profesorului realizată cu ajutorul unor abordări din unghiuri științifice actuale și (cel puțin sub aspectul construcției unei memorii a părintelui fondator) insolite. Am considerat că acesta este tipul de demers care i se potrivește acestui mare istoric literar român, greu de clasificat în taxonomiile domeniului, dispărut înainte de a-și duce la bun sfârșit multe din reformele învățământului universitar de specialitate pe care le începuse și – de fapt – marea majoritate a proiectelor științifice personale, rămase neterminate. Reforma comunistă a învățământului – și dictatura comunistă în sine, vreme de o jumătate de secol – aveau să desăvârșească atât zădărnicierea construcțiilor universitare și științifice ale lui D. Popovici, cât și (numai în aparență paradoxal) discreta lui reputație de specialist în literatura comparată a formelor, respectiv în istoria ideilor literare, consacrată de edițiile postume ale scrierilor sale, începând din anii '70 ai secolului trecut. Dispărut pe neașteptate, într-o perioadă foarte tulburătoare din istoria Universității, profesorul nu a fost urmat la catedră de vreun discipol al său: mulți dintre cei apropiați lui vor pleca din *Alma Mater*, urmăriți de propriile probleme politice, „origini nesănătoase” sau alte pricini pe care puterea comunistă știa foarte bine să le scoată în calea unor (potențiali) intelectuali tineri. Alții – din aceleași motive și sub presiunea acelorași vicisitudini istorice – vor alege să îmbrățișeze idealurile promovate de noul regim, cu avantajele sociale și academice asociate, firește. Dacă nici unul dintre aceștia nu îl va ataca pe magistrul dispărut prea devreme, e la fel de adevărat că tăcerea

lor în ce privește cursurile și studiile lui echivalează cu o adevărată „construcție a uitării”, interesantă, astăzi, pentru specialiștii câmpurilor literare și a istoriilor lor întotdeauna accidentate, ca și pentru cei mânați doar de ceea ce Popovici însuși definea, în deschiderea cursului din 1947 *Eminescu în critica și istoria literară română*, drept „curiozitatea firească de a vedea în ce măsură istoria se repetă sau nu”.

Actualitatea scrierilor lui Popovici este dovedită și de interesul pe care îl manifestă tinerii cercetători față de acestea. Fie că este vorba despre volumele postume, despre colecția primei reviste românești universitare de specialitate, pe care el a creat-o la Universitatea clujeană, sau despre manuscrisele profesorului Popovici, construcțiile și proiectele sale științifice par să rezoneze cu climatul academic de astăzi, pe mai multe paliere decât s-ar crede: de la formarea sa intelectuală în universități de prim rang ale României (la București, în anii '20) și ale Europei vremii (la Paris, în anii '30), la felul cum a câștigat catedra de literatură română la foarte tânăra (pe-atunci) Universitate clujeană (probabil – concretizând politici academice care urmărea atragerea unor tineri specialiști formați în Occident și vizau, astfel, să construiască o universitate cu adevărat europeană), de la interesul său profesional pentru inflexiunea politică a literaturii (și a canonului literar românesc, cu precădere), la întemeierea unor câmpuri disciplinare deopotrivă temeinice și îndrăznețe în peisajul universitar local. Toate acestea nu sunt ușor de adus împreună. „Moștenirea lui Popovici” pare să ne vorbească, astăzi, cu o carismă (stilistică? metodologică? – iață doar câteva dintre nuanțele pe care studiile de față caută să le identifice și să le comenteze...) care seamănă, credem, cu fascinația manifestată de profesor, la cursuri, asupra studenților săi. Și care nu era egalată, spun legendele universitare locale, decât de ironia profesorului: luminoasă cu cei „naivi și sentimentali”, necruțătoare cu impostorii sau cu oportuniștii oricărui regim politic, ironia lui devenise, probabil, adevărata lui „signatură stilistică”, definindu-i nu numai judecățile literare, ci și modul personal de a fi într-o istorie tot mai ieșită din matcă: România dictaturii de dreapta, ocuparea Ardealului de Nord din 1940 și refugiul Universității clujene la Sibiu, războiul și instaurarea noii dictaturi, de stânga, epurarea politică a Universității...

Structura culegerii de studii pe care o dedicăm personalității lui D. Popovici reflectă dubla articulare a rolului și semnificației sale în spațiul academic clujean: pe de-o parte, specialist incontornabil în studierea secolului al XIX-lea și a principalelor „fețe” ale modernității românești și, de cealaltă parte, figură

fondatoare a instituționalizării locale a studiilor literare, suportând exemplar condiționările și provocările unei istorii intelectuale derulate între 1930 și 1950. Articolele reunite în acest volum propun de aceea un demers care combină relectura operei de istoriograf literar, problematizarea filiațiilor academice și metodologice, și trecerea în revistă a celor mai relevante surse arhivistice. În funcție de mizele hermeneutice sau documentare ale contribuțiilor, am împărțit sumarul antologiei în două secvențe. Studiile grupate în prima secțiune sunt exerciții de reapropriere a câtorva temelor și problematici vizate de critic între cele două războaie, focalizând asupra romantismului (Adriana Stan), clasicismului (Marius Popa) sau umanismului (Adrian Tudurachi). Pe un plan mai complex, care conjugă tradițiile instituționale cu emergența unor modele de practică a studiilor literare, articolul Ioanei Bot, cel al lui Călin Teuțișan, sau demonstrația Corinei Croitoru aplicată asupra unui „etos al ironiei”, examinează traseele intelectuale inaugurate de Popovici, singularitatea ori tipicitatea lor, dar și șansele de supraviețuire și de emulație ale unui asemenea model. Cea de-a doua parte a volumului își propune să ofere cercetătorilor un tablou cât mai complet al surselor documentare privitoare la activitatea, creația și corespondențele academice ale lui D. Popovici, în măsură să restituie cu acuratețe profilul carierei sale și, în același timp, să prevină poncifele – chiar și pe cele fondatoare. Articolul Lianeii Vescan despre arhiva Popovici cuprinsă în Colecțiile speciale ale Bibliotecii Județene „Octavian Goga” din Cluj, investigația realizată de Jessica Andreoli în arhiva Rosei del Conte pentru documentarea urmelor lăsate de Popovici și a insolitei relații de discipolat pe care o stabilește cu românișta italiană, precum și cartografierea detaliată a corpusului receptării operei criticului și istoricului literar făcută de Christinne Schmidt constituie o panoramă, pe care am dorit-o exhaustivă, a unor instrumente de lucru indispensabile pentru cercetările viitoare.

Studiile din volumul de față reușesc să creioneze un portret incitant al profesorului, cu atât mai mult cu cât contururile acestuia nu sunt ferme. Perspectivele autorilor asupra personalității și operei lui Popovici nu se suprapun, ci „joacă” în diferențele lor de contur, ca niște lentile îndepărtate, rezultatul fiind o imagine caleidoscopică și, cu atât mai mult, provocatoare pentru cititorul de azi. Nu știm dacă este, cu adevărat, o reușită. Dar știm că proiectului nostru i se potrivește o caracterizare pe care însuși Popovici o schița pentru cursul său despre receptarea lui Eminescu (o temă și un curs universitar cu adevărat noi în istoria ideilor literare românești, din perioada interbelică): „Studiile de natura

aceasta sunt destinate într-adevăr să contribuie la înțelegerea operei sau scriitorului dat, dar pentru ca ele să ajungă aici se cer două condițiuni esențiale: cea dintâi este ca expunerea diferitelor păreri să păstreze un caracter cât mai obiectiv, să caute să redea cât mai fidel gândirea celui care a scris studiul; în afară de aceasta însă – și aceasta este piatra de încercare – expunerea trebuie să oglindească totodată și propriul fel de a privi în problemă”. Cu alte cuvinte – departe de a fi un omagiu ocazional al unui mare universitar clujean, volumul de față este un prilej pentru autorii săi de a-și defini profilurile proprii, în oglinda istorică a unui înaintaș ilustru care nu a fost, totuși, profesorul niciunuia dintre ei, dar de la care multe din opțiunile lor științifice se pot revendica, astfel.

Gesturile fondatoare ale istoricului literar. Singurătăți, singularități, exemplarități...

Ioana Bot*

Abstract

The founding gestures of the literary historian. Lonelinesses, singularities, exemplarities... The study reviews D. Popovici's founding attempts in the field of literary history. It pursues his activity along four axes: critical editions of modern Romanian authors, studies in literary history, university lectures and „Studii literare” (“Literary Studies”), the scientific journal he founded as a professor of Cluj University. Both original and modern in his theoretic, methodologic as well as academic options, Popovici is a founder of institutions and the initiator of a research school. His scientific projects are singular in their scope. Yet his critic posterity destines him to an unwarranted “singularity”. Our reflection focuses upon the exemplary elements in the scholar's destiny.

Keywords: *D. Popovici, history of modern Romanian literature, the „Studii literare” [“Literary Studies”] journal, university lectures, the „Ferdinand I University” of Cluj.*

Cuvinte-cheie: *D. Popovici, istoria literaturii române moderne, „Studii literare”, cursuri universitare, Universitatea „Ferdinand I” din Cluj.*

În istoria Facultății de Filologie a Universității românești de la Cluj (azi, Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai), profesorul D. Popovici figurează între „părinții fondatori” ai studiilor literare. Asta, deși a devenit angajatul respectivei Universități doar în 1936 (ea fusese creată în 1919, ca instituție de învățământ superior românesc în Transilvania, după realizarea unirii Transilvaniei cu România, în 1918¹). Ce înseamnă, în consecință și pentru acest caz anume, a

* Ioana Bot (Ioana Bican) este profesor universitar dr. la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Contact: ioana.bican@ubbcluj.ro

¹ Pentru istoria Universității românești de la Cluj, v. Ion Aurel Pop, Simion Simon, Ioan Bolovan (coord.), *Universitatea din Cluj în perioada interbelică, I-IV*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019 (cu precădere, vol. III: Facultatea de Litere și Filosofie, coord. Ana-Maria Stan); Daniel David (coord.), *Tradiție și excelență. Școlile academice de știință la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019.

fi „părinte fondator” – al unei discipline? Al unei catedre universitare? Al unui mod de a scrie istoria literară (adică – al unui mod de a face cercetare științifică)? Și în ce măsură gesturile fondatoare ale lui D. Popovici pot constitui, astăzi, *modele* – modele pentru un destin individual în câmpul studiilor literare, dar și, deopotrivă, modele de bune practici în viața universitară, în construcția academică? Pentru desfășurarea unei asemenea reflecții în general, cazul lui D. Popovici se constituie ca un fel de „obiect singular”: ceea ce îl înscrie într-o paradigmă a „fondatorilor” (în plan academic), în același timp face ca parcursul său științific să fie dificil de clasificat – ambele axe sunt de natură să confere substanță ideatică demersului nostru. Singularitatea lui D. Popovici – între „părinții fondatori” ai noii Universități românești din Transilvania, între istoricii literari (prin dorința sa de a reînțemeia disciplina pe care o preda și de a surclasa, astfel, crizele domeniului, acutizate în anii '30 ai secolului trecut), între istoricii literari ai modernității românești – este conferită nu numai de calitatea sa intelectuală excepțională, ci și de o serie de episoade biografice și istorice („contextul” în care se înscriu întemeierile sale a fost unul din cele mai violent anti-culturale, în România secolului trecut), toate acestea transformându-l într-un personaj aparte al istoriei noastre literare², dar și al istoriei noastre academice.

D. Popovici (1902–1952) a devenit profesor de istoria literaturii române la Universitatea clujeană, în 1936, printr-un concurs nu lipsit de surprize (era vorba de catedra de specialitate, vacantată prin moartea lui G. Bogdan-Duică, figură de referință a culturii românești ardelenene și a vechiului istorism literar, specific începutului de secol), în care el, candidatul „extern” (studiase la București și la Paris, nu era originar din Ardeal...), s-a impus în fața candidaților locali, chiar și a lui Ion Breazu, fostul asistent al precursorului său, considerat de lumea universitară a vremii „succesorul neîncoronat” al vestitului profesor³. Prestația sa

² Cel mai complet profil intelectual al savantului este semnat de Ioana Em. Petrescu, fiica sa (avea 11 ani când D. Popovici a murit), devenită la rândul său profesor de literatură română la aceeași Universitate: Ioana Em. Petrescu, *D. Popovici*, în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, București, Albatros, 2000, pp. 685–687. Despre personalitatea Ioanei Em. Petrescu, v. Ioana Bot (coord.), *Ioana Em. Petrescu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016 (colecția *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai*).

³ Reconstituirea concursului: Mircea Curticeanu, *Un concurs universitar de altădată (I–V)*, în „Echinoc”, X, februarie–martie 1978, nr. 2–3, p. 31; aprilie 1978, nr. 4, p. 22; mai 1978, nr. 5, p. 22; iunie–iulie 1978, nr. 6–7, p. 34; august–septembrie 1978, nr. 8–9, p. 34. Restituit în volumul de față, pp. 154–171.

publică, din timpul examenului, a avut fără îndoială impact: unii contracandidați se retrag din concurs după lecția publică a lui Popovici, pecetluind în Universitate ideea că noul profesor este nu doar foarte tânăr, ci și foarte carismatic (și foarte bine pregătit). Istoricii vieții universitare clujene vor avea a ne spune dacă opțiunea comisiei de concurs pentru D. Popovici a fost influențată (și, anume, în ce măsură?) de orientarea administrației noii Universități, în general, pentru atragerea de profesori tineri, cu studii în Occident, cărora li se creau apoi condiții pentru a reforma, efectiv, planurile de studiu și de cercetare ale catedrelor astfel ocupate. Privind retroactiv la tot ceea ce a (re)întemeiat D. Popovici, la Catedra de istoria literaturii române moderne, în cei 16 ani de profesorat, putem spune că activitatea lui academică a fost pe măsura așteptărilor și a politicilor promovate de Universitatea clujeană (inclusiv în anii extrem de dificili ai refugiului acesteia la Sibiu, în 1940–1945), și aceasta va constitui principalul subiect al considerațiilor noastre în cele ce urmează.

Să notăm, însă, înainte de orice altceva, faptul că proiectele reformatoare ale profesorului au fost sensibil încetinite nu atât în timpul refugiului de la Sibiu (dimpotrivă, am spune că, în anii refugiului, munca intensă la noi proiecte a fost, pentru el, o modalitate de a rezista dezastrului adus de război), cât de începerea, în 1949, a unei mari reforme a învățământului de toate gradele, în România recent devenită comunistă. Reforma din 1949 a epurat și programele de studiu, dar și universitățile, de unii din cei mai importanți profesori ai lor: mulți au fost, atunci, dați afară de la catedră, persecutați, arestați, anchetați. Nicio șicană din partea recent instauratei puteri (unice) nu a fost nesocotită pentru a distruge rezistența intelectualității universitare. La Cluj, exemplul cel mai celebru al unui profesor dat afară de la catedră este cel al lui Lucian Blaga. Alături de el, figurează Nicolae Mărgineanu (psiholog), Victor Papilian (medic, profesor de anatomie, scriitor), Constantin Petrescu-Ercea (profesor de drept) și mulți alții. Despre șicanele la care era supus și D. Popovici vorbesc documentele păstrate în arhiva familiei⁴. Murind în 1952, Popovici „scapă” de sub tăvălugul noii dictaturi care se instala în România, dar cele mai multe din întemeierile

⁴ Arhiva se află în proprietatea Bibliotecii Județene „Octavian Goga” din Cluj și poate fi consultată la secția de Colecții speciale a acesteia (catalogul documentelor universitare ale lui Popovici: <http://greenstone.bjc.ro/greenstone/cgi-bin/library.cgi?a=q&r=1&hs=1&e=q-01000-00---off-0documen2--00-1---0-10-0---0---0direct-10-CR-4-----0-11-11-ro-50--20-about-Popovici%2C+Dumitru--00-3-1-00-0-0-11-1-0utfZz-8-00&fqf=DC&g=Doc&t=1&q=Popovici%2C+Dumitru>, 25 aug. 2020).

sale instituționale (structura Catedrei/Seminarului de istoria literaturii române moderne, planurile de învățământ pentru Istoria literaturii române, revista universitară pe care o înființase, biblioteca Seminarului etc.) aveau să fie rapid distruse.

Iar dacă ne uităm la posteritatea critică a profesorului de istoria literaturii române, tot astfel trebuie să ținem cont că dispariția neașteptată din viața universitară a lui D. Popovici, împreună cu presiunea politicului în „reorganizarea învățământului” (și cu celelalte vicisitudini ale întunecaților ani '50 ai istoriei noastre) au fost de natură să genereze noi sisteme de loialități și noi câmpuri de putere, în care vor evolua și foștii săi studenți. Iosif Pervain, cel mai longeviv la catedra clujeană dintre foștii asistenți (își susținuse doctoratul cu Popovici, în 1948, cu o teză despre preromantismul românesc⁵), va deveni foarte repede, în întunecatul deceniu, deja (în 1958), șef al catedrei anterior conduse și reformate de D. Popovici, bucurându-se, apoi, de o îndelungată carieră academică, la Cluj și la Oradea, cu toate onorurile cuvenite, în acele vremuri (a murit în 1982). Opțiunile sale metodologice, după teza de comparatistică îndrumată de Popovici, se reorientează destul de devreme spre modelul istoriei literare factologice, ilustrat de G. Bogdan-Duică, și spre cercetările bibliografice. Nici implicit, în ceea ce a scris, nici explicit, Iosif Pervain nu avea să se revendice de la întemeierile științifice ale profesorului său. Un exemplu mai interesant de filiație științifică îl reprezintă Romul Munteanu⁶, care a fost și el studentul lui Popovici: în 1950, după licență, a fost numit asistent de acesta, iar în 1956 s-a transferat la Universitatea din București și destinul său academic a luat alte căi, fără a se despărți, totuși, de opțiunea pentru comparatistică. Să notăm, totuși, că primul său volum de autor, *Contribuția Școlii Ardelene la culturalizarea maselor* (1962), aduce împreună interesul „școlii lui Popovici” pentru istoria ideilor literare ale „Luminilor” românești și o temă obedientă față de îndrumările politice oficiale. Ca și Romul Munteanu, dar cu un „dosar personal” mult mai dificil de apărat în fața puterii comuniste, și Eugen Todoran va alege să plece de la Cluj (unde fusese luat ca asistent de D. Popovici, în 1949), în 1956, la recent-înființata Universitate din Timișoara, unde își va construi un destin universitar

⁵ Pentru mai multe informații despre parcursul academic al lui Iosif Pervain, v. Mircea Popa, *Iosif Pervain*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, P–R, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 166–167.

⁶ Despre care, v. Stan Velea, *Romul Munteanu*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, L–O, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 479–480.

de prestigiu, studiile sale cele mai importante fiind consacrate exegezei unor mari autori români canonici: Mihai Eminescu, Titu Maiorescu și Lucian Blaga⁷. Niciunul dintre asistenții lui D. Popovici nu va fi, după moartea profesorului, atent cu „moștenirea” acestuia, nici în construcțiile de carieră ale fiecăruia, nici în studiile lor de maturitate. În 1952, la moartea profesorului, în facultatea clujeană exista o serie de studenți din care se vor ridica, ulterior, nume de referință ale studiilor literare și ale vieții universitare (între aceștia: Mircea Zăciu, Ion Vlad, Mircea Curticeanu, Mircea Tomuș, Octavian Schiau, Leon Baconsky, Silvia Tomuș, Andrei Avram etc.); deși au avut ocazia să audieze cursurile profesorului, erau mult prea tineri la dispariția acestuia pentru a fi cu adevărat formați în spiritul viziunii lui. Cei mai mulți au devenit discipolii lui Ion Breazu, care îi va urma lui Popovici la profesorat (și care fusese contracandidatul lui la celebrul concurs din 1936...). Atmosfera întunecaților ani '50 a definitivat restul. Istoriile orale ale Facultății de Filologie din Cluj, unde profesorii acestei ultime generații care l-a prins pe D. Popovici la catedră îl evocau ca pe o personalitate extrem de carismatică și foarte ironică, o figură elegantă și rezervată, atentă la evoluția studenților și necruțătoare cu impostorii (pe care evenimentele de după al Doilea Război Mondial îi încurajau să se manifeste, inclusiv în spațiul Universității), acele istorii orale nu au fost completate însă, niciodată, de consemnări scrise: profesorul, dispărut în 1952, nu a devenit un personaj nici măcar al jurnalelor/memoriilor lor, atunci când acestea au fost scrise.

Ioana Em. Petrescu, în *Jurnal*⁸, face o serie de afirmații interesante despre ceea ce a fost – consideră ea – percepția epocii: că D. Popovici a murit fără să lase în urmă cărți sau studii nepublicate⁹, și că, în consecință, nu va avea parte de o posteritate critică. Fiica lui declară, de altfel, în multe interviuri, că a ales să studieze filologia pentru a putea edita opera postumă a tatălui ei și a corecta, implicit, respectiva percepție.

Așa se face că, în anii dictaturii comuniste (și înainte de seria editorială începută de Ioana Em. Petrescu, în 1969), cea mai explicită și amplă revendicare

⁷ V. Sorina Ianovici-Jecza, *Eugen Todoran*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, S-T, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 728–730.

⁸ Ioana Em. Petrescu, *Jurnal (1959–1990)*, ediție îngrijită de Rozalia Borcilă și Elena Neagoe, cuvânt înainte de Elena Neagoe, postfață de Carmen Mușat, Pitești, Paralela 45, 2005.

⁹ Într-adevăr, publicarea postumă a scrierilor și cursurilor lui D. Popovici i se datorează exclusiv fiicei sale și ea va începe abia în 1969. Ioana Em. Petrescu avea să moară și ea foarte tânără (în 1990), lăsând neterminat proiectul unei ediții a scrierilor lui D. Popovici.

de la viziunea lui D. Popovici asupra istoriei literare îi aparține... Rosei del Conte, prestigios eminescolog italian, format, în anii '40, în studiul literaturii române, la Universitatea de la Cluj (Sibiu), unde funcționa ca lector de italiană¹⁰. După 1969, odată cu edițiile postume ale scrierilor sale, va deveni un nume foarte apreciat de istoricii literari bucureșteni care s-au ocupat de literatura română premodernă și de romantismul românesc: Paul Cornea, Mircea Anghelescu, Mihai Zamfir îi vor consacra pagini elogioase¹¹ – dar recitirile lor vor construi, totodată, un model diferit de filiație ideatică decât aceea care ne interesează aici.

Acestei situații aparțin din istoria ideilor literare românești vin să i se adauge, în configurarea „singularității” lui D. Popovici, alte câteva detalii nu mai puțin semnificative. Unele se referă la modul cum este „recuperată”, astăzi, opera lui, în operele lexicografice și istorice postcomuniste. Articolul semnat de Ioana Em. Petrescu pentru *Dicționarul scriitorilor români* (pe care l-am mai invocat, anterior) este, dincolo de informația bibliografică, un text aparte, prin caracterul său implicit de „dialog peste decenii” între două viziuni convergente asupra literaturii române, a tatălui și a fiicei, dezvoltate dialogic și, totodată, independent una de cealaltă. Pentru considerațiile de față, ni se pare însă grăitor articolul semnat de Nicolae Mecu, în *Dicționarul general al literaturii române*¹². D. Popovici are parte, acolo, de o prezentare în cea mai mare parte corectă (cu discrete erori de informație, uneori), dar care nu formulează nicio concluzie axiologică despre critica acestuia, menținându-se în teritoriile unor aprecieri foarte generale („formulări care se rețin”, „o ipoteză ademenitoare privind personalitatea literaturii transilvane moderne”) și perpetuează imaginea unui universitar sec, reținut, corect în demersuri și... cam atât. Surprinzătoare (căci nemotivate) adjective atribuite profesorului clujean vin să coloreze un portret abia schițat: „Dacă în studiile de ideologie talentul literar al austerului cercetător este revelat de punerea în scenă a ideilor [o preluare tacită a judecății lui Mircea Zăciu, dintr-un articol reluat de autor în volumul *Ca o imensă scenă, Transilvania...*, n. I.B.], aici el se manifestă în lapidaritatea și plasticitatea caracterizărilor...” „Austerul cercetător”...? Simțind totuși nevoia de a motiva mai accentuat ceea ce de fapt abia de sugerase, anume –

¹⁰ Rosa del Conte, *Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, Società Tipografica Editrice Modenese, 1962, passim.

¹¹ V. bibliografia articolului Sorina Ianovici-Jecza, *op. cit.*, p. 730.

¹² Nicolae Mecu, *Dumitru Popovici*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, P—R, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 385–389.

existența, în cazul lui Popovici, a unui destin vitreg (care „l-a marginalizat și relegat îngustului cerc al specialiștilor”), Nicolae Mecu își încheie prezentarea cu o frază lungă, în care atinge și problema adversității lui Călinescu față de opera istoricului literar de la Universitatea clujeană (un subiect de reconstituit, poate, pe baza arhivei lui Popovici, în studii viitoare), și pe aceea a destinului nedrept, și pe aceea a modernității perspectivelor sale teoretice, fără a mai adăsta asupra niciuneia dintre aceste particularități ale profilului astfel schițat: „Întreruptă la vârsta când se elaborează marile sinteze, marginalizată și relegată îngustului cerc al «specialiștilor», plasată la capitolul «istoria literară universitară», capitol apăsător de prejudecata aridității solemne și pedante, concurată masiv de baroca, exuberanta, seducătoarea *Istorie...* a lui Călinescu, minimalizată sau ocultată de călinescofilii à outrance și (re)editată târziu, opera impunătoare și modernă a lui Popovici nu s-a bucurat de influența pe care o merita”¹³. Mult mai aproape de zilele noastre – și după apariția tuturor volumelor postume, îngrijite de Ioana Em. Petrescu – în *Dicționarul enciclopedic Mihai Eminescu*, realizat de Mihai Cimpoi¹⁴, are parte de un articol foarte scurt, care rezumă și citează articolul lui Nicolae Mecu, fără a formula, măcar, considerații suplimentare despre eminescologia autorului, deși perspectivele construite de Popovici în respectivele cursuri universitare (consacrate lui Eminescu) au constituit, așa cum arătase și Rosa del Conte, adevărate re-întemeieri ale exegezei celui mai important scriitor român.

O altă „singularitate” importantă pentru înțelegerea destinului lui D. Popovici în istoria ideilor literare românești privește gesturile sale fondatoare – ca profesor, dar și ca istoric literar. Numeroase, ele sunt proiecte dezvoltate cu precădere în cadrul Seminarului de literatură modernă de la Universitatea clujeană și întrerupte de moartea timpurie a profesorului. Contextualizarea istorică de mai sus încerca să ofere câteva argumente pentru a înțelege de ce posteritatea lui Popovici a fost, în pofida efortului său de a fonda instituții și de a reîntemeia discipline academice, vitregă cu numele lui, cu „moștenirea spirituală” pe care o lăsase, implicit, discipolilor săi, chiar dacă nu apucase să scrie studiile anunțate de cursurile lui, cele atât de noi pentru orizontul academic clujean al anilor '40... Ghilotina istorică a instaurării dictaturii comuniste, cu nefasta reformă a învățământului, începută în 1948–1949, nu explică, s-a văzut, chiar totul: nu e doar

¹³ *Ibidem*, p. 389.

¹⁴ Mihai Cimpoi, *Mihai Eminescu. Dicționar enciclopedic*, Chișinău, Gunivas, 2013, p. 399.

o „vitregire” a istoriei generice; la ea vin să se adauge elemente esențiale, dar – de detaliu, care privesc opțiunile profesionale (și politice) ale unor oameni, importanți pentru Popovici, în construcția unui câmp literar.

Quid est, atunci, despre gesturile fondatoare ale istoricului literar? Prin ce sunt ele exemplare, ne întrebăm, chiar dacă exemplaritatea lor nu a fost de-ajuns pentru a le salva, în durata istorică? În esență, D. Popovici construiește o „școală de istorie literară”, înfăptuind patru gesturi decisive: ele privesc 1. stabilirea și restituirea științifică a obiectului de studiu, 2. studierea și comentarea acestui obiect, astfel încât să se poată susține o perspectivă integratoare, de anvergură, dar totodată înnoitoare, asupra întregii discipline (a istoriei literare), 3. construcția unor cursuri universitare noi, care să pregătească specialiștii domeniului sub auspiciile acestei noi perspective și, respectiv, 4. crearea unui spațiu public al dezbaterii de specialitate, cu rol esențial nu doar în diseminarea rezultatelor noilor cercetări științifice, ci și în solidarizarea unui grup de specialiști, în construcția unui curent de opinie etc.

Studiile de istorie literară ale lui D. Popovici se însoțesc, de la începutul carierei sale științifice, de proiecte editoriale ample, consacrate unor scriitori care nu avuseseră parte de ediții critice, încă, în anii '30 ai secolului trecut. Cel dintâi, editarea operei lui Heliade-Rădulescu, este un proiect ce însoțește, evident, studiile de tinerețe ale lui D. Popovici, consacrate scriitorului (inclusiv teza sa de doctorat – despre ideologia literară a lui Heliade-Rădulescu), pentru a apărea, în două volume (1939–1943), ca un al treilea volet al celui mai amplu proiect care îi scandase tinerețea, anii de studii și de căutări, între București, Paris și Iași (celelalte două sunt constituite de volumele de studii cu caracter monografic *Ideologia literară a lui Heliade Rădulescu*, București, 1935, respectiv „*Santa Cetate*”. *Între utopie și poezie*, București, 1935, reprezentând nu doar prima privire științifică, modernă, asupra istoriei interne a operei unei figuri esențiale a pașoptismului românesc, dar și un proiect de o admirabilă simetrie, în construcția sa, simetrie între perspectiva sintetică, de istoria ideilor, și analiza aplicată a inflexiunilor literaturii – „poeziei” – cu ideologia tardo-luministă). Fără a fi o ediție exhaustivă, ci mai degrabă un proiect „suspendat” de presiunile istoriei „de serie mică”, *Operele* lui Heliade-Rădulescu rămân o referință pentru specialiști, până astăzi, pentru că au calitatea aparatului modern, impecabil condus de mână sigură a (încă) tânărului istoric literar. Ediției din Heliade-Rădulescu îi urmează o alta, din opera lui D. Bolintineanu: *Scrieri alese* (București, 1942). Cronologia apariției acestor volume ne vorbește despre amploarea șantierului filologic al istoricului

literar – ca și despre capacitatea sa de a viza „lipsuri esențiale” din biblioteca edițiilor moderne ale clasicilor literaturii române. Sunt publicații „de tinerețe”, spuneam, în sensul în care D. Popovici abia ce devenise profesor la Universitatea clujeană, când încredințează tiparului edițiile respective, înfruntând, implicit, și vicisitudinile războiului, și pe acelea ale exilului sibian. Dar nu sunt tratate, de autorul lor în primul rând, câtuși de puțin drept „publicații complementare”, ci drept trepte (titluri) esențiale ale construcției în care se implicase.

Anii 1935–1945 sunt cei în care D. Popovici publică, susținut, studiile literare prin intermediul cărora începe să construiască noua sa perspectivă asupra istoriei literare românești, cea sintetizată în *Tendința de integrare în ritmul cultural occidental* (curs litografiat, susținut la Facultatea de Litere și Filozofie, în 1939–1940), unde afirma că istoria literară este știința-pilot a studiilor literare, ei revenindu-i sarcina de a degaja, a sintetiza și a interpreta valorile literare. Nu va mai apuca să o rotunjească – după 1945, practic, energiile sale se fărâmă între reconstrucția Universității întoarse din exil și amenințările unei boli pe care o știa incurabilă (cum rezultă din aluziile discrete, în scrisorile păstrate în arhiva familiei). Dar studiile sale (alături de cursurile universitare, editate parțial, postum, de fiica sa) ne lasă să întrevădem „întreaga construcție a primei istorii literare românești în care fenomenul literar nu mai era văzut strict pragmatic, ci prin prisma integrării sale în dinamica generală a doctrinelor ideologice, în perspectivă sociologică și nu mai puțin pe un vast tablou al evoluției artistice din Europa acelei vremi”¹⁵. Formula propusă de el pentru studiile literare, așa cum demonstrează Ioana Em. Petrescu, „încearcă o depășire a impasului în care istoria literară (și literatura comparată tradițională) se găsea în fața statutului de unicitate al operei de artă; soluția propusă nu tinde însă spre abandonarea perspectivei istorice în favoarea criticii estetice, ori spre o restructurare metodologică a istoriei literare. Căci, structural, Popovici nu este un critic, ci un istoric literar, preocupat, în primul rând, de procesul devenirii interioare a fenomenului literar, conceput ca «unul din factorii dinamicii sociale»”¹⁶.

Noua perspectivă în domeniul istoriei literare (care ar fi trebuit să se concretizeze într-o amplă istorie a literaturii române moderne), pe care o construia D. Popovici, este pregătită de cursurile sale universitare. Cursurile sale despre *Literatura română în epoca Luminilor* și, respectiv, *Literatura română modernă. Tendința*

¹⁵ Mircea Anghelescu, apud N. Mecu, *op. cit.*, p. 389.

¹⁶ Ioana Em. Petrescu, *Dumitru Popovici*, p. 686.

de integrare în ritmul cultural occidental, vor „deveni” volumul antum, monografic, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières* (1945). Celelalte cursuri, dintre care unele – litografiate, iar cele mai multe – păstrate în manuscris, în multiple variante, în arhiva familiei, au fost publicate, postum, în seria de autor apărută la Editura Dacia, în îngrijirea Ioanei Em. Petrescu (*Studii literare*, I–VI, 1972–1989). Este vorba despre cursuri pe teme precum *Romantismul românesc*, *Poezia lui Mihai Eminescu* și *Eminescu în critica și istoria literară română*. Alături de prelegerile propriu-zise (sau de notele adunate pentru acestea), arhiva profesorului păstrează destule alte documente interne ale Seminarului de istoria literaturii române moderne de la Universitate: bilete de examen, liste de subiecte, corespondență primită din partea asistenților săi, note de achiziție pentru biblioteca Seminarului, câteva procese-verbale ale unor ședințe de catedră. Ele ne dau o imagine destul de clară despre preocuparea profesorului pentru înnoirea predării și a structurării materiei, ca și despre conceperea curriculei academice pe două planuri: unul, explicit, al materiei predate, celălalt, implicit, al construcției unei reflecții (critice, teoretice) asupra temelor abordate, din care studenții să poată învăța cum se profesionalizează studiul literaturii române.

Reținem, pentru spațiul restrâns al prezentării de față, două asemenea exemple. Cel dintâi privește introducerea – în succesiunea cursurilor predate de Popovici, pe care studenții le puteau alege în fiecare an – a principiului care azi s-ar numi *pre-requisite*: înscrierea la cursul consacrat *Poeziei lui Mihai Eminescu* nu era permisă decât celor care urmaseră, un semestru, cursul consacrat receptării lui Eminescu „în critica și istoria literară română”; Popovici considera că este vorba de o inițiere obligatorie în pluralitatea lecturilor și în dezbaterea de idei (pe „pretext” eminescian), din studiile literare românești, cu atât mai mult cu cât toate marile nume ale domeniului s-au aplecat (și s-au aplicat...) operei eminesciene. Cursul lui despre *Poezia lui Eminescu* se construia, apoi, firesc, ca o replică (destul de explicită, dacă e să judecăm după referințele păstrate, în textul prelegerilor litografiate) la perspectivele critice anterioare asupra obiectului de studiu. Al doilea exemplu – dedus din listele de subiecte de examen păstrate – ne arată că, după ce urmaseră cursul monografic consacrat *Poeziei lui Eminescu*, studenților li se cerea să poată aplica aceleași principii critice și istorice și altor poeți din literatura modernă, care nu fuseseră studiați astfel (și despre care, anterior, ar fi putut afla urmând cursul despre *Romantismul românesc*, fără a avea la dispoziție, însă, acolo, detaliile analizelor pe care Popovici le oferă despre lirica eminesciană). Asemenea exemple ne vorbesc despre o predare modernă,

centrată asupra studentului și interesată de crearea unor competențe profesionale efective, de antrenarea gândirii critice și mai puțin de reproducerea materiei studiate.

În fine, al patrulea gest fondator al lui Popovici în timpul cât a fost profesor la Universitatea clujeană îl reprezintă crearea unei reviste literare de specialitate, cu titlul „Studii literare”¹⁷, așezată sub egida Universității „Regele Ferdinand I” din Cluj-Sibiu, respectiv a Seminarului de Istoria Literaturii Române Moderne, al cărui director era D. Popovici, în calitate de profesor ordinar. Deși se plasează explicit în filiația înaintașilor la catedră (primul număr e dedicat „În amintirea lui Gh. Bogdan Duică și N. Drăganu, cei dintâi profesori de Literatură română la Universitatea Românească a Clujului”), ceea ce trebuie citit și ca un gest de rezistență culturală în vremurile tulburi ale războiului, cu Ardealul de Nord ocupat etc., deși îndeplinește, așadar, gesturile unei inserări în istoria instituției, revista este, incontestabil, o noutate în peisajul universitar românesc. Revista reușește să aibă patru numere (1942, 1943, 1944, 1948), după care – probabil, ca o consecință a Reformei învățământului din 1948–1949 – apariția ei este definitiv suspendată. Revista ne ajută să avem o imagine a spațiului de dezbatere științifică al epocii, pe care D. Popovici înțelege să îl adauge construcției noilor perspective în istoria literaturii române.

Dar și ea este, ca și alte construcții instituționale ale lui Popovici, prea puțin cunoscută în posteritate. Nu numai că site-ul seriei noi a revistei nu pomenește seria veche¹⁸, dar revista lipsește dintre publicațiile indexate de *Dicționarul general al literaturii române*, chiar dacă Nicolae Mecu, în articolul consacrat lui Popovici, îi pomenește titlul¹⁹, în trecere.

¹⁷ Primul număr apare la Sibiu, în timpul refugiului Universității clujene, în 1942 (deși pe copertă se spune că e scoasă la Tipografia Cartea Românească din Cluj). Este, probabil, prima revistă universitară consacrată studiilor literare publicată în România (volumele consacrate istoriei presei românești nu ne ajută în verificarea acestei informații, decât, poate, prin absența unor informații, care să contrazică supoziția de față).

¹⁸ Sub direcția prof. Ion Pop, apar, în 1998–2003, patru numere ale unei „serii noi” a revistei, cu același titlu: <https://centrulcle.wordpress.com/publicatii/revista-academica-%e2%80%99studii-literare%e2%80%99d/>, accesat 31 august 2020. Numerele seriei noi nu sunt accesibile on-line, nici sumarul acestora.

¹⁹ N. Mecu, *op.cit.*, p. 386. Menționarea ei („Între 1942 și 1948 conduce la Sibiu publicația «Studii literare»”) nu spune mult și conține informații inexacte – revista s-a întors la Cluj, probabil, în 1945, împreună cu editorul său (Universitatea „Ferdinand I”) și cu redactorii, inclusiv – cu D. Popovici. Pe coperta ultimului număr, din 1948, locul apariției e trecut „Cluj”.

Programul revistei e prezentat în *Prefața* primului număr, semnată de D. Popovici. Este, acesta, un text foarte interesant pentru modul în care include revista între noile proiecte ale fondatorului: „Revista [...] a fost proiectată ca organ al unui Institut de Istoria Literaturii Române, a cărui înființare ne preocupă din clipa în care ni s-a încredințat catedra de istoria literaturii române moderne de la Universitatea Clujeană. [...] Activitatea desfășurată însă în cuprinsul Universității noastre în timpul din urmă făcea necesară apariția revistei, care nu este decât unul din instrumentele de lucru preconizate de noi...”²⁰ – vremurile erau, într-adevăr, foarte dificile pentru Universitate și pentru România. Prefața ancorează în prezentul războiului, cu accente dramatice pentru memoria noastră istorică: „Studiile pe care le-am reținut pentru discuție sunt publicate în 1940 și 1941. Am pornit în mod intenționat de la această dată, când Universitatea noastră a primit cea mai dureroasă lovitură. Apariția revistei «Studii literare» este o dovadă că, departe de a ne prăbuși sub durere, noi ne continuăm activitatea îndrumată de aceleași preocupări: socotim astfel că unei propagande *forense*, subtilizând în retortele sale adevărul și umanitatea, nu i se poate răspunde decât subliniind cu toată tăria demnitatea adevărului și demnitatea umanității”²¹. Programul revistei e, însă, mai mult decât o listă de instituții viitoare și de bune intenții. El configurează opțiuni și descrie metode, formulând totodată poziții critice, inclusiv cu privire la pozitivismul istoriei literare „canonice” (ceea ce, într-o revistă dedicată memoriei lui Bogdan Duică, nu e puțin lucru...). Astfel, al doilea paragraf al *Prefetei* vorbește despre „obiectul de studiu” al acesteia, definit după cum urmează: „Obiectul de studiu pe care ni-l propunem este Literatura română modernă, privită atât în dezvoltarea internă a valorilor ei artistice și ideologice, cât și în raporturile sale cu literaturile străine. Va fi deci o revistă de Istorie literară națională și de Literatură comparată pe bază românească. Se va acorda în același timp toată atenția problemelor referitoare la metodele de cercetare și se va înfățișa, în lumină critică, întreaga mișcare științifică de

²⁰ D. Popovici, *Prefață*, în „Studii literare”, 1942, nr. 1, p. VII.

²¹ *Ibidem*, pp. VII–VIII. D. Popovici face aluzie, subtil, la propaganda oficială, publică, din perioada războiului („propagandei *forense*”; lat. *forense* = „care ține de piața publică, ceea ce este în for” etc.); foarte probabil, și sumarul revistei era supus cenzurii obligatorii a publicațiilor, care ar fi sancționat orice atitudini explicit adverse față de aliații politici ai României din 1942. Îi mulțumim colegei Carmen Fenechiu pentru a ne fi ajutat în descifrarea sensului „esopic” al latinismului folosit.

specialitate”²². Consecvent cu sine, Popovici nu omite nici aici accentele ironice și trimiterile polemice: „Faptul acesta ne apare cu atât mai indicat astăzi, când cercetarea simte trebuința unei orientări nouă și când, smulsă din congelarea pozitivistă, Istoria noastră literară este aruncată din nou pe apele dulci ale impresionismului, pe care ea a mai plutit pe vremuri”²³. El se situează, așadar, pe o poziție critică atât față de istoria literară pozitivistă, a epocii trecute, cât și împotriva „impresionismului” critic, manifestat în istoria literară românească în vremea sa, și pentru care figura cea mai ilustrativă este, desigur, a lui G. Călinescu.

La apariție, revista avea trei secțiuni principale: *Studii* (primul, intitulat *Studii franco-române*, îi aparține chiar lui Popovici), *Note și documente*, respectiv *Recenzii* (cele mai multe, semnate tot de D. Popovici). Această ultimă parte va dispărea în numerele următoare – probabil, din cauza dificultății de a primi cărți noi în timpul războiului. În fine, structura celorlalte două secțiuni e păstrată în toate cele patru numere, Popovici fiind o prezență foarte importantă între semnatarii articolelor – și (se poate deduce) cel ce dă orientarea principală în selecția temelor abordate. Alături de el semnează colegul său Ion Breazu, Nicolae Lascu (clasicistul), Petre Grimm (anglistul), Henri Jacquier (francezistul), colegul lui Popovici de studii Horia Rădulescu (profesor în învățământul secundar²⁴), Emil Turdeanu (viitor profesor de română la Universitatea din Roma, în exil), Tancred Bănățeanu (titularul cursului de Literatură populară de la Universitatea clujeană, din 1946) și folcloristul Ion Mușlea, dar și tinerii (studenți sau asistenți ai profesorului, pe atunci) Gavril Scridon, Eugen Todoran, Pia Gradea, Constantin Daicoviciu. De departe, cei mai activi sunt D. Popovici și Ion Breazu. Prin ponderea studiilor de amploare, prin orientarea spre zone neabordate ale comparatismului românesc (în studii cu titluri precum: *Slavici și Confucius*, *Lamennais la românii din Transilvania în 1848*, *Turgheniev la Românii din Ardeal*, *Contribuții la soarta lui Silvio Pellico în România* etc.), prin colaborarii săi (în marea majoritate, universitari clujeni), „Studii literare” este o revistă academică tipică universităților secolului trecut. Pentru Popovici, prin propriile studii publicate aici, dar și prin temele de cercetare pe care le încurajează la colaboratorii revistei (și colegii/subalternii

²² *Ibidem*, p. VII.

²³ *Ibidem*, p. VII.

²⁴ Despre apropiata lor prietenie, v. D. G. Burlacu, L. Burlacu, *D. Popovici – H. Rădulescu. Corespondență*, în „Dacoromania litteraria”, V, 2018, pp. 161–188, <http://www.dacoromania.litteraria.inst-puscariu.ro/pdf/05/15BURLACU.pdf>, accesat 31 august 2020.

săi), revista reprezenta un fel de „poligon de încercare” a propriilor cercetări și de afirmare a propriilor opțiuni metodologice. Construind un spațiu de dezbatere academică, revista fondată de Popovici îndeplinea o condiție esențială a universității moderne.

Așa cum se poate vedea din această schiță a gesturilor sale fondatoare, exemplaritatea lui D. Popovici, ca profesor de istoria literaturii române într-o universitate interbelică nu este însoțită nici de o posteritate (de o filiație, chiar) organică a ideilor și viziunilor sale, după cum nu este nici îndeajuns cunoscută și recuperată în scrierile istorice și lexicografice din ultimele decenii, ale României postcomuniste. Cele patru direcții de acțiune pe axele cărora Popovici înțelegea să își construiască postura de profesor universitar ne vorbesc despre modernitatea specialistului, despre capacitatea sa de a se racorda la spiritul european al epocii sale, ca și despre extraordinara sa reziliență, în fața vicisitudinilor istoriei violente, a celui de-al Doilea Război Mondial. Mai mult decât atât, cu o expresie folosită de Tudor Vianu pentru a-i caracteriza unul din studii, întemeierile lui „inaugurează o epocă în istoria literară română”²⁵. Ceea ce nu a fost, se dovedește, de-ajuns, pentru a-l „scoate” dintr-o singularitate paradigmatică, și nici dintr-o singurătate care invită la reflecție...

Bibliografie

- Bot, Ioana (coord.), *Ioana Em. Petrescu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2016 (colecția *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai*).
- Burlacu, Doru George, Burlacu, Liliana, *D. Popovici – H. Rădulescu. Corespondență*, în „Dacoromania literaria”, V, 2018, pp. 161–188, <http://www.dacoromanialitteraria.inst-puscariu.ro/pdf/05/15BURLACU.pdf>, accesat 31 august 2020.
- Cimpoi, Mihai, *Mihai Eminescu. Dicționar enciclopedic*, Chișinău, Gunivas, 2013.
- Curticeanu, Mircea, *Un concurs universitar de altădată (I–V)*, în „Echinoc”, X, februarie–martie 1978, nr. 2–3, p. 31; aprilie 1978, nr. 4, p. 22; mai 1978, nr. 5, p. 22; iunie–iulie 1978, nr. 6–7, p. 34; august–septembrie 1978, nr. 8–9, p. 34. Republicat în volumul de față, pp. 154–171.
- David, Daniel (coord.), *Tradiție și excelență. Școlile academice/de știință la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019.
- Del Conte, Rosa, *Eminescu o dell'Assoluto*, Modena, Società Tipografica Editrice Modenese, 1962.
- Sorina Ianovici-Jecza, *Eugen Todoran*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, S–T, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 728–730.

²⁵ T. Vianu, apud N. Mecu, *op. cit.*, p. 389.

- Mecu, Nicolae, *Dumitru Popovici*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, P—R, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 385–389.
- Petrescu, Ioana Em., *D. Popovici*, în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, București, Albatros, 2000, pp. 685–687.
- Petrescu, Ioana Em., *Jurnal (1959–1990)*, ediție îngrijită de Rozalia Borcilă și Elena Neagoe, cuvânt înainte de Elena Neagoe, postfață de Carmen Mușat, Pitești, Paralela 45, 2005.
- Pop, Ion Aurel, Simon, Simion, Bolovan, Ioan (coord.), *Universitatea din Cluj în perioada interbelică*, I–IV, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019.
- Popa, Mircea, *Iosif Pervain*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, P–R, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 166–167.
- Popovici, Dumitru, *Prefață*, în „Studii literare”, 1942, nr. 1, pp. VII–VIII.
- Velea, Stan, *Romul Munteanu*, în Eugen Simion (coord.), *Dicționarul general al literaturii române*, L—O, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 479–480.

D. Popovici, între istorismul sociologic și critica ideilor

Călin Teuțișan*

Abstract

The criticism synthesis of a postlansonian: D. Popovici. The literary history comprises for D. Popovici a recuperative and summative approach of several sociological figures and agents of culture: writers, literary trends and ideas, national politics. Representative only partly for the Cluj School of History and Literary Criticism, the author of *Romanian Romanticism* privileges the synthesis over text analysis, the theory of criticism before applied criticism, the canon and the impetus of recanonization over the volatile contemporary literature, the morphology of culture before the interpretation of literature as an autonomous and idiosyncratic genus. Consistent with the "anthropological turn" from the literary studies of the 1930s, D. Popovici reevaluates not only famous authors, but also peripheral literary destinies, being open to the idea of an alternate canon. The biographism specific to his method is allied with sociological positivist historiography, in a critical act that often has a didactic stake.

Keywords: *D. Popovici, history of literature, literary criticism, biographist historiography, literary canon, theory of criticism.*

Cuvinte-cheie: *D. Popovici, istoria literaturii, critică literară, istoriografie biografică, canon literar, teoria criticii.*

În consonanță cu „cotitura antropologică” din studiile literare ale anilor '30, D. Popovici reevaluează nu doar autori celebri, ci și destine literare periferice, intuind ideea de canon alternativ¹. Biografismul se aliază la el cu istorismul sociologic pozitivist, într-un act critic având cel mai adesea și o miză didactică. Istoria literară se construiește la D. Popovici ca sumă recuperativă a multor figuri ale vieții literare, înțelese adesea ca *agenți culturali*: scriitori, curente, idei

* Călin Teuțișan este conf. univ. dr. la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Contact: cteutisan@yahoo.com

¹ Versiuni ale acestui studiu asupra lui D. Popovici au apărut în „Transylvanian Review”, XXVIII, Supplement No. 2, 2019 (în limba engleză), precum și în Călin Teuțișan, *Scenarii ale criticii. Protagonisti, metode, interpretări*, Cluj-Napoca, Școala Ardeleană, 2021.

literare, evenimente istorice, politici naționale. Conectat la modelul francez al istoriei literare din prima jumătate a secolului al XX-lea, D. Popovici asumă metoda critică a determinismului științific de factură istoristă, mai ales în urma stagiului la Paris dintre 1930–1934, desfășurat sub tutela lui Paul Hazard și Mario Roques, printre alții. Instrumentele specifice acestei metode îi par autorului cele mai apropiate de propria tipologie critică, o tipologie care nu se schimbă pe fond, chiar dacă în a doua parte a carierei sale și, mai ales, spre sfârșitul ei o perdeă formalistă se așterne peste formula interpretativă a istoricului literar român. În articolul dedicat lui D. Popovici din dicționarul *Scriptori români*, coordonat de Mircea Zăciu, Ioana Em. Petrescu avansează o ipoteză destul de curajoasă cu privire la registrul disciplinar spre care se îndreaptă cercetarea universitarului clujean. Popovici, după cum sesizează Ioana Em. Petrescu, traversează mai multe faze ale criticii, „de la studiul comparatist clasic, de factură tematică și ideologică, spre orizonturile unei interpretări structuraliste”². Aș spune că ipoteza e riscantă și implică o supralicitare stilistică și metodologică a demersului lui Popovici. În materie de împrumuturi metodologice, Popovici nu merge mai departe de sfera de influență formalistă. De altfel, însuși formularea Ioanei Em. Petrescu („spre orizonturile unei interpretări structuraliste”, subl.n.s.n.) mărturisește discret o ezitare în a proclama definitiv verdictul, o încredere limitată în valoarea lui de adevăr. În plus, peste câteva rânduri, Ioana Em. Petrescu revine cu completări și cu nuanțări menite să relativizeze întrucâtva teza structuralismului lui Popovici: „În această evoluție, începută sub zodia școlii franceze de literatură comparată, se fac simțite ecourile [...] experimentelor școlii formaliste ruse”³.

Care va fi, aşadar, modelul de adâncime al practicii interpretative a lui Popovici? Dacă tipologia critică, spuneam mai devreme, e determinismul științific de factură istoristă, atunci cel puțin unul dintre modelele istoriei literare, așa cum o vede Popovici, este, fără îndoială, Gustave Lanson, în primul rând cu *Istoria literaturii franceze*, din 1894. Să ne oprim o clipă, pe scurt, asupra celebrului și deopotrivă criticatului (în posteritate) *lansonism*. În *La Troisième République des Lettres*⁴, Antoine Compagnon desemnează lansonismul drept o „explicare a textului” prin largă contextualizare istorică. Textul lui Compagnon este unul

² Mircea Zăciu (coord.), Aurel Sasu, Marian Papahagi, *Scriptori români*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 383.

³ *Ibidem*.

⁴ Antoine Compagnon, *La Troisième République des Lettres*, Paris, Seuil, 1983, *passim*.

dintre cele mai comprehensive dedicate istoricului literar francez, devenind, încă de la apariția lui, bibliografie obligatorie pentru studiul lui Lanson. Istoric vorbind, lansonismul înseamnă, pentru Compagnon, finalul războiului dintre particulariști (retoricienii) și generaliști (istoricii literari), în jurul anului 1905. Metodologic, el mai înseamnă studiul surselor și al influențelor, ca sociologie a literaturii, de factură transistorică totuși, cu miza în recunoașterea și, eventual, în descrierea geniului⁵, în contextul în care Lanson însuși, în istoria sa, vorbea despre actele critice, în integralitatea manifestărilor lor, ca „abordări ale geniului”⁶.

O jumătate de secol mai târziu, pentru Noua critică, modelul pare nu doar să-și fi pierdut vitalitatea și relevanța, ci, mai mult decât atât, el devine un termen de raport polemic față de o vârstă a criticii care, în opinia lui Roland Barthes, de pildă, păcătuiește etic prin uzul disimulat al ideologiei. În ale sale *Essais critiques* din 1964, Barthes devoalează tocmai ideologia de dincolo de masca științificității specifice lansonismului, care „implică certitudini generale despre om, istorie, literatură, despre raporturile autorului cu opera; de exemplu, psihologia lansonismului este perfect datată, constând esențialmente într-un fel de determinism analogic, după care detaliile unei opere trebuie să *semene* cu detaliile unei vieți, sufletul unui personaj cu sufletul autorului etc., ideologie foarte particulară din moment ce exact de atunci psihanaliza, de exemplu, a imaginat raporturi contrare de negare între o operă și autorul ei. De fapt, sigur că postulatele filosofice sunt inevitabile; așa că nu putem reproșa lansonismului *parti-pris*-urile, dar putem să le ascundem, să le acoperim în faldul moral al rigorii și al obiectivității: ideologia este aici strecurată, ca o marfă de contrabandă, în bagajele scientismului”⁷. Poststructuralismul elvețian târziu, prin Patrizia Lombardo, spre exemplu, continuă atacul la adresa vechii metode critice, execrate din perspectivă metodologică. În *The Three Paradoxes of Roland Barthes*, Lombardo constată non-istorismul metodei lui Lanson: „Lansonismul [ca istorie literară] n-are nimic istoric, în afara numelui, întrucât era o serie de monografii asupra unor autori studiați izolat, o succesiune de însingurați, un canon de autori mari. Cu alte cuvinte, această istorie nu era istorie deloc. Era doar o succesiune

⁵ Antoine Compagnon, *Literature in the Classroom*, in Denis Hollier, R. Howard Bloch (eds.), *A New History of French Literature*, Cambridge – London, Harvard University Press, 1994, pp. 820–823.

⁶ *Ibidem*, p. 823.

⁷ Vezi Roland Barthes, *Eseuri critice*, traducere din franceză de Iolanda Vasiliu, Chișinău, Cartier, 2006, p. 293.

de cronici”⁸, vinovată inclusiv de o „represiune a stilului” în favoarea „cenușiului pozitivist” (trad.n.)⁹.

Pe de altă parte, în studii mai recente, lansonismul suferă revizuirii pozitive. Iată, spre exemplu, una dintre luptele purtate pe tărâmul lansonismului în spațiul cultural american, în jurul figurii lui Irving Babbitt, critic american conservator (1865–1933), fondator al doctrinei *Noul umanism* bazată pe caracterul moral și pe rațiune. În *Babbitt, Literary Positivism, And Neo-Positivism*, A[lfred] Owen Aldridge caracterizează *neo-pozitivismul* drept un derivat al *pozitivismului științific*. Obiectivitatea descrierii de tip neopozitivist se afirmă ca metodă care permite deschideri înspre evaluări de ordin estetic și moral. Criticul sesizează un „compromis” încheiat între abordările bazate pe analiza tehnicii și cele axate pe analiza culturii, iar un astfel de neopozitivism „ar putea îmbrățișa deopotrivă studiile orientate spre stilistică, precum și pe acelea înclinate înspre istorie” (trad.n.)¹⁰.

Neo-pozitivismul vine dinspre și după pozitivismul științific de tip Auguste Comte, asupra căruia comenta deja John Stuart Mill la 1887: „Nu cunoaștem nimic în afara fenomenelor; iar cunoașterea noastră asupra fenomenelor este relativă, nu absolută. Nu cunoaștem esența, nici adevăratul mod de producere al niciunui fapt, pe căile succesiunii ori ale similitudinii. Aceste relații sunt constante, adică întotdeauna aceleași, în circumstanțe similare. [...] Tot ce știm sunt legile fenomenelor [...]. Natura lor esențială și cauza lor ultimă ne sunt necunoscute și impenetrabile” (trad.n.)¹¹.

⁸ „Lansonism had nothing historical about it, except the name, because it was a series of monographs on authors who were studied in isolation, a succession of lone men, a canon of great writers. In other words, this history was no history at all. It was nothing but a series of chronicles”, iar succesiunea de cronici e caracterizată de o “repressiveness of the style” și vinovată de a fi promovat o „positivist grayness”. Vezi Patrizia Lombardo, *The Three Paradoxes of Roland Barthes*, Athens – London, The University of Georgia Press, 1989, p. 10. Traducerea citatelor ne aparține.

⁹ *Ibidem*, p. 13.

¹⁰ „A method of objective description allowing for esthetic and moral evaluations [...] Seeking a compromise between approaches based on analysis of technique and those on culture, [...] such a neopositivism could embrace both stylistically-oriented studies and those tending toward history”. Vezi A. Owen Aldridge, *Babbitt, Literary Positivism, And Neo-Positivism*, în „Humanitas”, IX, 1996, no. 1, p. 65. Traducerea citatelor ne aparține.

¹¹ „We have no knowledge of anything but Phenomena; and our knowledge of phenomena is relative, not absolute. We know not the essence, nor the real mode of production, of any fact, but only its relations to other facts in the way of succession or of similitude. These

De aici și până la *pozitivismul literar* al lui Lanson nu mai este decât un pas. Aldridge prelevă o declarație a lui Lanson, din volumul *Essai de méthode de critique et d'histoire littéraire*, părăndu-i-se semnificativă din perspectiva raționalismului pozitivist al mizelor metodologice ale francezului: „Principalele noastre operații [decidea apodictic Lanson, în 1895, discutând pe marginea raporturilor dintre literatură și știință, care făceau obiectul studiului său inclus în volumul citat de Aldridge] constau din înțelegerea textelor literare, din compararea lor, în scopul departajării formei individuale de cea colectivă, din gruparea lor pe genuri, școli și curente, finalmente din determinarea relațiilor acestor grupări cu viața intelectuală, morală și socială a țării noastre, precum și cu dezvoltarea literaturii și a civilizației europene”¹². Mai mult decât atât, comentează Aldridge, Lanson desparte drastic literatura de știință, câtă vreme știința vizează generalul și rămâne complet imună la „particular, la individual și, în consecință, la concret, la sensibil, pe scurt, la viață” (în termenii lui Lanson însuși din *Essai de méthode*).

Dintr-o altă perspectivă, în *A Revision of Lansonism: Gustave Lanson's Soft Scientism and the Academic Perpetuation of Literary History*, Nabil Araújo de Souza contestă ceea ce el numește „clișeu” pozitivismului lansonian, așa cum e acesta discutat de Roland Barthes, optând pentru ipoteza unui „scientism soft”, care reprezintă „contribuția decisivă [a lui Lanson] la perpetuarea academică a istoriei literare în secolul al XX-lea”¹³. După de Souza, „scientismul soft” se referă la „natura imprecisă a cunoașterii, care trebuie protejată de toate distorsiunile științifice” și care ține, pentru Lanson, atât de „inevitabilitatea experienței estetice” trăită în relație cu textul literar, cât și de „natura individuală, singulară a obiectului”¹⁴ reconstituit de abordarea istorico-literară.

Revenind la D. Popovici și la modelul lui de adâncime: să fie acesta neopozitivismul proclamat de Aldridge? Nu poate fi, câtă vreme el implică, după teoriile americanului, multiculturalismul. Este adevărat că anticipările unei

relations are constant, that is, always the same in the same circumstances. [...] The laws of phenomena are all we know [...] Their essential nature, and their ultimate cause, are unknown and inscrutable to us”. Vezi John Stuart Mill, *The Positive Philosophy of Auguste Comte*, New York, Henry Holt and Co., 1887, p. 10. Traducerea citatelor ne aparține.

¹² Gustave Lanson, *Essai de méthode de critique et d'histoire littéraire*, Rassemblés et présentés par Henri Peyre, Paris, Librairie Hachette, 1965, p. 102.

¹³ Nabil Araújo de Souza, *A Revision of Lansonism: Gustave Lanson's Soft Scientism and The Academic Perpetuation of Literary History*, în „Rev. Let.” [Revista Virtual de Letras], 52, 2012, no. 2, jul./dez., p. 95.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 106–107.

priviri multiculturale (în accepțiunea pe care o are termenul în deceniile trecute, în speță în jurul lui 1996, când scrie Aldridge) asupra fenomenelor culturii europene și românești se arată și în istoriile lui Popovici. Dar câtă vreme autorul nu lucrează cu conștiința teoretică a conceptului, acesta nu poate fi considerat ca operativ în studiile sale. În plus, manifestările etice ale neopozitivismului luau forma unui *pozitivism moral* (sau *spiritual*) la Babbitt, cu al său *Nou umanism*, ca teorie etică în baza căreia morala venea din legea comunitară, din legea statului.

Dar pentru D. Popovici nu neopozitivismul este domeniul de referință, ci ceea ce am putea numi *postlansonismul*. Dacă lansonismul se bazează (simplificând, acum, un câmp complex de factori metodologici) pe factologia istoriei literare, postlansonismul în versiune Popovici s-ar baza pe analiza istorică la care se adaugă retorica discursului literar. Dovadă stă interesul pronunțat pe care privirea critică îl are relativ la retorica și la poetica secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea în spațiul cultural românesc, într-un studiu precum *Primele manifestări de teorie literară în cultura română*, din *Cercetări de literatură română* (1944)¹⁵. Aici, mai ales în paginile finale, Popovici construiește o lucidă hartă istorică și tipologică a fenomenului teoretic pe teren autohton.

Câteva caracteristici de bază pot fi invocate în descrierea naturii postlansoniste a criticii lui D. Popovici, unele venind dinspre lansonismul „clasic”, dar cu accente inedite față de istoriile francezului, altele decurgând din natura particulară a contextului cultural românesc. Mai întâi, *sociulul* ca motor al modelării și al evoluției *culturalului*. În *Studii literare*, vol. III, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, cap. al VI-lea se numește *Funcțiunea socială a artei: poetul agent de civilizare*. Studiul propune o analiză contextuală a cadrului istoric de manifestare a personalității lui Heliade, ceea ce îl conduce pe Popovici la o intuiție asupra personalității generației lui Heliade, formulată aproape psihobiografic: „Prin temperamentul său și mai cu seamă prin împrejurările în mijlocul cărora s-a găsit, Heliade a fost un luptător. În politică, în cultură, se cerea generației sale o activitate susținută cu toate armele spiritului omenesc. Arta era unul dintre instrumentele cele mai eficace și concepția utilitaristă a artei este una din trăsăturile caracteristice ale ideologiei literare a acestei generații”¹⁶. Apoi, despre

¹⁵ Vezi D. Popovici, *Cercetări de literatură română*, Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944, pp. 167–193.

¹⁶ D. Popovici, *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, p. 153.

autorul însuși: „Ca structură sufletească, Heliade era omul care corespundea în cea mai mare măsură cerințelor epocii sale. Nota sa fundamental caracteristică era receptivitatea [...] Produs al împrejurărilor [...], ceea ce individualizează pe Heliade în cadrul generației sale [este] masa bogată de idei pe care le-a manevrat în diferitele planuri [...] Determinate în parte de capriciile lecturilor, tulburările și contradicțiile din cugetarea lui Heliade trebuie raportate la cauze multiple [...] Heliade este în primul rând un luptător pasionat, care nu ezită să sacrifice o părere atunci când violența atacului o cere” etc.¹⁷. Desigur, „psihobiografismul” lui Popovici trebuie citit cu ghilimelele de rigoare. El este exclusiv un produs secundar și accidental al unei metodologii care pune accentul pe contextul mentalitar, nicidecum vreo anticipare disciplinară protocronistă.

Sociologia culturii ocupă un loc fundamental în demersul din *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, din 1945. Metoda de lucru se bazează pe paralelismul dintre istoria locală și istoria universală¹⁸, cu mize profunde în analiza caracterului militant al iluminismului românesc, în perioada de până la romantism¹⁹. *Literatura română în epoca luminilor* este, de altfel, prin excelență produsul de export al lui Popovici, scris în franceză și declarat, încă de la primele rânduri ale *Prefetei*, ca fiind destinat lectorului străin. De altfel, întreaga metodologie de redactare servește acestei mize, ceea ce nu impietează asupra conținuturilor și nici asupra metodei. Cartea propune, de asemenea, o istorie a literaturii române în etape succesive, conform evoluției conștiinței estetice, respectiv: iluminism; tranziție iluminism–romantism; romantism; clasicism (pe baze romantice în poezie, pe baze realiste în proză); conservatorism (*versus* clasicism)²⁰. Partea cu evoluția conservatorism–clasicism este o propunere terminologică a lui Popovici întrucâtva paradoxală. Ea trebuie înțeleasă citind termenul de conservatorism în cheie locală, regională, națională, adică în sensul revenirii la valori canonice românești (de tipul naționalism romantic, eminescianism etc.). În măsura în care canonul impune valori clasice în accepțiunea largă a termenului, aș spune mai degrabă că cele două curente la care face referire Popovici atunci când vorbește despre conservatorism, adică sămănătorismul și poporanismul, sunt, ambele, forme de înțelegere oblică a clasicismului. În cazul sămănătorismului,

¹⁷ *Ibidem*, pp. 311–312.

¹⁸ D. Popovici, *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945, p. 174.

¹⁹ *Ibidem*, p. 15.

²⁰ *Ibidem*, pp. 17–21.

o înțelegere a(na)cronică, teoretic vetustă; în cazul poporanismului, un înțeles democratist, legând eticul de estetic, ca un fel de „vârstă a doua”, diferit colorată politic, a maioreșcianismului, care avusese la rândul-i formele lui de conservatorism. Ambele versiuni funcționează până la urmă ca plăci turnante între epistema culturală clasică (mai ales sămănătorismul) și cea modernistă (mai ales poporanismul).

În ce privește modernismul, Popovici devine ezitant. Morfologia culturală nu-i mai servește aici pentru a produce răspunsuri satisfăcătoare. Tezele schimbării de paradigmă religioasă, de la ortodoxism la (greco-)catolicism, și ale influenței culturii franceze nu mai acoperă explozia de forme și de ideologii literare a primei jumătăți a secolului al XX-lea, mai ales în materie de roman (gen în raport cu care analizele lui Popovici arată cele mai multe neajunsuri metodologice). Aceasta, întrucât Popovici nu e dispus să schimbe paradigma explicativă de lung parcurs în favoarea uneia elastice, adecvate epocii moderniste. În narațiunea istorico-literară despre modernism, cu precădere despre acela poetic, Ioana Em. Petrescu (fiica lui D. Popovici), printre alții, va conferi mai târziu ordinea necesară în ceea ce privește metamorfozele limbajului liric, prin analiza structurilor imaginarului și a evoluției poeticilor literare, în *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, din 1989²¹.

O perspectivă inovatoare de analiză culturală este de găsit în cele câteva opinii despre *balcanism* ale lui Popovici, propuse în debutul lucrării. Poziția este echilibrată, mizând pe particularitatea specifică pe care balcanismul o dă unei culturi/limbi latine²². O teză notabilă este cea a legăturii cu Bizanțul prin slavonism, de unde și recuperarea acestuia, a slavonismului, ca factor pozitiv în morfologia culturii românești²³. Balcanologia ulterioară se mai ocupă doar sporadic de această temă, lăsând mai puțin vizibil sensul in-formativ pe care slavonismul îl are din perspectiva studiilor culturale sud-est europene.

Din aceeași categorie, a produselor de export (deși scris în limba română), face parte și *Cercetări de literatură română*, din 1944, cu un capitol intitulat *Studii franco-române*²⁴, în care Popovici se referă la Bolintineanu cel aplaudat de Hugo

²¹ Cf. Ioana Em. Petrescu, *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Dacia, 1989.

²² D. Popovici, *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, p. 5.

²³ *Ibidem*, p. 7.

²⁴ D. Popovici, *Cercetări de literatură română*, pp. 105–167.

(într-o scrisoare a lui Hugo către H. Chantel)²⁵ și la traducerea în franceză a romanului *Ciocoii vechi și noi*, de N. Filimon²⁶.

Dintr-o altă perspectivă, socialului i se adaugă ipotezele unui determinism istoric și politic cu efecte în morfologia culturii, dar și a genurilor literare. În *La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle*, din 1938, istoria latinismului transilvănean (cu rol fundamental în redeșteptarea idealului național) determină, în viziunea lui Popovici, preemineța epicului în literatura Transilvaniei, ca particularitate a literaturii ardelen. Iar funcționarea mașinii dialectice își continuă logica: pe fondul exagerărilor latinizante, urmează înlocuirea definitivă a latinismului cu „naționalismul” limbii unitare, odată cu Titu Maiorescu, cel din urmă profitând de „motorul” creației eminesciene ca substitut estetic în raport cu etica revolută a naționalismului cultural transilvănean. Ceea ce îi prilejuiește lui Popovici comentarii de o severă voluptate cu privire la victoria geniului „natural” asupra „construcției erudite”²⁷. Tot aici, însă, descoperim și judecăți precare privind axiologia valorilor și stabilirea unui canon literar. Este cazul lui Rebreanu, văzut de Popovici „à côté de”... Agârbiceanu, aceasta la 1938, după *Ion*, *Pădurea spânzuraților* și *Răscoala* (!). Sigur, criticul revine întrucâtva asupra subiectului, pe pagina următoare, aducându-i un elogiu implicit romancierului, dar gestul rămâne tardiv²⁸.

Câmpul în care Popovici este, probabil, cel mai aproape de lansonismul clasic pare a fi cel al identificării și al analizei categoriei geniului²⁹. Volumul *Poezia lui Mihai Eminescu* se bazează pe teza excepționalității poetului („Apariție excepțională, destinul lui trebuia să fie excepțional”³⁰) și propune un studiu al influențelor, însoțit de o relatare tematistă a conținuturilor literaturii eminesciene. Cu toată teza genialității și a excepționalității, din studiul influențelor realizat

²⁵ *Ibidem*, p. 124.

²⁶ *Ibidem*, pp. 144–145.

²⁷ D. Popovici, *La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle*, București, 1938, pp. 31–33.

²⁸ *Ibidem*, pp. 43–44.

²⁹ O analiză asupra instituționalizării ideii de „geniu” în secolul al XIX-lea, în contextul generațiilor literare care îl preced pe Eminescu, realizează Adrian Tudurachi, dintr-o perspectivă de arheologie culturală, în *Fabrica de geniu. Nașterea unei mitologii a productivității literare în cultura română (1825–1875)*, Iași, Institutul European, 2016.

³⁰ D. Popovici, *Studii literare*, vol. V: *Poezia lui Mihai Eminescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1988, p. 7. Ediția întâi, apărută la București (Lyceum, 1969), reproduce cursul litografiat din 1947–1948, ținut de Popovici la Universitatea din Cluj.

de Popovici decurge, totuși, o schiță difuză și mai mult implicită a evoluției formelor și ideilor literare apropiată de sensul contemporan al conceptului, care îl plasează chiar și pe un Eminescu în descendența logică a unor acumulări istorice și estetice anterioare lui. Studiul influențelor, în cazul lui Popovici, este o rotiță din mecanismul dialecticii formelor culturale, ceea ce nu e deloc întâmplător la morfologul culturii Popovici, care aplică, iată, și în cazul unui creator particular, schemele de analiză ale fenomenelor cu un grad mai înalt de generalitate. Că aceasta vine dintr-o deformație profesională (mai exact: procedurală) sau dinspre teoria privind genialitatea eminesciană nu putem decât specula. Cert este că, sub o formă sau alta, poziționarea lui Eminescu în descendența romanticilor timpurii, ale căror performanțe literare fac posibilă apariția lui ulterioară, rămâne un diagnostic corect din perspectivă istorico-literară și estetică. Reiese de aici că îndărătul factologiei pozitivistice (ca metodă istorică) și al tematismului (ca metodă critică, analitică), gândirii critice a lui Popovici nu-i scapă anumite intuiții hermeneutice, fie ele și implicate în actul interpretativ, intuiții pe care construcția critică se poate fundamenta legitim și mai ales sistemic.

Pe de altă parte, tematismul și elementele formaliste de analiză a discursului se aglomerează în defavoarea identificării și a sistematizării structurilor imaginarii. Textele autorilor tratați (Eminescu sau alții) sunt insule de sine stătătoare în marea unor opere care fac sens global doar sub specia generală a genialității (în cazul lui Eminescu), ori a funcției sociale, istorice sau național-culturale (în cazul altor autori)³¹. Aici trebuie să ne amintim de ipoteza de lucru privind *lansonismul* a Patriziei Lombardo. Rezultatul este, în cazul lui D. Popovici, că istoriile externe ale operelor autorilor studiați, bazate pe *dependențe* contextuale, duc la concluzii convingătoare. În schimb, istoriile interne ale aceluiași opere, bazate pe *independența* textelor (independență generată de precaritatea unei viziuni sistemice asupra imaginarii), duc la tablouri fragmentate, la profile creative mai degrabă discontinui, relevând disparități și inconstanțe punctuale, mai curând

³¹ Cf. Dan Simionescu, *Prefață* la D. Popovici, *Romantismul românesc*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu, București, Albatros, 1972, pp. XVII–XVIII. Simionescu înțelege just faptul că ceea ce-l interesează pe Popovici nu sunt neapărat operele, ci ideologiile cărora ele se subsumează, precum „literatura socialist-utopică și cu mesaj social”, „romantismul sentimental [...] sau cel progresist-revoluționar și mesianic”, „literatura cu caracter național și patriotic”, „literatura de idei [...] a Luminilor”, apoi marile proiecte „de dezvoltare a literaturii potrivit cu evoluția istorică a societății” (slavonismul, grecismul, iluminismul, romantismul, poporanismul, modernismele).

decât deveniri și evoluții ale unor organisme literare individuale. Popovici pare să creadă că asemenea deveniri sunt proprii exclusiv macrosistemelor culturale, nu și organismelor culturale individuale care le compun.

Rezultă de aici o formă de relativism sistemic al criticului, vizibil mai ales în părțile analitice ale demersului său. Spre exemplu, un comentariu asupra poemului eminescian *Mortua est*, bazat pe un studiu al variantelor, îi servește lui Popovici drept suport pentru o polemică politicoasă cu D. Caracostea, din care rezultă o concluzie întrucâtva pedestră: „Caracostea afirmă [...] că în *Mortua est* poetul construiește imaginea cerului pe o scară ascendentă. Pe o scară ascendentă n-ar putea el construi imaginea cerului decât admitând ca punct de raportare pământul. Într-adevăr, dacă admitem că poetul se găsește undeva între pământ și cer, atunci imaginea spațiului ceresc nu s-ar mai putea construi pentru el decât pe o scară ascendentă și descendentă în același timp, deoarece în câmpul său de contemplație intră deopotrivă și cerul și pământul. Singura explicație valabilă pentru mine este aceea că tabloul ce se desfășoară în fața poetului este atât de vast încât, repartizați în câmpuri diferite, norii să poată exista fără să împiedice ploaia de raze și ninsoarea de stele din alte sectoare și fără să împiedice ascensiunea sufletelor printre ei”³². Putem accepta drept citabil un atare fragment doar dacă îl considerăm sub specia ironiei, ca strategie discursivă într-un context polemic.

Aceeași critică tematică, dublată de narativismul istorist-factologic, este instrumentul dominant al discursului interpretativ din *Romantismul românesc*³³. Prin metoda comparatistă, pe bazele sociologiei literaturii, ale morfologiei culturii și ale arhetipologiei culturale, Popovici rezolvă problema definiției romantismului prin „introducerea criteriului social” în actul de sinteză: „Înainte de a fi un curent literar, romantismul este o stare sufletească individuală, care apare din timpurile cele mai vechi ale culturii umane la popoare de rasă diferită și de nivel spiritual foarte neegal”³⁴. Se regăsesc aici rădăcinile unui „etiymon spiritual” (în termenii lui Auerbach-Leo Spitzer) al curentului, dar care trimite și către conceptul de „bazin semantic” aplicat de Gilbert Durand barocului, în *Arte și*

³² D. Popovici, *Poezia lui Mihai Eminescu*, p. 118.

³³ D. Popovici, *Romantismul românesc*, pp. 197, 482. Volumul este realizat în principal după manuscrisele autorului, coroborate cu planul cursului ținut de Popovici în anul universitar 1951–1952.

³⁴ *Ibidem*, p. 7.

arhetipuri din 1989³⁵. În plus, o factologie sumativă este asociată cu istoria ideilor literare³⁶ și cu o preocupare de esență iluministă pentru dimensiunea morală (vezi capitolul *Imagina morală a societății. Lupta între străin și local*³⁷). În capitolul *Literatura de tranziție*³⁸ sunt relevate sursele culturale externe (franceze, grecești, italiene etc.) ale construcțiilor culturale interne, care se adaugă eticii judecății critice contextualizante, prin apelul la analiza figurilor de raftul al doilea aparținând romantismului timpuriu.

Dacă acesta a fost modelul de adâncime al criticii lui Popovici, care vor sunt modelele ei de suprafață? Unul dintre ele, parțial, este descoperit de Ioana Em. Petrescu în articolul din *Scriitori români*: „Ideea eliberărilor spirituale [în definirea etapelor evolutive ale literaturii române] este preluată din M. Roques, dar disocierea dintre eliberare și integrare, ca și schema evoluției în ansamblul ei, constituie o replică polemică la teoria profesorului francez”³⁹. Un alt model de suprafață este Paul Hazard (profesorul de la Paris al lui Popovici), cu *La crise de la conscience européenne, 1680–1715*⁴⁰. Minus desfătările eseistice ale francezului, care aproape poetizează, în câteva dintre paginile concluzive ale lucrării, pe marginea profilului mentalitar al Europei continentale. Fără îndoială că se pot regăsi în aceste pagini elemente care se apropie întrucâtva de discipline precum psihoistoria sau psihogeografia, dar mizele comentariului nu sunt, la Hazard, cele de sistematizare a trăsăturilor unor mecanisme în funcționarea lor, ci de romanțare a unei imagini comunitare continentale, geografice, istorice, politice, sociale și culturale, spre o mai sensibilă stilizare a discursului auctorial. Câteva componente explicate prin care Hazard îl influențează pe Popovici se pot găsi în *La crise de la conscience européenne*, în capitolul al șaselea, *Morala socială*, din Partea a III-a, *Încercări de reconstrucție*, sau în Partea a V-a, *Valorile imaginative și sensibile*. La fel, în capitolul *De la stabilitate la mișcare* din Partea I (*Marile schimbări psihologice*), dedicat călătoriilor occidentalilor ca forme de ruptură/

³⁵ Gilbert Durand, *Arte și arhetipuri. Religia artei*, traducere de Andrei Niculescu, București, Meridiane, 2003, pp. 103–125.

³⁶ *Ibidem*, pp. 11, 51, spre exemplu.

³⁷ *Ibidem*, pp. 59–74.

³⁸ *Ibidem*, pp. 90–138.

³⁹ Ioana Em. Petrescu, *D. Popovici*, în Mircea Zăciu (coord.), *Scriitori români*, p. 384.

⁴⁰ Dan Simonescu, *Prefață*, p. XXVIII: „Concepția lui Popovici poate fi urmărită și comparată de aproape cu aceea a lui F. Baldensperger, dar mai ales cu a lui Paul Hazard, din *La crise de la conscience européenne. 1680–1715* [1935]: integrarea fenomenului literar în contextul literaturii universale, cu sublinierea aportului individual și național”.

de depășire a constrângerilor și a stabilității forțate a clasicismului⁴¹. Echivalențe ar fi de văzut, la Popovici, spre exemplu în *Poezia lui Mihai Eminescu*, în capitolul *Momentul literar*, despre călătoriile revoluționarilor în epoca postrevoluționară, ca surse ale unei literaturi, adesea confesive, a exilului forțat sau autoasumat. De asemenea, Popovici se întâlnește cu o sumă dintre comentariile lui Hazard, dar și ale unei părți a sociologiei moderne, în *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, unde este de notat teza influenței religioase asupra dezvoltării culturii, mai exact catolicismul văzut drept catalizator cultural, cu întreaga poveste a trecerii, la noi, la greco-catolicism, care devine un motor civilizator (și nu doar pentru spațiul transilvănean)⁴². Una peste alta, ceea ce propune Popovici, pe urmele profesorului său parizian, este o istorie *intelectuală*, o istorie *a ideilor*.

Așadar, istoria literară se construiește la D. Popovici ca sumă recuperativă a mai multor figuri ale vieții literare, înțelese adesea ca *agenți culturali*: scriitori, curente, idei literare, evenimente istorice, politici naționale. Reprezentativ într-o anumită măsură pentru școala clujeană de istorie și critică literară, Popovici privilegiază sinteza în fața analizei de text, teoria criticii înaintea criticii aplicate, canonicul și recanonizarea față de actualitatea volatilă a literaturii contemporane, morfologia culturii față de interpretarea literaturii ca „gen” autonom și idiosincratic.

Bibliografie

- Aldridge, A. Owen, *Babbitt, Literary Positivism, And Neo-Positivism*, în „Humanitas”, IX, 1996, no. 1, pp. 65–88.
- Barthes, Roland, *Eseuri critice*, traducere din franceză de Iolanda Vasiliu, Chișinău, Cartier, 2006.
- Compagnon, Antoine, *La Troisième République des Lettres*, Paris, Seuil, 1983.
- Durand, Gilbert, *Arte și arhetipuri. Religia artei*, traducere de Andrei Niculescu, București, Meridiane, 2003.
- Hazard, Paul, *La crise de la conscience européenne. 1680–1715*, Paris, Boivin et Cie, 1935.
- Hollier, Denis, R. Howard Bloch (eds.), *A New History of French Literature*, Harvard University Press, 1994.
- Lanson, Gustave, *Essai de methode de critique et d'histoire litteraire*. Rassemblés et présentés par Henri Peyre, Paris, Librairie Hachette, 1965.

⁴¹ Vezi Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne, 1680–1715*, Paris, Boivin et Cie, 1935.

⁴² D. Popovici, *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, p. 9.

- Lombardo, Patrizia, *The Three Paradoxes of Roland Barthes*, Athens – London, The University or Georgia Press, 1989.
- Mill, John Stuart, *The Positive Philosophy of Auguste Comte*, New York, Henry Holt and Co., 1887.
- Petrescu, Ioana Em., *Eminescu și mutațiile poeziei românești*, Cluj-Napoca, Dacia, 1989.
- Popovici, D., *Cercetări de literatură română*, Sibiu, Cartea Românească din Cluj, 1944.
- Popovici, D., *La Littérature roumaine a l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania, 1945.
- Popovici, D., *La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle*, București, 1938.
- Popovici, D., *Poezia lui Mihai Eminescu*, ediție îngrijită. și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1988; ed. I, București, Lyceum, 1969.
- Popovici, D., *Romantismul românesc*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu, București, Albatros, 1972.
- Popovici, D., *„Santa cetate”, între utopie și poezie*, București, Editura Institutului de Istorie Literară și Folclor, 1935.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu* (1935), ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1977.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. V: *Poezia lui Mihai Eminescu* (1947), ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1988.
- Souza, Nabil Araújo de, *A Revision of Lansonism: Gustave Lanson's Soft Scientificism and The Academic Perpetuation of Literary History*, în „Rev. Let.” [Revista Virtual de Letras], 52, 2012, no. 2, jul./dez., pp. 95–112.
- Tudurachi, Adrian, *Fabrica de geniu. Nașterea unei mitologii a productivității literare în cultura română (1825–1875)*, Iași, Institutul European, 2016.
- Zaciu, Mircea (coord.), Aurel Sasu, Marian Papahagi, *Scriitori români*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

Romantismul și istoriografia literară românească. Provocări, soluții, consecințe

Adriana Stan*

Abstract

The Romanticism and the Romanian Literary History. The paper discusses certain trends in 20th century's Romanian literary historiography, by focusing upon the case of Romanticism. An overview of international historiography points to an evolution from typological readings of the said topic, eager to find ideal common denominators, to research dealing with different temporalities and regional configurations, or with migration and cultural transferability. The dialectics between the French cultural center and the locally-bound social and cultural dynamics, enhanced by the upsurge of Herderian nationalism, is indeed the main challenge for Romanian literary historians. I trace this debate along the 20th century, by focusing upon studies by D. Popovici, Paul Cornea and Virgil Nemoianu. Although all three employ, to different extents, ideological and typological perspectives, and attempt to explain Romanian Romantic nationalism within the frame of French cultural influence, D. Popovici remains a literary historian ahead of his time by his ability to dispel many of the essentialist notions about literature owing to the Romantic paradigm.

Keywords: *literary historiography, Romanticism, nationalism, influence, ideology.*

Cuvinte-cheie: *istoriografie literară, romantism, naționalism, influență, ideologie.*

În istoriografia literară românească de după G. Călinescu, romantismul nu reprezintă doar un obiect aparte de investigație, ci constituie un adevărat cadru de gândire, cu premise încă active în discursul literar curent. S-a observat adeseori că genul însuși al istoriei literare datorează paradigmei romantice viziunea organicistă și obiectivele monografice care i-au marcat istoria, inclusiv într-o parte a secolului al XX-lea¹. În cazul românesc însă, această predispoziție

* Adriana Stan este cercetător dr. la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române. Contact: adrstan@yahoo.ca

¹ Clifford Siskin, *The Historicity of Romantic Discourse*, New York, Oxford University Press, 1988, *passim*.

generică și-a extins raza de acțiune grație autorității modelului călinescian. Influența lui G. Călinescu e una din explicațiile faptului că istoriografia literară românească privilegiază, până în imediata noastră contemporaneitate, scenarii interpretativ-valorizante, cu interes scăzut atât pentru cadrele instituțional-sociale care ancorează fenomenul literar, cât și pentru o situație comparativă care să depășească nivelul simplelor analogii interliterare. Un astfel de model istoriografic avea o justificare istorică pe fundalul destrămării statale de la momentul călinescian, dar și în condițiile monologice ale criticii din timpul național-comunismului. Dar el devine anacronic după 1990 și cu atât mai mult în anii 2000, când, ieșită din eclipsa structuralistă, istoriografia occidentală se reconstituie pe bazele revizioniste ale noului istorism, apoi prin neopozitivismul studiilor cantitative. Totuși, „istoriile” lui Nicolae Manolescu (2008) sau Mihai Zamfir (2011) fac un pas înapoi în raport nu doar cu starea disciplinei, ci și cu platforma teoretică (de „istorie a formelor literare”) pe care autorii și-au inițiat sau anunțat propriile demersuri. Ei exemplifică astfel longevitatea unei gândiri romantice despre literatură, evidentă în imaginea organicistă a evoluției, în accentul pe originalitate, care supune materialul istorico-literar unei tratări monografice, în ambiția istoricului de a produce interpretări critice inovatoare². Din acest motiv, observația lui Lucian Boia, că „formula naționalist-romantică se prelungește în istoriografia românească propriu-zisă dincolo de limitele cronologice ale romantismului european”³, poate oferi un punct de reper și în domeniul istoriografiei literare.

Romantismul rămâne o piatră de încercare a reformei istoriografice, dat fiind că implică noțiuni esențialiste despre literatură, națiune, identitate. Accentului pe diferență, stimulat de ideea națională, romantismul îi adaugă tendința spre universalitate, pe care o indică, printre altele, faptul că tocmai în contextul său apare noțiunea de *world literature*⁴, curentă astăzi în studiile literare occidentale. În ultimele două decenii, abordările globalizante ale spațiului literar deconstruiesc nu doar esențele identitare și naționalismul de tip romantic, resituându-le în rețeaua unui dialog transnațional de idei; ci însăși periodizarea istoriografică

² Cf. Andrei Terian, *O cercetare critică asupra istoriografiei literare românești*, în *The Proceedings of the "European Integration – Between Tradition and Modernity" Congress*, Tîrgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2013, pp. 1230–1242.

³ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997, p. 38.

⁴ Paul Gordon, *Romanticism, Figuration and Comparative Literature*, „Neohelicon”, XV, 2, 1988, p. 245.

tradițională, care-și pierde utilitatea explicativă în raport cu coordonatele de *longue durée* sau *deep time* atribuite literaturii „globale”. Indispensabile după 1920 pentru a delimita istoria literară de istoria socială⁵, conceptele sincronice ale perioadei lasă loc după 2000 figurii unor „rețele policronice”⁶, modele analitice menite să corespundă scării globale de analiză și să reflecte evoluțiile inegale ale literaturilor. Vechea imagine monolitică a perioadei literare se destramă prin interesul pentru straturile, nu întotdeauna convergente, ale experienței culturale, ca și prin accentul pe interacțiunile culturale/intelectuale din afara cadrului național. În consecință, studiile despre romantism din anii 2000 dezbat, de pildă, temele mobilității, migrației, cosmopolitismului, ecologiei, colonialismului.

Întrucât s-a manifestat la nivel paneuropean și chiar transatlantic⁷, tocmai naționalismul romantic ar putea oferi un argument paradoxal al caracterului supranațional al curentului. Din această privință, istoriografia literară recentă trebuie să răspundă în continuare întrebării dacă, delegitimând ideea romantică de națiune, e gata să treacă cu vederea și ceea ce este național(ist) în romantism. O tendință recentă este de a dezafilia cele două seturi de probleme, prin dubla constatare că „între conștiința națională și romantism există mai degrabă rădăcini comune, nu neapărat cauzalitate directă”, iar „romantismul nu epuizează, până la urmă, toate dimensiunile gândirii naționale”⁸. Evoluția denivelată a naționalismului romantic în Europa vine în sprijinul acestei ipoteze. Puțin relevant în zone etalon ale artei romantice, precum Franța și Anglia, legat în principal de independența statală în cazul german, italian sau polonez, naționalismul romantic are altă semnificație, prin corelarea problemelor politice și a celor culturale, în centrul și în estul Europei, pe o platformă de imperiu multiethnic. Aici, momentul romantic înregistrează eforturi nu doar spre independența politică, ci și spre construcția unei culturi proprii, ceea ce explică și importanța – de nivel regional în contextul mai larg al romantismului – folclorului.

⁵ Ted Underwood, *Why Literary Periods Mattered. Historical Contrast and the Prestige of English Studies*, Stanford University Press, 2013, passim.

⁶ Ben de Bruyn, *Period*, în Sascha Bru, Ben de Bruyn, Michel Delville (eds.), *Literature Now. Key Terms and Methods for Literary History*, Edinburgh, Edinburgh University Press, 2016, p. 202.

⁷ V.M. Verhoeven (ed.), *Revolutionary Histories. Transatlantic Cultural Nationalism 1775–1815*, Basingstoke, Palgrave, 2002, p. 3.

⁸ Miroslav Hroch, *National Romanticism*, în Balázs Trencsényi, Michal Kopeček (eds.), *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe. Vol. I: Late Enlightenment – Emergence of the Modern “National Idea”. Vol. II: National Romanticism – The Formation of National Movements*, Budapest – New York, Central European University Press, 2006, pp. 7, 18.

Caracterul inaugural al secolului al XIX-lea romantic poate fi constatat și în cazul culturii române. Așa cum știm însă, demersurile de construcție instituțională desfășurate acum (în învățământ, în presă, pe piața literară etc.) capitalizează extins modelul francez. Acesta funcționează ca meridian Greenwich al modernității literare⁹ pentru o cultură al cărei proces identitar implică o dublă diferențiere, față de Imperiul Austro-Ungar și față de vecinii slavi. Prin urmare, deși se colorează naționalist, ca în tot estul Europei, romantismul românesc nu poate fi desprins de fenomenul vest-european, după cum nici fenomenul literar nu poate fi izolat ca atare din câmpul multiform al discursului public. Istoriografia românească de la începutul secolului al XX-lea accentuează caracterul de import al mișcării romantice, privind-o ca produs exclusiv al influenței franceze¹⁰. Chiar și Nicolae Iorga, partizan obișnuit al unei perspective localiste, își intitulează un capitol din *Istoria literaturii românești* „Romantism francez pe subiecte românești”. La rândul lor, G. Ibrăileanu și E. Lovinescu recunosc aportul decisiv al modelului francez în romantismul românesc. Desigur, fiecare dintre acești critici valorizează cu propriile măsuri ideologice, de tip progresist sau conservator, realitatea influenței. Chiar și astfel, nu s-ar putea spune că romantismul ar fi fost subiect de prim-plan al dezbaterilor critice și istoriografice românești din prima parte a secolului al XX-lea, desfășurate îndeosebi în jurul literaturii contemporane.

În perioada interbelică și într-o parte a celei postbelice, exegeza occidentală a romantismului se concentrează pe cheștiunea omogenității curentului. Răspunzând celebrei îndoieli formulate de Arthur O. Lovejoy în 1924¹¹ cu privire la unitatea conceptului de romantism, René Wellek avansează în 1949 ideea unui romantism paneuropean coerent (al cărui model admite, totuși, că se verifică mai ales în Germania). Văzut, așa cum obișnuia teoreticianul, în relativă autonomie față de istoria socială, curentul literar romantic s-ar caracteriza „în întreaga Europă”, prin „aceeași concepție despre poezie, despre funcția și natura imaginației poetice, despre natură și relația ei cu omul, și în esență [prin] același stil poetic, distinct

⁹ Pascale Casanova, *Repubblica Mondiale a Letterelor*, traducere de Cristina Bîzu, București, Art, 2016, passim.

¹⁰ N.I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, H. Champion, 1909, passim.

¹¹ Apud Mark Parker, *Measure and Countermeasure: The Lovejoy-Wellek Debate and Romantic Periodization*, în David Perkins (ed.), *Theoretical Issues in Literary History*, Cambridge, Harvard University Press, 1991, pp. 227–247.

față de neoclasicismul secolului al XVIII-lea”¹². În restul exegezei occidentale, unitatea tipologiei romantice e susținută de referința prioritară la literaturile engleză, franceză și germană, și de respectarea bornelor trasate de Revoluția Franceză și de războaiele napoleoniene. În *West European Romanticism: Definition and Scope* (1961), de pildă, Henry H.H. Remak poate constata în romantismul german, englez, francez, italian și spaniol o anumită omogenitate doctrinară, după cum, în *Natural Supernaturalism* (1971), Meyer H. Abrams o poate raporta procesului de secularizare a unor concepte teologice specific aceluiasi vest al Europei. Oricum, până spre sfârșitul anilor '70, romantismul european continuă să fie descris sintetic, pe baza unor asemănări de familie¹³ deduse din trăsăturile schițate de Wellek, inclusiv prin contribuțiile datorate stilisticii (post)structuraliste aduse de critici din grupurile de la Geneva și Yale.

După 1990, ideea comunalității europene a romantismului se nuanțează prin revelarea proiectelor naționale și a tematicilor artistice de relevanță regională¹⁴. Unitatea tipologică se repune în chestiune nu doar pe axa tradițională nord-sud, ci și pe direcția răsăriteană, ținând cont de literaturile din raza de influență a centrelor culturale german sau francez. În Principatele Române, ca și în celelalte națiuni emergente în secolul al XIX-lea din imperiile central-est-europene, literatura romantică se dezvoltă pe valul naționalismului de tip herderian¹⁵. El încurajează tendințe culturale specifiste, într-o perioadă însă când cultura locală e modelată masiv după reperul marilor centre german sau francez. Tensiunea acestor forțe de semn contrar face ca principala problemă istoriografică a romantismului să nu fie, în cazul de față, izolarea unor tipologii standard, care se dovedesc a funcționa eclectic și prin temporalități decalate; ci geneza romantismului, care antrenează în domeniul literaturii o dialectică socio-politică mai largă, inexistentă în Europa de Vest, între agenda naționalistă și strategiile concertate de occidentalizare. Ca să acorde mai multă atenție acestor fenomene naționale

¹² René Wellek, *Conceptele criticii*, traducere de Rodica Tiniș, studiu introductiv de Sorin Alexandrescu, București, Univers, 1970, p. 134.

¹³ Michael Ferber, *Introduction*, în idem (ed.), *A Companion to European Romanticism*, Malden, Blackwell, 2005, p. 6.

¹⁴ Cf. Edward Mozejko, *Slavic Literatures as a Distinct Subject of Studies: The Case of Romanticism*, în Gerald Gillespie (ed.), *Littérature Comparée/ Littérature Mondiale. Comparative Literature/ World Literature*, New York, Peter Lang, 1991, pp. 201–212.

¹⁵ Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997, passim.

și regionale, istoriografia occidentală trebuia să parcurgă turnura nou-istorică și anumite schimbări de accent geocultural. Din rațiunile amintite în deschiderea acestui articol, istoriografia literară românească a continuat să evite abordarea frontală a ghemului de tensiuni (extraliterare) aflat la baza momentului romantic și a procesului de modernizare culturală.

Tensiunile respective sunt cu atât mai puțin evidențiate în istoriile sintetice ale literaturii române, în care romantismul este verigă într-o evoluție privită, în general, sub aspect organicist și unde lanțul vieții literare sau lanțul operelor se desfac rareori înspre istoria culturală. Cu toate acestea, în trei tratări istoriografice separate, din etape diferite ale criticii românești postbelice, romantismul face, prin chiar natura problemelor pe care le-am schițat mai sus, obiectul unor abordări reformatoare.

Demersul istoriografic al lui D. Popovici e pus în valoare tocmai de caracterul compozit al romantismului din Europa răsăriteană. Originalitatea lui se cuvine apreciată nu doar în raport cu întreprinderea călinesciană – comparația ar fi neechitabilă sub aspectul cuprinderii, chiar dacă am lăsa deoparte deosebirile majore de formulă dintre istoriografia „narativă” a lui Călinescu și cea „enciclopedică”¹⁶ a lui Popovici. Ci mai ales în raport cu postcălinescianismul, care urma să descurajeze genealogia comparatistă și analiza ideologiilor practicate de istoriograful clujean. La fel ca majoritatea proiectelor lui D. Popovici, cursul despre romantism a avut, cel puțin o vreme, un impact scăzut în exegeza locală. Vina nu aparține doar stării de șantier a proiectului sau editării târzii, abia în 1969, a manuscrisului cursului ținut între 1951–1952. Ci și dogmatismului ideologic de după 1948, care afectează elaborarea și mai ales recuperarea tuturor inițiativelor intelectuale ale perioadei. Ca restul puținilor profesori de literatură rămași la catedră după reformă, D. Popovici e obligat să-și ajusteze cursurile conform retoricii marxist-leniniste, iar proporțiile adaptării rămân, ca în orice alt caz, documentabile parțial. O cercetătoare recentă observă, de pildă, că în cursul lui D. Popovici despre iluminism (dintre 1948–1949 și 1950–1951) transformările ideologizante sunt mai perceptibile decât în cursul despre romantism, cel puțin dacă cel din urmă e raportat perspectivei dogmatice prin care colegul de catedră Ion Breazu predă generația literară de la 1848: „Popovici realizează doar o cosmetizare a programului cursului, în aspectele formale, nu în esența lui, [...]

¹⁶ Adaptez distincțiile făcute de David Perkins, *Is Literary History Possible*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1992, p. 20.

cu modificări pe un material preexistent, cunoscut specialiștilor români și străini”¹⁷.

Evident, la momentul reformei învățământului din 1948, D. Popovici avea deja nu doar solide contribuții pe terenul romantismului, ci o viziune istoriografică solid conturată. În *Istoria sa*, G. Călinescu o înscrie în categoria „profesorilor”, interesați de „teme și influențe”, situată de critic între perspectiva istoriografică a „lingviștilor” și a „istoricilor” aplecați asupra literaturii vechi, respectiv a istoricilor-cronicari ai literaturii de după 1900¹⁸. Această împărțire delimitează niște teritorii, dar spune prea puține despre specificul metodei istoriografice a lui D. Popovici. Ea nu se raliază nici cauzalismului pozitivist exemplificat de predecesorul său la catedră, G. Bogdan-Duică, dar nici criticii formaliste practice de un apropiat al său ca D. Caracostea, a cărei aplicare în comparatism D. Popovici o consideră limitată de barierele lingvistice. Stagiar la Paris la începutul anilor '30, D. Popovici se formează în ambianța sursologiei tematiste și a preocupării pentru *Stoffgeschichte* susținute de Baldensperger, Van Tieghem sau Hazard, dar interesul său se orientează treptat asupra „procesului de transfuzie”¹⁹ prin care influențele străine își fac loc în organismul literaturii asimilatoare.

Într-o ordine fericită a lucrurilor, toate proiectele lui D. Popovici s-ar fi integrat unei istorii a literaturii române moderne, în cadrul căreia *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières* (1945) urma să reprezinte primul volum. Schița temporală propusă aici, care împarte intervalul dintre iluminism și momentul Junimii, răspunde instabilității criteriilor de periodizare în istoriografia literară locală. Considerând acest aspect neconvingător soluționat de Ovid Densusianu, G. Bogdan-Duică sau G. Călinescu, D. Popovici propune o „diviziune călăuzită de manifestări cardinale din domeniul literaturii”, capabilă să jaloneze o „desfășurare ritmică, cu accent succesiv pe elementul universal și cel particular”²⁰. În același timp, istoricul recunoaște că „va trebui să ținem cont mai presus de orice de întrepătrunderea de concepții și curente”, întrucât „nici pentru secolul

¹⁷ Emanuela Porumb, *Istoria literară, ca disciplină academică și sinteză metodologică, în viziunea lui D. Popovici, reîntemeiere, reflecție, restituire*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2016, p. 135.

¹⁸ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, p. 5.

¹⁹ D. Popovici, *Evoluția concepției literare a lui G. Bogdan-Duică*, „Dacoromania”, IX, 1938, apud Emanuela Porumb, *op. cit.*, p. 87.

²⁰ D. Popovici, *Etape în dezvoltarea literaturii românești*, „Transilvania”, 75, 1944, nr. 8–9, pp. 612–613.

al XIX-lea, nici pentru întreaga literatură română, nu se poate vorbi de existența exclusivă a unui anumit curent literar”²¹. D. Popovici consideră perioada unitate stabilă a istoriei literare, dar îi conferă un conținut eclectic, care – contrar omogenității presupuse de Baldensperger și mai târziu de Welles – amestecă mai multe fire tipologice și antrenează mai multe tipuri de discurs. Sub acest din urmă aspect, epoca Luminilor este exponențială, pentru că îi permite istoricului să observe cum ideile iluminismului francez se propagă în filosofie, istoriografie sau teologie mai prolific decât într-o literatură română aflată încă în primele etape ale modernizării.

Perioada din preajma Revoluției de la 1848 oferă, în schimb, un material literar cu rezultate deja consistente, dar și un câmp discursiv în care literatura e modelată de multiple forțe sociale, politice, filosofice. D. Popovici încearcă deci să surprindă un adevărat mozaic de idei, mentalități, ideologii, potrivit convingerii exprimate în cursul „Tendințe de integrare în ritmul cultural occidental” (1940) că „personalitatea creatoare” e doar unul din factorii dinamicii literare, iar înțelegerea acesteia din urmă cere conlucrarea criticii estetice cu sociologia și critica genetică²². Într-adevăr, ascensiunea romantismului românesc depinde la fel de mult de instituțiile culturale, ca și de evoluția „stărilor” economice sau sociale, întrucât „aspectul caleidoscopic al vieții literare traduce caleidoscopia vieții sociale”²³. Istoricul literar urmărește configurarea mentalităților în presă, învățământ, în cadrul unor forme populare de artă, dezbată „funcțiunea de educatoare” a traducerilor, dar acordă egală importanță și consecințelor culturale produse de mobilitatea claselor sociale sau de „problema agrară” asociată naționalismului romantic. Cazul lui Kogălniceanu este semnificativ pentru modul în care „crezul literar este o consecință a crezului politic”²⁴, în vreme ce Bolliac și Rosetti sunt evaluați în principal ca teoreticieni ai „artei sociale”. Un astfel de excurs la firul ierbii, din perimetrul empiric al vieții publice (nu doar de la nivelul structurii ideale), anulează suprapunerea, curentă încă în interbelic, dintre perioada istorică și tipologia literară. Așa cum îl reconstituie D. Popovici,

²¹ *Ibidem*, pp. 504–505.

²² Apud Ioana Em. Petrescu, *D. Popovici*, în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, București, Albatros, 2000, p. 686.

²³ D. Popovici, *Romantismul românesc. Partea I-a: prima perioadă romantică (1829–1840), scriitorii de la „Dacia literară”*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu, București, Editura Tineretului, 1969, p. 71.

²⁴ *Ibidem*, p. 406.

momentul „romantic” din Țările Române este creolizat pe toate planurile vieții culturale. Clasicismul emulat din școli de intelectuali români completează, de pildă, sensibilitatea romantică difuzată de literatura străină. Cei mai semnificativi scriitori ai perioadei sunt descriși, cu un termen frecvent, prin „bipolaritate”, reunind adesea atașamente de sens contrar (față de conservatorism și socialism, față de cosmopolitism și naționalism). Nici sub aspect cronologic, lucrurile nu evoluează neapărat înspre limpezirea tipologică a romantismului, după cum o demonstrează întoarcerea unor scriitori români la clasicism și apariția unui preromantism întârziat după 1848. Tot acest amestec probează, în cele din urmă, nevoia de a nuanța ipoteza romantismului „de import” în direcția unor scenarii locale de configurare și de evoluție.

Același gen de suprapuneri identifică istoricul și în planul ideilor politice, unde naționalismul de tip herderian, „pornit în general din Apus, dar venit uneori pe căile ocolite ale Răsăritului”²⁵, coexistă, fără a fuziona, cu ideile socialiste saint-simoniene sau fourieriste, răspândite în Europa după revoluția franceză din 1830, precum și cu proiectele emancipării de sus date de secolului iluminist. Totuși, deși definește de la bun început romantismul prin „triumful valorilor locale asupra valorilor clasice universale”²⁶, D. Popovici nu acordă naționalismului ponderea obișnuită în exegeza curentului. În schimb, se concentrează mai mult asupra difuziunii ideilor socialiste, un aspect în bună măsură neglijat de istoriografia locală a romantismului, de dinainte și de după momentul dogmatic. Pe alocuri, atașamentul față de cauza „celor umili”, regăsit de istoricul literar chiar și la intelectuali născuți ca mari proprietari (sau, cel puțin, „năzuind să se încadreze boierimii, deși mânați de dinamica socială către burghezie”²⁷), pare un ecou al atmosferei ideologice din România lui 1950. Pe de altă parte, acest accent întărește unele interese mai vechi ale lui D. Popovici, preocupat încă din anii '30 de influența socialismului utopic asupra lui Heliade-Rădulescu sau Bolliac.

Oricum, pentru că panorama lui D. Popovici recompune o dinamică a ideilor, în care prim-planul se confundă practic cu fundalul, istoria sa nu mai urmează jaloanele monografice tradiționale, iar „autorii analizați sunt doar marionetele unui scenariu istoric enorm”²⁸. Chiar și când intrările cursului despre romantism

²⁵ *Ibidem*, p. 401.

²⁶ *Ibidem*, p. 34.

²⁷ *Ibidem*, p. 486.

²⁸ Ioana Bot, *Histoires littéraires. Littérature et idéologie dans l'histoire de la littérature roumaine*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2003, p. 213.

poartă numele câte unui scriitor, niciunul nu e privit în evoluție autonomă, sub acea zodie a singularității pe care unui critic-istoric literar i-ar fi greu să o evite. Deși nu lipsește (ba chiar primește uneori note ironice personalizate), discursul evaluării critice e subsumat încercării de a surprinde în cultură și în literatură procese colective, de ansamblu (motiv pentru care sunt luați în vizor mulți scriitori „minori”). Din acest motiv, D. Popovici operează pe baza unei distincții implicite, dar ferme, între valoarea estetică și valoarea istorică. Majoritatea scriitorilor asupra cărora se oprește nu sunt relevanți pentru reușita literară individuală (oricum discutabilă și inegală), ci mai ales „pentru că indică niște linii de evoluție”²⁹, pentru că reflectă tranziția de la o epocă la alta, pentru că pun în circulație anumite teme. Un scriitor substanțial ca I. Heliade-Rădulescu este, înainte de toate, „scriitorul cel mai caracteristic pentru evoluția culturii române în prima jumătate a secolului al XIX-lea”³⁰, iar „însemnătatea lui Bolintineanu nu trebuie căutată în valoarea artistică a operei sale, ci în semnificația pe care această operă o prezintă în cultura română”³¹. De altfel, atributul de scriitor „caracteristic, reprezentativ” apare frecvent în panorama lui D. Popovici, poate și din încercarea de a cauționa astfel păcatele ideologice de care unii romantici s-ar face pasibili sub lupa prezentului. Oricum, statutul lipsit de excepționalitate acordat scriitorului este doar unul din elementele de modernitate ale operei lui D. Popovici, care își păstrează relevanța inclusiv în contextul istoriografic contemporan. Lui i se adaugă interesul pentru mentalități, legarea curentului literar de evoluția socială care determină o anumită sensibilitate, corelarea discursului politic și a celui literar, ba chiar ideea că literatura ar fi o forță ideologică în lupta pentru putere socială.

O parte din aceste inovații istoriografice se lasă deduse doar printre rândurile puzderiei de date și amănunte istorice în care se exprimă formația pozitivistă a lui D. Popovici. Din păcate, acest arsenal greu al istoriografiei literare, nelipsit de merite, va fi aproape integral discreditat prin contaminarea cu dogmatismul ideologic de după 1948. Etapa reconsiderării marxiste a trecutului literar reține din secolul romantic în primul rând pașoptismul, distorsionat și el prin exagerarea luptei antifeudale și neglijarea ideii naționale. Cea din urmă componentă va fi însă recuperată în forță după destalinizare și virajul

²⁹ D. Popovici, *Romantismul românesc*, p. 110.

³⁰ *Ibidem*, p. 170.

³¹ *Ibidem*, p. 289.

etnocentrist al regimului ceaușist. Acest context deplasează accentul pe elementele autohtone ale romantismului românesc, probate în special prin legătura cu folclorul, sau, cel mult, atrage devaluarea monopolului influenței franceze³². După 1964, istoriografia de tip ideologic și pozitivist practică de D. Popovici are o priză și mai mică decât în contemporaneitatea lui G. Călinescu, în condițiile în care critica românească se definește antidogmatic prin primatul interpretării și obiectivele ierarhiei de valori estetice. Din cauza abordării precaute a anumitor momente istorice, ca și a preferinței certe pentru genurile critice scurte, mai puțin expuse, istoriografia românească avansează pe bucăți, prin studii despre curente sau tipologii, care capitalizează moda tematismului, a stilisticii și a structuralismului. Pe aceste coordonate, favorabile în principal criticii interpretative, în jurul lui 1980 poate fi constatată o „criză de identitate” a istoriografiei literare, acutizată de „climatul depreciativ din publicistică și chiar din sferele universitare (unde predarea unor discipline ca textologia, biblioteconomia, sociologia literaturii tinde să se reducă)” sau de interesul scăzut pentru metode din zona mentalităților, sociologiei sau receptării, care ar fi putut „să desprăfuiască abordarea istorică”³³.

Tot un istoric materialist, deși cu un trecut dogmatic bine îngropat, preia însă ștafeta lui D. Popovici, abordând romantismul cu instrumente istoriografice altminteri renegate de critica românească post-dogmatică. În *Originile romantismului românesc* (1972), Paul Cornea duce mai departe unele premise ale anchetei lui D. Popovici: ideea simbiozei romantismului cu iluminismul și preromantismul, rolul acordat „spiritului public”, al cărui climat pregătește apariția literaturii romantice propriu-zise, formarea mentalităților prin instituțiile publice ale presei sau ale teatrului, interesul pentru clasele sociale colportoare ale sensibilității romantice. Asemenea predecesorului său, Paul Cornea îi descrie pe scriitorii cei mai semnificativi din prima jumătate a secolului al XIX-lea prin dualitatea între clasicismul dobândit prin educație și sensibilitatea romantică alimentată pe cale livrescă sau prin transformările sociale la care asistă. Pe de altă parte, în această etapă a criticii românești, presiunea perspectivei estetice face ca până și cel mai credibil practicant poststalinist al sociologiei literare să fie nevoit să-și negocieze pozițiile. Astfel, excursul sociologico-ideologic, documentat până la

³² N.I. Popa, *Romantismul francez și romantismul românesc*, în *Romantismul românesc și romantismul european*, București, Societatea de Științe Filologice, 1970, p. 109.

³³ Paul Cornea, *Semnele vremii*, București, Eminescu, 1995, pp. 266–267, 270.

ultimul detaliu, e completat de un demers tipologic – mai slab conturat la D. Popovici –, construit pe achiziții recente ale poeticii și stilisticii, și de recursul constant la evaluarea estetică.

Dar cum poate fi conciliată unitatea tipologică a romantismului, dedusă din modelul francez, cu manifestarea romantismelor naționale? Adept al teoriilor postbelice ale receptării, Paul Cornea se concentrează pe „contextul social-istoric și mentalitar care face posibile influențele”³⁴. Istoricul explică, astfel, că modelul francez acționează ca „revelator”, care „ajută romantismul românesc să își găsească specificitatea” și „stimulează dezvoltarea propriilor resurse creatoare”³⁵. Chiar dacă această dezvoltare are loc decalat față de vestul Europei, romantismul rămâne fecund dincolo de data la care se epuizează în cultura sa de origine. În Franța, „momentul culminant de iradiere a modelului literar romantic este urmat, de o degingoladă brutală”³⁶, pe când în Țările Române procesele lente de evoluție a mentalităților, instituțiilor sau de fixare a limbii literare continuă să asigure „retoricii afectului” o „manifestare exuberantă”³⁷. Influențele străine nu fac deci decât să limpezească liniile unui scenariu intern de evoluție, cu numeroși alți declanșatori autohtoni, dintre care cel mai important pentru sensibilitatea romantică este revolta lui Tudor Vladimirescu. Chiar dacă dezvoltă destul de puțin comparația regională, Paul Cornea înglobează romantismul românesc unui fenomen „răsăritean”, întărind astfel distincția față de fenomenul apusean (păstrat totuși ca etalon tipologic). Spre deosebire de romantismul occidental, crescut din „dezamăgirea post-revoluționară”, romantismul românesc are un program pozitiv, militant, corespunzător proiectului național și eforturilor concertate de modernizare a societății.

În România lui 1972, revalorizarea naționalului, efectuată de Paul Cornea în linia comparatismului receptării, era totuși amenințată de spectrul trivializării într-o politică culturală, la fel cum fusese în 1950 istoria ideologică a lui D. Popovici. Pe lângă popularitatea scăzută a sociologiei căreia îi este consecvent autorul, argumentul său în favoarea naționalului se adaugă probabil motivelor

³⁴ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*, București, Cartea Românească, 2008, p. 18.

³⁵ Paul Cornea, *Romantismul românesc și romantismul francez* (1974), în idem, *Delimitări și ipoteze. Comunicări și eseuri de teorie literară și studii culturale*, Iași, Polirom, 2008, pp. 78–79.

³⁶ Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, p. 463.

³⁷ Paul Cornea, *Din nou despre romantism* (1992), în idem, *Delimitări și ipoteze*, p. 103.

care au diminuat în contemporaneitate impactul critic al *Originilor romantismului*, deși ea este, sau poate a devenit până astăzi, o cercetare de referință.

Ipoteza nucleelor multiple de emergență a romantismului european o extinde, fără nuanțe de pledoarie pentru elementul național, Virgil Nemoianu în *Îmblânzirea romantismului* (1984)³⁸. Studiul apare în exil și în limba engleză, dar concepția lui fusese deja modelată prin afinitățile intelectuale timpurii ale autorului și opțiunea sa pentru comparatism, atipică în raport cu textocentrismul dominant în critica românească șaizecistă. Deși volumul nu se concentrează pe romantismul românesc, tipologia central-est-europeană propusă aici îi oferă un cadru natural de situare. Spre deosebire de ceilalți doi istorici ai romantismului analizați în acest studiu, Virgil Nemoianu se îndoieste că evoluțiile unei literaturi naționale pot fi înțelese printr-o analiză prioritar internă. În același timp, criticul ironizează „viziunea epidemică”³⁹ a transferului cultural din Vest în Est și încearcă să reabiliteze partea subalternă a continentului, individualizată prin „opțiuni socio-culturale de adâncime”⁴⁰. Pentru că succesiunea etapelor sale variază în diferitele părți ale Europei, romantismul este un caz ilustrativ al acestei diferențe de substrat și al necesității de a ajusta prototipul la măsuri regionale. De fapt, argumentează Nemoianu, imaginea standard a romantismului vulcanic, idealizant, al imaginației nelimitate poate fi regăsită doar în câteva țări europene (Franța, Anglia, Germania). Centrul, sudul și estul Europei sar etapa „romantismului înalt”, dezvoltând, în schimb, un romantism moderat, „liniștit”, idilic, „conform conservatorismului evoluției politice”⁴¹ din regiune, analog (și sincron) romantismului târziu, Biedermeier manifestat în Anglia și Germania. Acest romantism coexistă pașnic cu remanențele clasicismului sau ale iluminismului și acționează conciliant, în spiritul atenuării conflictelor. Programul său este mai practic decât cel al romantismului apusean, întrucât se leagă de anumite reforme sociale și promovează solidaritatea națională. Totuși, accentul lui Nemoianu pe elementul constructiv în dauna celui conflictual poate că ține mai mult de propria sa formulă intelectuală decât de realitățile de pe teren. În fapt, o sensibilitate romantică atât de „îmblânzită” în jurul unui meliorism generic nu ar putea

³⁸ Virgil Nemoianu, *Îmblânzirea romantismului. Literatura europeană și epoca Biedermeier*, traducere de Alina Florea și Sanda Aronescu, București, Minerva, 1998.

³⁹ *Ibidem*, p. 175.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 195.

⁴¹ *Ibidem*, p. 191.

explica integral conflictele istorice reale izbucnite în jurul lui 1848 în fostele imperii central-est-europene, nici emergența, constatată de autorul însuși, a slavofiliei și a naționalismului german din climatul Biedermeier⁴². Spre deosebire de spiritul eroic și revoluționar al romantismului occidental, romantismul Biedermeier predominant în centrul, sudul și estul Europei e descris în nuanțele melancolice, crepusculare ale unei conștiințe a eșecului.

În două volume ulterioare studiului din 1984, Virgil Nemoianu revine în note de pladoarie la „valorile și percepțiile” forjate de paradigma romantică⁴³. Ele vizează în principal idealul coeziunii comunitare și conservarea valorilor individuale, aspecte prin care autorul *Teoriei secundarului* valorizează, în fond, marea literatură din orice epocă. Pe de altă parte, în conștiința secundarității sau a eșecului, sugerată de acel romantism Biedermeier depotențat, Virgil Nemoianu găsește o lecție semnificativă pentru prezentul nostru socio-cultural. Comparatistul de origine română contrapune astfel epocii postmodernismului și a globalismului pe care o traversează, fără încântare, în America de Nord etosul romantismului central-est-european, caracterizat prin armonizarea antagonismelor sociale și etnice în sinteza de ordin superior realizată prin cultură și literatură. O astfel de poziție esențialistă, explicabilă în cazul lui Nemoianu și al altor comparatiști nord-americani de origine română prin complexitatea condiției exilului, are mai puține circumstanțe atenuante în cazul istoriografiei românești de după 1990. Anularea tabuurilor politice care au obligat critica din timpul național-comunismului să se concentreze pe interpretarea de text face cu atât mai greu de înțeles interesul lipsit de convingere al istoriografiei literare de după 1990 pentru contexte, ideologii, inter-relaționări culturale, precum și inerția manifestă în proiectele istoricilor literari puriști din generațiile vechi. Demersul lui D. Popovici își păstrează modernitatea (și) față de un astfel de prezent anacronic. Cercetarea sa aplicată romantismului a exemplificat faptul că istoria proceselor literare poate fi înțeleasă mai bine din afara categoriilor gândirii romantice despre literatură.

⁴² *Ibidem*, p. 213.

⁴³ Virgil Nemoianu, *The Triumph of Imperfection: The Silver Age of Sociocultural Moderation in Europe. 1815–1848*, Columbia, University of South Carolina Press, 2006; Virgil Nemoianu, *Imperfection and Defeat. The Role of Aesthetic Imagination in Human Society*, Budapest – New York, Central European University Press, 2006.

Bibliografie

- Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, București Humanitas, 1997.
- Bot, Ioana, *Histoires littéraires. Littérature et idéologie dans l'histoire de la littérature roumaine*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2003.
- Bru, Sascha, Ben de Bruyn, Michel Delville (eds.), *Literature Now. Key Terms and Methods for Literary History*, Edinburgh University Press, 2016.
- Casanova, Pascale, *Republica Mondială a Literelor*, traducere de Cristina Bîzu, București, Art, 2016.
- Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941.
- Cornea, Paul, *Delimitări și ipoteze. Comunicări și eseuri de teorie literară și studii culturale*, Iași, Polirom, 2008.
- Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780–1840*, București, Cartea Românească, 2008.
- Cornea, Paul, *Semnele vremii*, București, Eminescu, 1995.
- Ferber, Michael (ed.), *A Companion to European Romanticism*, Malden, Blackwell, 2005.
- Gillespie, Gerald (ed.), *Littérature Comparée/ Littérature Mondiale. Comparative Literature/ World Literature*, New York, Peter Lang, 1991.
- Gordon, Paul, *Romanticism, Figuration and Comparative Literature*, „Neohelicon”, XV, 1988, no. 2, pp. 239–259.
- Mitu, Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997.
- Nemoianu, Virgil, *Îmblânzirea romantismului. Literatura europeană și epoca Biedermeier*, traducere de Alina Florea și Sanda Aronescu, București, Minerva, 1998.
- Nemoianu, Virgil, *The Triumph of Imperfection: The Silver Age of Sociocultural Moderation in Europe. 1815–1848*, Columbia, University of South Carolina Press, 2006.
- Perkins, David, *Is Literary History Possible*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 1992.
- Perkins, David (ed.), *Theoretical Issues in Literary History*, Cambridge, Harvard University Press, 1991.
- Petrescu, Ioana Em., D. Popovici, în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicționarul esențial al scriitorilor români*, București, Albatros, 2000.
- Popovici, D., *Etape în dezvoltarea literaturii românești*, „Transilvania”, 75, 1944, nr. 8–9.
- Popovici, D., *Romantismul românesc. Partea I-a: prima perioadă romantică (1829–1840), scriitorii de la „Dacia literară”, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu*, București, Editura Tineretului, 1969.
- Porumb, Emanuela, *Istoria literară, ca disciplină academică și sinteză metodologică, în viziunea lui D. Popovici, reîntemeiere, reflecție, restituire, teză de doctorat*, Cluj-Napoca, 2016.
- Siskin, Clifford, *The Historicity of Romantic Discourse*, New York, Oxford University Press, 1988.
- Terian, Andrei, *O cercetare critică asupra istoriografiei literare românești*, în *The Proceedings of the “European Integration – Between Tradition and Modernity” Congress*, Tîrgu-Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 2013, pp. 1230–1242.

- Trencsényi, Balázs, Michal Kopeček (eds.), *Discourses of collective identity in Central and Southeast Europe. Vol. I: Late Enlightenment – Emergence of the Modern "National Idea". Vol. II: National Romanticism – the Formation of National Movements*, Budapest – New York, Central European University Press, 2006.
- Underwood, Ted, *Why Literary Periods Mattered. Historical Contrast and the Prestige of English Studies*, Stanford, Stanford University Press, 2013.
- Verhoeven, V.M. (ed.), *Revolutionary Histories. Transatlantic Cultural Nationalism, 1775–1815*, Basingstoke, Palgrave, 2002.
- Wellek, René, *Conceptele criticii*, traducere de Rodica Tiniș, studiu introductiv de Sorin Alexandrescu, București, Univers, 1970.
- ***, *Romantismul românesc și romantismul european*, București, Societatea de Științe Filologice, 1970.

D. Popovici, ironistul

Corina Croitoru*

Résumé

D. Popovici, l'ironiste. L'article s'intéresse à l'ironie en tant que dimension du style critique de l'historien littéraire roumain D. Popovici (1902–1952) et se propose de revisiter ses études dédiées à la littérature et à la critique littéraire roumaines, afin de voir quand et comment les écrivains et leurs ouvrages deviennent les cibles d'un discours ironique qui a comme but une systématisation axiologique. De ce point de vue, l'ironie de D. Popovici, professeur apprécié pour son attitude sobre et condescendante, servirait à entretenir une polémique élégante avec certains modèles critiques affirmés dans la culture roumaine jusqu'à la moitié du XXème siècle.

Mots-clés: *D. Popovici, ironie, style, critique littéraire, histoire littéraire, eminescologie.*

Cuvinte-cheie: *D. Popovici, ironie, stil, critică literară, istorie literară, eminescologie.*

Figură tutelară a istoriei literare și a eminescologiei clujene, Dumitru Popovici (1902–1952) a absolvit Facultatea de Litere din București (1927), unde a fost asistentul onorific al lui D. Caracostea, devenind în 1936, după lărgirea orizonturilor academice și experiența unui lectorat la Paris, profesor universitar al Facultății de Litere din Cluj. Prețuit pentru activitatea sa didactică – încheiată, din nefericire, de un deces prematur, la numai 50 de ani –, D. Popovici este, totodată, cunoscut ca autor al unor studii monumentale consacrate literaturii române moderne, pe care fiica sa, reputata Ioana Em. Petrescu, le-a reeditat în seria de *Studii literare*, la Editura Dacia, în deceniile opt și nouă ale secolului trecut: I. *Literatura română în epoca „Luminilor”* (1972), II. *Romantismul românesc* (1974), III. *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu* (1978), IV. *„Santa cetate”. Între utopie și poezie* (1980), V. *Poezia lui Mihai Eminescu* (1988), respectiv VI. *Eminescu în critica și istoria literară română* (1989). Fie că este vorba de lucrări desprinse din atelierul cercetării doctorale dedicate operei heliadești sau de lucrări ce

* Corina Croitoru este lector univ. dr. la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Contact: corina.boldeanu@yahoo.com

constituie, la bază, cursurile sale universitare, cărțile semnate de istoricul D. Popovici se definesc pe aceeași coordonată a documentării bibliografice vaste, a metodologiei riguroase și a demonstrațiilor fondate pe argumente solide, dublate de exemple pertinente. Plasarea sa în aripa științifică a abordării fenomenului literar, în opoziție cu direcția impresionistă dezvoltată în interbelic, a fost explicată atât pe fondul formării intelectuale în proximitatea mentorului său, D. Caracostea, cât și pe cel al unei predispoziții temperamentale spre obiectivitate și acuratețe, aproape stranii, în viziunea Sorinei Sorescu, în lumea universitară epurată, pe criterii ideologice, imediat după instaurarea regimului comunist în România:

În acest interval, atât de nefericit în plan existențial, asistăm, aproape neverosimil, la întemeierea, în condiții de deplină libertate a spiritului, unei școli de eminescologie – școala de la Cluj, prin transplantul, de către D. Popovici, în spațiul universitar ardelean a modelului Caracostea (olteni, la origine, amândoi). Pe lângă o anumită coloratură temperamentală care a marcat gestul fondator (erau la mijloc mari dispute procedurale, iscate între perspectivele exegetice cele mai proeminente din anii treizeci și care produsese, între timp, divizarea taberelor în cercetarea lui Eminescu între susținătorii originalității interpretative și cei ai analizelor întemeiate științific), școala de la Cluj a avut, de la început, o componentă metacritică¹.

În această perspectivă, activitatea științifică a lui D. Popovici dobândește chiar o aură temerară, dată fiind idiosincrazia sistemului totalitar în raport cu orice formă de manifestare a spiritului critic care ar fi putut eluda ghidajul oficial. Istoria literară practică de Popovici la confluența literaturii comparate cu critica literară, atentă la biografia intelectuală a scriitorilor și la componenta genetică a operelor, echilibrând, altfel spus, formule metodologice diverse în aspirația ei spre obiectivitate apare, astfel, drept o disciplină „periculoasă” într-o epocă a falsificărilor, în care istoricul literar poate deveni oricând un element „dușmănos”, ajungând după gratii, așa cum se întâmplă, de pildă, cu D. Caracostea, care, deși septuagenar în 1950, e întemnițat de comuniști.

O componentă stilistică interesantă a acestui spirit critic indeniabil cu care D. Popovici e înzestrat și care îi animă cercetările este fina sa *ironie*, observabilă

¹ Sorina Sorescu, *Valori cardinale ale criticii criticii: disociere, pluriperspectivism, non-exclusivitate*, în Nicolae Panea, Sorina Sorescu, Melitta Szathmary (coord.), *Actele conferinței internaționale de științe umaniste și sociale „Creativitate. Imaginar. Limbaj”*, Craiova, Aius, 2014, p. 51.

atât în dialogul cu literatura pe care o abordează, cât, mai ales, în acela cu modelele exegetice contemporane lui. Strategie discursivă oblică, înzestrată cu o latură logică, ce permite transmiterea unui sens contrar celui exprimat, ironia are și o componentă axiologică, constând în evaluarea obiectului ironizat, în emiterea subiacentă a unor judecăți de valoare care structurează tacit viziunea ironistului despre lume și viață. Astfel, din perspectiva pragmatică a Lindei Hutcheon, „ironia e un mod «cântărit» de discurs”², ce implică ierarhizări și relații de putere, imposibile fără participarea interpretativă a alterității. Pe de altă parte, sub aspect sociologic, ironia e percepută ca atitudine deferentă, ca formă de politețe, întrucât „îi dă vorbitorului șansa de a fi agresiv într-un mod aparent neagresiv”³. Sintetizând aceste două definiții ale conceptului – în detrimentul tuturor celorlalte perspective (filosofică, lingvistică, psihanalitică etc.) din care a fost circumscris conceptul, mai puțin relevante pentru prezentul demers –, ironia istoricului literar D. Popovici poate fi înțeleasă ca *manieră politicoasă de evaluare* a calităților unor opere și a performanțelor unor autori, cu mize ideologice, în sensul instituirii și legitimării unor ierarhii valorice.

Tendința lui D. Popovici de a face scurte popasuri ironice atât în textele de critică și de istorie literară, cât și în cele de critica criticii trebuie înțeleasă, însă, mai mult în contextul activității sale didactice, cele mai ironice dintre observații întâlnindu-se tocmai în cursurile universitare. Ironia sa are, cu alte cuvinte, o dimensiune *pedagogică*, profesorul transformându-și studenții filologi în complici ai actului critic. Practica e încântătoare, cu atât mai mult cu cât se construiește în regim de excepție, ca o abatere voluntară de la norma sobrietății care l-a caracterizat întotdeauna pe D. Popovici în viața profesională, așa cum o subliniază și Ion Negoitescu atunci când evocă, în orația funebră, personalitatea istoricului care îi fusese director la Biblioteca Academiei din Cluj: „I se citea pe față și în gest o reținere înaltă, care venea din caracterul său statuar, din linia dreaptă a vieții lui interioare și toate acestea dădeau colaborării cu el un farmec rar și o importanță care îți impunea chiar și în domeniul personal de activitate”⁴.

² Linda Hutcheon, *Irony's Edge. The theory and politics of irony*, London – New York, Routledge, 1994, p. 37. Traducerea textelor în română îmi aparține (C.C.).

³ Katharina Barbe, *Irony in Context*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1995, p. 89.

⁴ Ion Negoitescu, *La moartea directorului D. Popovici*, orație funebră din 8 decembrie 1952, păstrată în arhiva Fondului „D. Popovici” al Bibliotecii Județene „Octavian Goga” din Cluj, Serie „Acte personale”, Dosar 1 – *Cuvântările la înmormântarea profesorului Dimitrie Popovici*.

Comentariile ironice din studiile lui D. Popovici trebuie citite, așadar, în linia acestei rețineri înalte, întrucât, deși survin ca secvențe de ecart de la solemnitatea discursului academic, ele nu frizează niciodată batjocura, ci rămân în zona dezacordului condescendent. Ironia lui D. Popovici este, deci, expresia unei atitudini elitiste, și nu mobilul unor vendete zeflemitoare. De altfel, ea se construiește de cele mai multe ori în regim adversativ sau concesiv, ca și cum istoricul s-ar simți jenat de digresiunea ironică pe care tocmai a făcut-o, întorcându-se grăbit la tonul serios al analizei.

Spre exemplu, discutând, în *Romantismul românesc*, profilul biografic al lui Anton Pann, Popovici insistă asupra instinctului nomad al acestuia și afirmă: „ajung să bănuiesc că, dacă poetul ar fi trăit pe vremea lui Vlad Țepeș, ar fi fost unul dintre cei care disputau pe Romica lui Parpanghel. Dar [s.m.s.n. C.C.] ceea ce ne interesează nu este originea etnică a scriitorului, ci funcțiunea lui socială”⁵. Dacă, în cazul remarcilor ironice făcute pe marginea biografiei autorilor, D. Popovici vădește reflexul autocenzurii, în ceea ce privește analiza propriu-zisă a operelor, ironia e nestăvilită, după cum o arată considerațiile sale despre câteva proiecte nereușite ale pașoptiștilor. Unul dintre acestea e drama istorică, în legătură cu care punctează: „Între versurile colțuroase ale lui Asachi și acelea moi, cu carne de moluscă, ale lui Bolintineanu, lui Ștefan nu-i mai rămânea într-adevăr nimic altceva de făcut decât să se ducă din nou la luptă, în speranța că va găsi acolo „vânta” sau mai ales moartea, care să-l scape de poezi”⁶, iar un altul îl constituie epopeea, despre care istoricul declară amuzat că:

Epopeea fusese visul generației Asachi-Heliade, dar o zână rea o împiedicase să apară: Ștefaniada lui Asachi fusese distrusă, se spune, de focul din 1827; Ștefaniada lui Negruzzi dispăruse de asemenea în chip misterios, iar avântul epic al lui Heliade fusese sugrumat de aflarea unui document inoportun, care făcea ca Mihaida să fie părăsită abia începută. Mai puțin îndreptățită decât toate acestea să existe, niciun cataclism nu s-a abătut totuși asupra Traianidei și n-a distrus-o⁷.

Surâsul ironic al lui D. Popovici din *Romantismul românesc* se schițează, de asemenea, în *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, la origine, teza sa de

⁵ D. Popovici, *Studii literare*, vol. II: *Romantismul românesc*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974, p. 94.

⁶ *Ibidem*, p. 134.

⁷ *Ibidem*, pp. 309–310.

doctorat, mai precis, în capitolul dedicat scriitorilor minori, admiratori ai maestrului Heliade. Astfel, C.D. Aricescu, pentru care Heliade e un „Tasso”, „Franklin al României” sau „al nostru Lamartine”, devine imediat ținta persiflării savuroase a profesorului clujean: „Dar admirația tânărului poet capătă proporții ce-l fac să treacă dincolo de granițele țării sale. [...] Și admirația depășea frontierele limbii române”⁸. Derapajele patetice sunt sancționate similar și în cazul altor autori.

Totuși, ironia lui D. Popovici își găsește terenul cel mai fertil de dezvoltare în discursul metacritic din *Eminescu în critica și istoria literară română*, curs universitar ținut în 1946–1947 și publicat postum de Ioana Em. Petrescu, dar, din păcate, tardiv pentru a mai stârni largi ecouri. Acestui curs care deschide seria studiilor de eminescologie ale lui Popovici – la care se vor adăuga *Poezia lui Mihai Eminescu și Romantismul românesc* – i-a fost recunoscut meritul de a fi reprezentat „singura noastră sinteză dintr-un capitol plin și încheiat de eminescologie”⁹, care propune „nu doar un inventar al studiilor eminescologice [...], ci instituie o dinamică a ideilor, în înțelesul unei istorii literare interne a fenomenului. Este, mai degrabă, o critică a ideilor în eminescologie, din care extrage punctual inovațiile, tipul de critică, metodele și instrumentarul critic”¹⁰. Ambițios și amplu, demersul lui Popovici inventariază toate modelele exegetice ale eminescologiei românești, de la originile sale și până în deceniul cinci al secolului trecut, trecând prin critica sociologică, estetică, sămănătoristă și impresionistă, cu o miză personală, care nu a rămas neremarcată: „Trebuie spus de la început că *Eminescu în critica și istoria literară română* are o teză de demonstrat: superioritatea tratatului de stilistică eminesciană al lui D. Caracostea (profesorul și modelul lui D. Popovici) față de tot ce s-a scris despre marele poet”¹¹. Probabil și pe fondul acestei legitimări a criticii stilistice, D. Popovici expune nu doar metodele de lucru ale reprezentanților fiecărei școli critice, ci și slăbiciunile acestora, și constată că, la modul general, „unele idei ajung cu vremea să fie

⁸ D. Popovici, *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 255.

⁹ Cornel Munteanu, *Centenar Dimitrie Popovici – Receptarea lui Eminescu*, în „România literară”, 2002, nr. 43, <http://www.cormunteanu.ro/documents/RL432002.pdf>, accesat 2 septembrie 2020.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Sorina Sorescu, *op. cit.*, p. 54.

descoperite de fiecare generație de critici și că fiecare dintre acestea nutrește convingerea mândră că descoperirea îi aparține în mod exclusiv”¹².

Ironizând acest miraj etern al exploratorului eminescolog, D. Popovici reface meticolos traseul exegezelor dedicate operei eminesciene, interesat fiind de dinamica ideilor critice cărora le reconstituie circuitul și filiațiile. Printre primele ținte ale ironiei lui Popovici se numără, astfel, cronologic, detractorii lui Eminescu, îndeosebi Alexandru Grama, despre a cărui metodă profesorul observă: „mânuită de Grama, metoda comparativă ne face să ne gândim la adevărul proverbului japonez: felcerul nătărău te omoară cu instrumentele cele mai bune”¹³. Dar Popovici continuă cu „Și *totuși* [s.m.s.n. C.C.], cu toate deficiențele ce îl caracterizează, aprigul călugăr de la Blaj izbutește să stabilească termenii uneia dintre cele mai adecvate definiții a spiritului eminescian: un spirit dominat de năzuința spre absolut”¹⁴, construind încă o dată, în regim concesiv, o ieșire din registrul ironic, pentru a sublinia, în cheie serioasă, și meritele studiului comentat. Alteori, efectul ironic e obținut prin simpla citare a opiniilor criticului adus în discuție, așa cum se întâmplă în cazul lui Nicolae Petrașcu și al notelor sale despre Veronica Micle: „Petrașcu întreprinde un portret idealizat al ei, în cuprinsul căruia întâlnim și constatarea, de natură să stabilească o nouă categorie în registrul stării civile, că poeta era «măritată, dar măritată atât de puțin»”¹⁵.

De privirea ironică a lui D. Popovici nu sunt iertați nici criticii consacrați, indiferent de orientarea lor metodologică. De pildă, critica estetică a lui Mihail Dragomirescu e amendată pentru transformarea ei în „spițerie” din cauza maniei clasificărilor, în vreme ce critica sămănătoristă a lui Nicolae Iorga e sancționată pentru obsesia panromânismului și a speculațiilor contrafactice pe tema biografiei poetului: „Fără Maiorescu și fără teoriile acestuia, Eminescu s-ar fi căsătorit cu Veronica Micle și, crede Iorga cu toată bună-credința lui de om cinstit, ar fi ajuns să aibă un cămin fericit”¹⁶. De departe cea mai ironizată școală critică e, însă, cea a impresioniștilor, începând cu Eugen Lovinescu, pe care Popovici îl consideră „lipsit de cunoașterea literaturilor germane, structural inapt

¹² D. Popovici, *Studii literare*, vol. VI: *Eminescu în critica și istoria literară română*, ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1989, p. 7.

¹³ *Ibidem*, p. 10.

¹⁴ *Ibidem*, p. 11.

¹⁵ *Ibidem*, p. 25.

¹⁶ *Ibidem*, p. 87.

să pătrundă în substanța gândirii filosofice și lingvistice”¹⁷ și îl judecă aspru sub acuzația de contrafacere a unor manuscrise eminesciene, conchizând: „Inițiat sub aceste zodii, impresionismul românesc ajunge de la început fabricat cu marcă proprie. Îl vom urmări în continuare, în zbaterea lui epileptică în jurul aceleași probleme”¹⁸.

Cu aceasta, D. Popovici ajunge la ținta privilegiată a ironiilor sale, și anume la modelul călinescian, pe care nu va ezita să-l conteste nici în *Poezia lui Mihai Eminescu*, unde va reitera, chiar în introducere, faptul că G. Călinescu „este dominat de pasiuni și lucrează sub impulsul fobiilor. Iconoclast, dânsul se ridică împotriva a tot ce s-a lucrat anterior în domeniul acesta al cercetărilor, dar nu arareori se întâmplă să se ridice și împotriva propriilor păreri”¹⁹. Rechizitoriul ironic e mult mai amplu în cursul de istoria eminescologiei, cu toate că D. Popovici îi dă cezarului ceea ce i se cuvine, recunoscându-i cunoștințele de literatură europeană, orientarea în filozofie și receptivitatea în domeniul poeziei. În ciuda tuturor acestor calități, Popovici nu poate accepta spiritul egocentric și contestatar al criticii călinesciene:

Ceea ce caracterizează în primul rând pe Călinescu este o tulburătoare necesitate sufletească de a-și defini poziția în univers. Afirmatia aceasta nu este un paradox. În orice domeniu s-ar manifesta, oricât de puțin familiarizat ar fi cu cerințele prime ale unei discipline oarecare, dânsul ține să sublinieze atitudinea proprie, rezultată în mod statornic din opoziția față de părerile consacrate²⁰.

De asemenea, Popovici îi reproșează lui Călinescu inconsecvența în poziționarea sa față de obiectul de studiu și îi ironizează căderile repetate în capcana contradicției: „facultatea dominantă a lui Călinescu este spiritul de contradicție. Faptul acesta îl duce să lupte nu numai împotriva celor afirmate anterior, de alți cercetători, asupra unui subiect; uneori simte trebuința să lupte împotriva propriilor păreri, când acestea au fost însușite de unul sau de altul”²¹. Călinescu îi apare, așadar, lui Popovici, drept un creator de erezii științifice, din pricina efectului inhibitor pe care vocația impresionismului o are asupra competențelor

¹⁷ *Ibidem*, p. 94.

¹⁸ *Ibidem*, p. 101.

¹⁹ D. Popovici, *Studii literare*, vol. V: *Poezia lui Mihai Eminescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1988, p. 10.

²⁰ D. Popovici, *Studii literare*, vol. VI: *Eminescu în critica și istoria literară română*, p. 101.

²¹ *Ibidem*, p. 102.

sale de analiză structurală a fenomenului literar: „Structuralul este asasinat de impresionist”²².

Ironia lui D. Popovici atinge apogeul odată cu aducerea în discuție a *Vieții lui Mihai Eminescu*²³, pe care nu o consideră nici roman, nici biografie romanțată, ci, mai degrabă, o operă stridentă a unui critic „dublat de un romancier cu calități remarcabile”²⁴. Fără a-i recunoaște, din acest motiv, pretențiile de științificitate, D. Popovici recurge la comentariul prin parafrază al studiului călinescian, lăsând practic textul să-și dezvăluie singur enormitățile. În acest sens, secvența dedicată lui Eminescu și lui Creangă reține atenția în mod deosebit:

Autorul *Amintirilor* se simțea în larg numai când deprinderile lui de „bivol sănătos” nu erau contrariate: inundat de sudori diluviene și scărpinându-și spinarea, pe locurile unde nu ajungea cu unghia, cu ajutorul unei lopeți mici de lemn crestă, ca o vită care se freacă mugind de cumpăna fântânii. Eminescu depășea cu mult, ca aspect, pe prietenul său: murdar, nebărbierit, păros și cu unghiile negre, el avea o înfățișare fizică cu totul respingătoare pentru cineva cu simțurile evolute²⁵.

Pentru a-și întări demonstrația, Popovici extinde seria parafrazelor din opera lui Călinescu și accentuează amuzant observațiile despre „piciorul organic” și „încălțăminte inorganică” ale lui Eminescu sau despre „piciorul sufletesc”, „mare” și „cu opinci” al poetului. După aceste volute umoristice ale itinerarului său metacritic, concluzia se configurează spumos printr-o ironie eclatantă, finisată retoric:

Călinescu vede masiv și global, pentru el regnurile naturii se întrepătrund și un om se poate fragmenta și repartiza în straturi minerale, vegetale și animale. Cu tot aspectul lor de locuitori ai grotelor preistorice sub care ne apar în studiul lui Călinescu, nici Creangă nici Eminescu nu se pot plânde că au fost tratați prea aspru de critic: evacuându-i în preistorie, domnia sa îi reține totuși în cadrele umanității, ceea ce este un mare act de clemență și de omagiu. Este drept, spiritul general al lucrării ar motiva întrebarea cine iese dezavantajat din această comparație: omul sau animalul²⁶.

²² *Ibidem*, p. 104.

²³ V. G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu*, București, Cultura Națională, 1932.

²⁴ D. Popovici, *Studii literare*, vol. VI: *Eminescu în critica și istoria literară română*, p. 108.

²⁵ *Ibidem*, p. 105.

²⁶ *Ibidem*, pp. 105–106.

Tonalitatea ironică a lui D. Popovici se menține și în ceea ce privește modul tratării idealului feminin eminescian, însă reproșul recurent pe care istoricul clujean i-l aduce lui G. Călinescu are în vedere încadrarea poetului național în paradigma modernității, în condițiile proiectării lui permanente într-o dimensiune preistorică: „Călinescu ne impune o ultimă întrebare: dacă Eminescu a fost așa cum ni l-a înfățișat și dacă el era totuși chemat să exprime sentimentele moderne, ce însemnează oare «modern» pentru domnia sa?”²⁷. Cu rezerve mărturisite vizavi de abaterile lui G. Călinescu de la disciplina filologică (cronologie corectă, filiația manuscriselor etc.), dar și de competențele sale lingvistice, D. Popovici nu-și încheie, totuși, capitolul consacrat criticii impresioniste cu ostilitate, ci, surprinzător, apreciativ:

Călinescu e înzestrat cu însușiri superioare de scriitor și opera sa, obositoare adeseori prin repetiții, printr-o atitudine marcat ostilă față de [...] criticii anteriori care au avut nefericirea să se ocupe de poet, atrage prin farmecul expresiei. Criticul însuși a dat cea mai potrivită definiție a ei, atunci când a prezentat-o ca un studiu oriental. Cel mai adeseori întrezeși în zarea ei, dispersată în lumină și depărtare, imaginea poetului, care-ți joacă inconsistentă în față ca un miraj de *fata morgana* într-o pustie arabă. Dar ea te ajută uneori să pătrunzi în tainele acestui palat fermecat care este poezia lui Eminescu. Prin aceste trăsături ale sale, lucrarea lui Călinescu devine una dintre cele mai prețioase lucrări închinată lui Eminescu și, incontestabil, cea mai de seamă manifestare a criticii impresioniste în literatura română²⁸.

În ultimă instanță, cu toată ironia la adresa școlilor critice cu care nu rezonază, portretul istoricului D. Popovici se conturează, el însuși, pentru cercetătorul de astăzi, ca un miraj de *fata morgana* într-o pustie arabă, aproape neverosimil prin echilibrul afirmațiilor și probitatea demersului critic. De aceea, dacă, așa cum notează Vladimir Jankélévitch, „ironia este faptul de a ști că insulele nu sunt continente, nici lacurile oceane”²⁹, atunci D. Popovici este, cu siguranță, un ironist înzestrat cu un deosebit simț al măsurii, care și-a adus contribuția, în paginile încă actuale ale studiilor sale, la respectarea justei proporții la masa valorilor literaturii și ale criticii literare românești.

²⁷ *Ibidem*, pp. 107–108.

²⁸ *Ibidem*, p. 144.

²⁹ Vladimir Jankélévitch, *Ironia*, traducere din limba franceză de Florica Drăgan și Vasile Fanache, Cluj-Napoca, Dacia, 1994, p. 24.

Bibliografie

- Barbe, Katharina, *Irony in Context*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1995.
- Călinescu, G., *Viața lui Mihai Eminescu*, București, Cultura Națională, 1932.
- Hutcheon, Linda, *Irony's Edge. The theory and politics of irony*, Routledge, London – New York, 1994.
- Jankélévitch, Vladimir, *Ironia*, traducere din limba franceză de Florica Drăgan și Vasile Fanache, Cluj-Napoca, Dacia, 1994.
- Munteanu, Cornel, *Centenar Dimitrie Popovici – Receptarea lui Eminescu*, în „România literară”, 2002, nr. 43, <http://www.cormunteanu.ro/documents/RL432002.pdf>, accesat 2 septembrie 2020.
- Negoîtescu, Ion, *La moartea directorului D. Popovici*, orație funebră din 8 decembrie 1952, din arhiva Fondului „D. Popovici” al Bibliotecii Județene „Octavian Goga” din Cluj.
- Panea, Nicolae, Sorescu, Sorina, Szathmary, Melitta (coord.), *Actele conferinței internaționale de științe umaniste și sociale „Creativitate. Imaginar. Limbaj”*, Craiova, Aius, 2014.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. II: *Romantismul românesc*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1974.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1977.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. V: *Poezia lui Mihai Eminescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1988.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. VI: *Eminescu în critica și istoria literară română*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1989.

Prezențe ale clasicismului francez în critica literară a lui D. Popovici. Cazul *Ideologiei literare* a lui *I. Heliade Rădulescu*

Marius Popa*

Résumé

Présences du classicisme français dans la critique littéraire de D. Popovici. Le cas de l'Idéologie littéraire de I. Heliade Rădulescu. Le présent article aborde l'une des études de référence que le critique littéraire D. Popovici a consacrée à *l'Idéologie littéraire de I. Heliade Rădulescu* (parue dans une première édition en 1935, cette étude sera reprise dans une seconde édition, publiée par Ioana Em. Petrescu, en 1977). Notre intérêt concerne la manière dont le professeur clujeois répertorie et radiographie la relation de l'écrivain quarante-huitard avec le classicisme français. Popovici identifie les mécanismes par lesquels Heliade-Rădulescu instrumentalise, selon les étapes de sa vision théorique, le mythe de l'Époque de Louis XIV : si, dans un premier temps, il se révèle être un fidèle disciple de Boileau et de sa doctrine, qu'il propose comme modèle pour les jeunes écrivains, une seconde étape de la pensée d'Heliade le révélera comme un ardent adversaire romantique du « Législateur du Parnasse » et du XVIIe siècle en général. Toutes ces relations compliquées d'Heliade avec le classicisme français le déterminent à restituer l'image du passé littéraire à travers différentes formes de *malentendu*, qui ont retenu notre attention dans la présente étude.

Mots-clés: *classicisme français, idéologie littéraire, D. Popovici, romantisme, instrumentalisation.*

Cuvinte-cheie: *clasicism francez, ideologie literară, D. Popovici, romantism, instrumentalizare.*

Clasicismul francez – instabilitatea conceptuală a termenului

Paradigma clasică franceză favorizează – prin propria identitate – receptări plurale. „Inventat” conceptual abia în secolul al XIX-lea, odată cu reacțiile contestatare ale romantismului în raport cu secolul lui Ludovic al XIV-lea, clasicismul

* Marius Popa este asistent universitar la Facultatea de Litere a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Contact: popaamarius@gmail.com

francez e, mai degrabă, un mit decât o realitate¹. Departe de datele obiective ale epocii pe care o oglindește, un asemenea construct cultural tardiv comportă toate reducăționismele specifice „utopiilor” istoriei literare: definit, prin excelență, ca un sistem hiper-axiologic (minat de obsesia perfecțiunii, a rigorii și a echilibrului), eminentamente normativ (dat fiind că, de cele mai multe ori, critica literară tradiționalistă i-a transformat pe marii scriitori din a doua jumătate a secolului al XVII-lea în exemple de obediență programatică, iar pe Boileau într-un neînduplecat „legiuitor” al Parnasului²), clasicismul a devenit un model numai bun de combătut. Așa se explică, de altminteri, constanța cu care diferite orientări literare din ultimele două veacuri l-au transformat într-un „pericol” redutabil. În realitate, secolul al XVII-lea s-a dovedit – inclusiv în perioada apogeului său clasic – mult mai dispus la „frondă” decât ar părea la o privire superficială și standardizată asupra fenomenului. Corneille e în bună măsură baroc³, nu doar clasic, Molière a făcut scandal în epocă prin libertățile formale și de imaginar pe care și le îngăduia⁴... Ca să nu ometem faptul că Boileau, la rândul său, face parte dintr-o promoție de scriitori mult mai târzie decât cea a marilor figuri clasice, încât să fi avut vreodată șansa de a le impune propriile norme⁵. În pofida acestor adevăruri factologice despre Marele Secol francez, mitul romantic al clasicismului s-a înrădăcinat cu o mai mare ușurință în conștiința critică și generează, până astăzi, o receptare trunchiată a unui bun capitol al literaturii franceze. De altfel,

¹ Una dintre cele mai convingătoare analize în acest sens o formulează Stéphane Zékian în *L'Invention des classiques. Le siècle de Louis XIV existe-t-il?*, Paris, CNRS, 2012. Aceeași problemă este abordată de Livia Titieni în *Le classicisme français, mythe ou réalité ?*, Cluj-Napoca, Dacia, 1997.

² „Est-il aujourd'hui dans notre littérature un écrivain plus détesté que Boileau ? [...] Depuis Musset, qui laisse éclater sa « haine de Boileau », jusqu'à Ponge, qui le réduit à l'emploi de balayeur de voirie, Boileau, depuis deux cents ans, fait l'objet de la détestation des meilleurs esprits. Ses admirateurs lui firent plus de tort peut-être encore que ses adversaires : « icône centrale » des néoclassiques, il fut plus tard adulé par Lanson au nom d'un nationalisme revanchard, au temps de la Troisième République (« Nous autres Français, nous avons tous Boileau dans le sang, dans les moelles ») (Tony Gheeraert, *Boileau décoiffé*, în *Boileau, l'insoumis*, <https://boileau.hypotheses.org/>, 8 sept.2020).

³ O abordare sugestivă în această direcție propune Ana Clara Santos, *L'esthétique baroque ou le théâtre du jeune Corneille*, în *Teatro do mundo. Linguagens barrocas do teatro europeu*, Porto, Centro de Estudos Teatrais da Universidade do Porto, 2007, pp. 67–74.

⁴ V. Patrick Dandrey, *Molière ou l'esthétique du ridicule*, Paris, Klincksieck, 2002.

⁵ Aceeași problemă am expus-o, mai pe larg, în *Présence du classicisme français dans la critique littéraire roumaine (de la Révolution de 1821 à la fin du communisme)*, Paris, Honoré Champion, 2020, pp. 112–113.

deja în secolul al XIX-lea, într-o perioadă de început a modernității românești, Ion Heliade-Rădulescu metaboliza fervent – după cum observă cu îndreptățire D. Popovici⁶ – această imagine distorsionată în propriile scrieri teoretice, punând astfel în scenă diferite forme de *missreading*, care ne vor reține atenția în cadrul lucrării de față.

***Missreadingul* – legitate a istoriei literare**

Una dintre principalele premise ale volumului coordonat de Bruno Clément și Marc Escola, *Le malentendu. Généalogie du geste herméneutique*⁷, se traduce în calitatea *missreadingului*⁸ de „motor” al evoluției estetice: orice nouă generație literară recurge – în tentativa de a se legitima programatic – la o imagine deformată a antecesorilor⁹. Fie că anulează complexitatea inerentă oricărui scriitor și oricărei epoci revolute, fie că le atribuie semnificații inexistente, promotorii noilor viziuni au nevoie de un antipod¹⁰ în raport cu care să se construiască și care să corespundă perfect – într-o simetrie inversă – marilor principii ale paradigmei pe care o inaugurează. Or, ficționalizarea trecutului literar prin *missreading* se produce prin două strategii la care – după cum decurge din analiza avansată de Popovici – Heliade nu ezită să recurgă¹¹.

O primă formulă de „rescriere” a istoriei, *supra-semnificarea*, se bazează pe o încărcare a epocilor încheiate cu sensuri care nu le-au aparținut niciodată: fie

⁶ D. Popovici analizează felul în care Heliade-Rădulescu resubstanțiază, în propriile scrieri teoretice, concepția despre clasicism din Franța începutului de secol al XIX-lea în *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu* (Studii literare, vol. III, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1977. Prima ediție a apărut, la București, în 1935).

⁷ Bruno Clément, Marc Escola (eds.), *Le malentendu. Généalogie du geste herméneutique*, Saint-Denis, Presses Universitaires de Vincennes, 2003.

⁸ Vom utiliza, în continuare, termenul de *missreading*, care – în pofida unor inevitabile diferențe de sens inerente oricărei traduceri – reflectă, credem, sensul franțuzescului *malentendu*, așa cum îl înțelege autorii în volumul citat anterior.

⁹ Teza nu este, firește, o noutate, Harold Bloom consacră o analiză de referință fenomenului – abordând cazul particular al poeziei – în celebrul volum *Anxietatea influenței. O teorie a poeziei*, traducere și note de Rareș Moldovan, Pitești, Paralela 45, 2008.

¹⁰ „Influența poetică – atunci când e vorba de doi poeți puternici, autentici – se produce întotdeauna printr-o rea-citire a poetului înaintaș, un act de corecție creatoare care e în fapt și cu necesitate o interpretare greșită, o răstălmăcire” (*Ibidem*, p. 76).

¹¹ D. Popovici „inventariază” și analizează complexitatea mecanismelor prin care Heliade-Rădulescu prelucrează imaginea clasicismului francez – reprezentat de figura mitică a lui Boileau – îndeosebi în capitolul *Primul contact cu estetica occidentală* (op. cit., pp. 19–49).

că își plasează predecesorii în contexte de creație deformate, aproximative, fie că le reinventează programul estetic, atribuindu-i mize poetice retrospective, autorii contemporani hiperbolizează realitățile factologice ale trecutului literar, astfel încât acestea să devină argumente credibile pentru propriile viziuni. De altminteri, *sub-semnificarea* – un al doilea mecanism pe care intenționăm să îl aducem în discuție – mizează pe același principiu al „relecturii” antecesorilor din perspectiva prezentului, însă într-o logică inversă: în locul hiperbolei, preferă „litota”. „Teoreticienii” actualității care recurg la *sub-semnificare* simplifică și reduc moștenirea literară la principii care să le susțină infailibil pozițiile, eliminând din dezbatere punctele „vulnerabile” din programul înaintașilor: reductivi și normativi, instrumentalizează fragmente din trecut favorabile propriilor demonstrații paradigmatic¹².

Critica literară a lui D. Popovici – o contextualizare

D. Popovici va evidenția, fie și incidental – în propriul volum de debut, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, care radiografiază, printre altele, relația clasicismului francez cu teritoriul cultural românesc –, o serie de strategii prin care începuturile modernității autohtone „deformează” imaginea Epocii lui Ludovic al XIV-lea, după tiparul în care se întemeia aceasta – în aproximativ același interval – în mediul occidental. Perfect conștient de mutațiile pe care romantismul le produce în spațiul francez, un scriitor precum Ion Heliade-Rădulescu a luat pulsul vieții culturale occidentale, autohtonizând, după o primă etapă filoclastică, programul anticlastic al paradigmei romantice. Îndelung preocupat de comparatismul tematic¹³, D. Popovici investighează în chip minuțios raportul complicat pe care o ideologie literară aflată la început de drum – cum era cazul celei a lui Heliade – îl întreține cu un prestigios model exterior, acordând o atenție deosebită mizelor identitare ale epocii pe care o studiază. Mă refer, aici, la atenția pe care Popovici o acordă – după cum constată Ioana Em. Petrescu în *Nota asupra ediției* – strategiilor „cristalizării conștiinței literare romantice”¹⁴,

¹² V. Vladimir Jankélévitch, *Le Je-ne-sais-quoi et le presque-rien*, vol. II: *La Méconnaissance – Le Malentendu*, Paris, Seuil, 1981, pp. 185–210.

¹³ După ce audiază, în timpul studiilor la Paris, cursuri ale lui Paul Hazard și Fernand Baldensperger, D. Popovici optează, încă de la începutul carierei sale critice, pentru o lungă serie de cercetări de literatură comparată.

¹⁴ D. Popovici, *op. cit.*, p. 5.

fundamentată pe un principiu esențial al „mesianismului poetic”¹⁵, dovedind capacitatea criticului literar de a intui mecanisme prin care spațiul cultural românesc metabolizează – în propria sa construcție – nu doar influența estetică orientală și occidentală, ci și concepțiile politico-filosofice ale timpului.

Sub semnul supra-semnificării

După cum constată cu îndreptățire D. Popovici, începuturile activității scriitoricești a lui Heliade-Rădulescu se înscriu în logica unei obediențe – programatic asumate – față de modelul clasic francez. Formația intelectuală a scriitorului pașoptist l-a orientat, în fond, spre principiile esteticii lui Boileau, principii pe care le va resubstanția ulterior nu doar în studiile sale consacrate unei limbi române în plin proces de formare, ci în orice dezbateră literară care necesită un argument peremptoriu al autorității:

El se îndrumează către o operă de natură diferită, care a lăsat urme adânci în toată viața sa. Este *Arta poetică* a lui Boileau, asupra căruia atenția scriitorului român fusese atrasă de faptul că Vardalah se raportase deseori la criticul francez, îndeosebi atunci când vorbea despre Sapho sau despre cearta dintre partizanii celor vechi și ai celor moderni. În 1829, Heliade are îndrăzneala să anunțe că poetica lui Boileau, tradusă de el în versuri românești, va fi pusă în curând sub tipar și că va apărea ca *Adaos literar* la „Curierul românesc”. [...] La Boileau se raportă el atunci când, abordând problema educației artiștilor, sfătuiește pe tinerii actori să respecte natura sau când critică fabula *Vulpea, calul și lupul* a lui Grigore Alexandrescu. Și tot pe el îl invocă reproducând din *Cugetările* lui Joubert pasajul referitor la adevărul în stil. Și, elogiind pe Pogor, traducătorul român al *Henriadei*, Heliade amintește din nou, ca un termen de comparație, pe același critic francez [...]. Iar autoritatea aceluiași cod poetic este invocată și în discuția stârnită de reprezentarea tragediei *Saul* de Alfieri, în traducerea lui Aristia, precum și atunci când arată meritele poeziei lui Bolliac¹⁶.

Această primă vârstă a ideologiei literare heliadești *supra-semnifică*, așadar, imaginea clasicismului francez – obiectivat de figura exemplară a lui Boileau – prin a-i atribui virtutea incontestabilității: indiferent de context și de natura literaturii pe care o dezbate, criticul român aduce – la nevoie – argumentul mitic

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 23–24.

al legislatorului Parnasului. Așa se explică, bunăoară, și semantismul favorabil pe care termenul de „clasic” îl înregistrează de timpuriu în opera lui Heliade: „Înainte de Revoluția din 1848, cuvântul «clasic» apare la intervale foarte mari și el se aplică situațiilor literare și lingvistice din care se desprind, ca elemente esențiale, noblețea, armonia, adevărul, toate ducând la perfecțiune”¹⁷. Conotat pozitiv, clasicismul se dovedește astfel *supra-semnificat*, încă o dată, în această primă etapă a scriiturii heliadești, confundându-se cu idealul însuși al literaturii: opera perfectă este clasică și, în consecință, orice factor capabil să conducă la desăvârșire artistică aparține unei moșteniri sacre a Epocii lui Ludovic al XIV-lea. De pildă, fiindcă originalitatea poate fi socotită drept o condiție necesară calității estetice, Heliade nu se va sfii – după cum intuiește Popovici – să o suprapună semantic cu clasicismul: „În 1830, Heliade, vorbind despre poeziile lui Iancu Văcărescu, ne spune că poemele originale ale acestuia sunt pentru toți și vor fi totdeauna clasice. Original și clasic mergeau destul de bine împreună”¹⁸. Or, o astfel de „inflamare” a semnificației termenului, pe care profesorul clujean o taxează în chip justificat, se obiectivează, în ultimă analiză, ca un alt exemplu de *supra-semnificare* a modelului francez (Heliade echivalează, în fapt, două sensuri contradictorii, conferindu-le aceluiași concept literar). Poate că, tocmai dintr-o asemenea rațiune, scriitorul român va înțelege să exploateze termenul inclusiv în studiile sale consacrate limbii române, „clasic însemnând, de data aceasta, latin”¹⁹.

Din aceeași serie a „confuziilor” fac parte, în esență, și experimentele poetico-ideologice la care Heliade se angajează, confruntat fiind cu imperativele propriei epoci²⁰. Același D. Popovici evidențiază, bunăoară, situația în care Heliade ajunge să suprapună clasicismul și culoarea locală, investindu-l cu una dintre mizele notorii ale programului romantic:

Iată în ce constă clasicismul: „Obiceiurile, gustul, portul, persoanele, caracterele și însuși limbajul și limba să fie istorice, să semene cu ale veacului și locului în care se socotește scena”. [...] Frumusețea și clasicismul constau, prin urmare, în respectul adevărului care, în forma reprodusă mai sus, însemnează pur și simplu culoarea locală [...], culoarea locală, fiind una din

¹⁷ *Ibidem*, p. 72.

¹⁸ *Ibidem*, p. 74.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Cea mai amplă și riguroasă analiză a lui Heliade – poet angajat – o propune D. Popovici în capitolul *Funcțiunea socială a artei: mesianismul poetic* (*Ibidem*, pp. 211–259).

condițiunile perfecțiunii artistice, nu putea fi decât una din notele esențiale ale noțiunii clasic²¹.

Inutil de amintit, bunăoară, neîncrederea cu care clasicismul (și, mai cu seamă, cel francez, apropiat sensibilității heliadești) privește, în genere, impuritățile și istoricizarea limbajului:

La langue elle-même, émanation de la collectivité des honnêtes gens et résultat de la rationalité supérieure de l'usage commun, prime sur la parole singulière de l'écrivain qui doit se soumettre, avec une crainte révérencieuse, à sa majesté sacrée²².

Or, acest purism al clasicismului nu definește, în sens strict, limbajul, ci toate aspectele socio-identitare pe care Popovici le citează din opera teoretică a lui Heliade. Ceea ce face criticul pașoptist e să încarce semantic un concept tradițional cu noile aspirații estetice ale contemporaneității sale și să racordeze un ideal trecut, al perfecțiunii Antichității, la idealul modern, angajant, al prezentului. Avem de-a face, în realitate, cu o nouă strategie de *supra-semnificare*, prin care scriitorul român completează codul estetic al clasicismului cu precepte romantice. În concepția profesorului clujean, care amendează, încă o dată, această supralicitare a noțiunii de „clasic”, Heliade-Rădulescu atribuie termenului o coloratură națională:

Dacă prin clasic trebuie să se înțeleagă ceva desăvârșit, care sunt condițiile ce se cer pentru a ajunge la perfecțiune? În primul rând, poezia trebuie să fie națională și să lucreze cu realitățile contimporane. În opera lui Homer, bunăoară, nu se pot găsi decât elemente în legătură cu viața poporului grec²³.

O astfel de investire a sensului clasicismului cu mizele ideologice ale romantismului – investire pe care Popovici o repertoriază cu justete – îl va conduce, ulterior, pe criticul pașoptist la falsificări și trunchieri dintre cele mai flagrante. De altfel, la o dată mai târzie, la care Heliade își asumă deja – după cum vom vedea în secțiunea următoare – fronda romantică împotriva trecutului literar, clasicismul francez ajunge să își piardă, în concepția acestuia, inclusiv caracterul clasic! Dacă, potrivit scriitorului, toate vârstele clasicismului european (din Antichitatea greco-romană și până în Italia Renașterii) au optat pentru eroi

²¹ *Ibidem*, pp. 74–75.

²² Alain Génétiot, *Le classicisme*, Paris, PUF, 2005, p. 217.

²³ D. Popovici, *op. cit.*, p. 76.

naționali, doar clasicismul francez – pe care îl socotește „scolastic” – refuză, la îndemnul legislatorului Parnasului, realitățile contemporane ale Franței:

Faptul acesta nu l-au înțeles fabricatorii artei poetice franceze și scriitorii francezi, care au scris având în fața lor, ca modele, opere ce aparțineau unei lumi străine și unei epoci de mult dispărute. Izolarea lor de realitățile naționale și contemporane însemnează cu pecetea inferiorității creațiunile lor artistice²⁴.

Un asemenea decalaj temporal și culpa ignorării prezentului național vor plasa paradigma franceză, la această dată, într-o certă inferioritate axiologică în raport cu celelalte obiectivări istorice ale clasicismului. Dovadă că, dincolo de a interoga fenomenul ca atare, Heliade îl instrumentalizează – după cum intuiește cu acuratețe Popovici – în acord cu noua viziune a începutului de secol. O viziune care, într-o a doua „etapă” a programului său teoretic, se întemeiază – așa cum vom putea constata în secțiunea imediat următoare – pe o serie întreagă de *sub-semnificări* ale moștenirii Marelui Secol francez, unele dintre cele mai simptomatice pentru epoca primei modernități românești.

Într-un registru al *sub-semnificărilor*

Teritoriul cel mai prolific, din punctul de vedere al *sub-semnificărilor*, la care recurge Heliade-Rădulescu îl reprezintă, și în acest caz, relația scriitorului cu celebrul teoretician al Epocii lui Ludovic al XIV-lea. Cu toate că – în virtutea formării sale în spiritul unei venerații față de clasicii francezi – autorul român a promovat vreme îndelungată principiile teoretizate de legislatorul Parnasului în *Arta poetică*, seismele romantismului îl vor determina – așa cum am anunțat – la o cotitură teoretică decisivă și – dintr-un fervent militant pentru impunerea programului clasicist în spațiul românesc – va deveni unul dintre cei mai vehemenți contestatari ai acestui program.

D. Popovici atrage atenția, în repetate rânduri, asupra unei valorizări etice a lui Boileau, pe care Heliade-Rădulescu îl va face „răspunzător de tot ceea ce găsea criticabil în literatura franceză”²⁵:

La data aceasta, când toate valorile admise mai înainte fără nicio rezervă sunt supuse unei cercetări atente, Boileau, propovăduitorul supunerii față de autoritățile constituite, este cuprins în lotul celor ce trebuiau să piară.

²⁴ *Ibidem*, p. 79.

²⁵ *Ibidem*, p. 24.

Adoptând criterii socialiste în judecarea formelor sociale anterioare, Heliade adoptă simultan criterii romantice în judecarea literaturii. De aceea, când dă, în 1868, definiția sonetului după Boileau, nu ezită să expună și părerea sa, opusă aceleia a scriitorului francez. [...] Și, în trăsăturile lui mari, *Cursul de poezie* încearcă să fie renegarea grandilocventă a zeului din tinerețe²⁶.

Radiografiind principiile poetice ale clasicismului din perspectiva inovatoare a secolului lui Victor Hugo, după ce va fi trecut deja prin lectura prefeței dramei *Cromwell*, Heliade-Rădulescu decontextualizează contribuțiile teoreticianului occidental, atribuindu-i o responsabilitate vinovată pentru toate „derivatele” beletristicii franceze. Or, o asemenea *sub-semnificare* a figurii scriitorului din secolul al XVII-lea va fi dublată – în cuvintele aceluiași D. Popovici – de evocarea „*Artei poetice*” a lui Boileau, care este – potrivit lui Heliade-Rădulescu – o construcție monstruoasă, în care se codifică cultul ficțiunii și îndepărtarea de natură”²⁷. Firește însă că – așa cum subliniază și profesorul clujean – această a doua critică pe care scriitorul pașoptist o formulează este neîndreptățită, în virtutea unei falsificări a doctrinei clasice: departe de a anula un raport autentic al literarului cu natura și departe de a absolutiza ficționalul, arta se constituie, potrivit esteticii Marelui Secol, întocmai ca un exercițiu de imitare a naturii:

Le classicisme réaffirme donc, en référence à la pureté d’une nature édénique formée par la grâce divine, sa confiance en un art capable de représenter la simple nature conformément à la vérité de son essence²⁸.

Boileau devine, și în acest al doilea caz al investigației noastre, ținta unor „detractări” romantice, la care Heliade-Rădulescu se convertește cu un spectaculos devotament. Popovici va insista asupra faptului – deja amintit – că „renegarea clasicului francez este exercitată sub influența strânsă a prefeței lui *Cromwell*”²⁹. Or, o astfel de întorsătură estetică de situație e întregită, în fapt, și de o evidentă componentă ideologică:

Pe de o parte, poezia concepută nu ca expresie a acestei abstracțiuni care era omul clasicilor, ci a omului real, a omului pe care nimeni nu-l dezbrăcase

²⁶ *Ibidem*, pp. 26–27.

²⁷ *Ibidem*, p. 78.

²⁸ Alain Génétiot, *op. cit.*, p. 383.

²⁹ Prefața dramei lui Hugo – socotită, până azi, manifestul romantismului european – pune sub semnul întrebării, în 1827, preceptele tragediei clasice, îndeosebi celebra regulă a celor trei unități.

de personalitatea sa; iar, pe de altă parte, poezia pusă în serviciul societății, poetul fiind investit cu misiunea de consolator al omenirii nenorocite. Poezia personală, poezia socială, iată primele lovituri îndreptate împotriva poeticei lui Boileau³⁰.

Profesorul clujean avansează astfel – cu argumente dintre cele mai pertinente – ipoteza că recuzarea programului clasic (adică reducerea sa, în paginile de teorie literară ale lui Heliade-Rădulescu, la a fi expresia stagnării și sterilității artistice) este condiționată, în fond, de aceleași urgențe ale epocii: unui context social de tipul celui al primei jumătăți de secol al XIX-lea i se potrivește, mai degrabă, filonul angajării sociale, promovată de romantism, decât conformismul postulat de legislatorul Parnasului. Toate acestea, fiindcă scriitorul român nu putea să rămână indiferent la emergența noilor teorii politice pe care le-au inaugurat, la acea dată, un Saint-Simon sau un Charles Fourier³¹. Pe de altă parte, *parti-pris*-urile lui Heliade cu privire la moștenirea literară a Marelui Secol, pe care o așază sub semnul unui idealism cu totul izolat de mersul istoriei, neagă fundamentele înseși ale clasicismului francez: menită să oglindească apogeul sistemului monarhic și să devină o formă de „cult” al figurii Regelui Soare, literatura timpului e mult mai atentă la propria contemporaneitate decât ar părea la o primă vedere. Forța cu care Molière ridiculizează bigotismul vremii în *Tartuffe*, propaganda politică pe care regalitatea o pune în scenă în cadrul spectacolelor de teatru, cenzura acerbă care denota, în definitiv, teama de capacitățile subversive ale literaturii³² rămân, iată, doar câteva exemple sugestive în acest sens.

³⁰ D. Popovici, *op. cit.*, p. 56.

³¹ Simona Antofi propune o analiză ofertantă a felului în care Heliade-Rădulescu înțelege să teoretizeze socialismul utopic în *Santa Cetate* (*Santa Cetate – Ion Heliade Rădulescu ou sur l'(in)actualité de l'idéologie du socialisme utopique*, în „Comunicare Interculturală și Literatură”, X, 2010, nr. 2-I, pp. 9–13).

³² „D’ailleurs, sous le règne de Louis XIV, la centralisation des lettres autour du pouvoir s’accompagne du renforcement des pouvoirs de police et de censure des ouvrages qui s’écarterent de l’orthodoxie. Depuis l’époque de Richelieu, les libraires, de plus en plus concentrés à Paris, sont contrôlés et censurés à partir de 1635 par le système des privilèges rendu effectif par le chancelier Séguier qui favorise les grands imprimeurs protégés par l’Église et le pouvoir. Après les débordements de la Fronde qui avaient multiplié les pamphlets politiques (les mazarinades), mais aussi après le succès des ouvrages liés au jansénisme et singulièrement le succès mondain des *Provinciales* de Pascal en 1665–1667 et la fuite des *Défenses* rédigées par Fouquet dans sa prison en 1662, l’administration de Louis XIV complète la propagande royale par la répression des « mauvais » livres et le renforcement de la censure” (Alain Génétiot, *op. cit.*, p. 103).

Concluzii

D. Popovici restituie, prin acest studiu consacrat viziunii teoretice a lui Heliade-Rădulescu asupra literaturii, și o analiză minuțioasă, atent documentată, a raporturilor pe care scriitorul pașoptist le întreține cu clasicismul francez. Bun cunoscător al secolului al XVII-lea, precum și al strategiilor prin care figura tutelară a lui Boileau „guvernează” mitul clasicismului, profesorul clujean radio-grafiază cu justete și subtilitate, cu ironie și intuiție, situațiile în care Heliade instrumentalizează imaginea Marelui Secol pentru a-și argumenta, cu inevitabile exagerări și reduționisme, ideologia literară.

Supra-semnificat ori *sub-semnificat*, clasicismul francez spune mult – în maniera în care e abordat de autorul român – nu doar despre cazul particular al lui Heliade, ci despre o întreagă vârstă a literaturii noastre. Aflată la începuturile sale, beletristica românească încerca să își cristalizeze identitatea într-un context complicat. Tranziția heliadescă de la clasicism la romantism devine, de fapt, tranziția unei întregi culturi spre „noul” Occident, în care se jucau, la acea dată, marile mize estetice ale modernității. Or, scriitorul pașoptist, convins de rolul său în călăuzirea tinerelor generații, și-a asumat cu un cert devotament – și, de multe ori, cu evidente note de originalitate –, în propria scriitură, toate formulele de *missreading* pe care le experimentau, aproximativ în aceeași perioadă, promotorii „noii lumi” în Franța.

Bibliografie

- Anghelescu, Mircea, *Ion Heliade Rădulescu: o biografie a omului și a operei*, București, Minerva, 1986.
- Antofi, Simona, *Santa Cetate – Ion Heliade Rădulescu ou sur l'(in)actualité de l'idéologie du socialisme utopique*, în „Comunicare Interculturală și Literatură”, X, 2010, nr. 2-I, pp. 9–13.
- Bloom, Harold, *Anxietatea influenței. O teorie a poeziei*, traducere și note de Rareș Moldovan, Pitești, Paralela 45, 2008.
- Bot, Ioana, *Histoires littéraires. Littérature et idéologie dans l'histoire de la littérature roumaine*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2003.
- Clément, Bruno, Marc Escola (eds.), *Le malentendu. Généalogie du geste herméneutique*, Saint-Denis, Presses Universitaires de Vincennes, 2003.
- Cornea, Paul, *I. Heliade-Rădulescu*, București, Eminescu, 1980.
- Cornea, Paul, *Oamenii începutului de drum. Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, București, Cartea Românească, 1974.
- Cornea, Paul, *Originile romantismului românesc*, București, Cartea Românească, 2008.

- Dandrey, Patrick, *Molière ou l'esthétique du ridicule*, Paris, Klincksieck, 2002.
- Génétiot, Alain, *Le classicisme*, Paris, PUF, 2005.
- Gheeraert, Tony, *Boileau décoiffé*, în *Boileau, l'insoumis*, <https://boileau.hypotheses.org/>, accesat 8 septembrie 2020.
- Jankélévitch, Vladimir, *Le Je-ne-sais-quoi et le presque-rien*, vol. II: *La Méconnaissance – Le Malentendu*, Paris, Seuil, 1981.
- Păcurariu, D., *Clasicismul românesc*, București, Minerva, 1971.
- Popa, Marius, *Présence du classicisme français dans la critique littéraire roumaine (de la Révolution de 1821 à la fin du communisme)*, Paris, Honoré Champion, 2020.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1977.
- Santos, Ana Clara, *L'esthétique baroque ou le théâtre du jeune Corneille*, în *Teatro do mundo. Linguagens barrocas do teatro europeu*, Porto, Centro de Estudos Teatrais da Universidade do Porto, 2007, pp. 67–74.
- Titieni, Livia, *Le classicisme français, mythe ou réalité ?*, Cluj-Napoca, Dacia, 1997.
- Tudurachi, Adrian, *Fabrica de geniu. Nașterea unei mitologii a productivității literare în cultura română (1825–1875)*, Iași, Institutul European, 2016.
- Vlad, Ion, *Între analiză și sinteză: repere de metodologie literară*, Cluj, Dacia, 1970.
- Zékian, Stéphane, *L'Invention des classiques. Le siècle de Louis XIV existe-t-il?*, Paris, CNRS, 2012.

Civitas: toposul cetății umane în critica lui D. Popovici

Adrian Tudurachi*

Résumé

Civitas, le topos de la cité humaine dans la critique littéraire de D. Popovici. L'article vise un problème de survivance de la culture classique dans la critique littéraire de D. Popovici : l'usage et la fonction du topos de la cité humaine. En attribuant cette présence à la familiarisation avec l'œuvre de Saint Augustin, *De civitate Dei*, on refait à travers plusieurs études du critique roumain la signification de cette référence dans le contexte de la littérature roumaine moderne. C'est à partir de l'interprétation de l'œuvre augustinienne dans le *Principe de l'espérance* de Ernst Bloch, qu'on met en évidence sa capacité de représenter un « pathos du changement », mobilisé par D. Popovici dans l'explication de l'émergence de la culture roumaine et de son renouveau sur le seuil de la modernité.

Mots-clés: D. Popovici, topos, cité humaine, *De civitate Dei*, principe de l'espérance.

Cuvinte-cheie: D. Popovici, topos, cetatea umană, *De civitate Dei*, principiul speranței.

În forma latină, termenul *civitas* apare o singură dată în opera lui D. Popovici, în cursul din 1947, *Poezia lui Mihai Eminescu*. Secvența, aflată în capitolul *Poezia cetății umane*, e puțin mai lungă, dar merită citită cu atenție:

Felul cum eu privesc însă poezia socială nu găsește cea mai fericită traducere în această expresie; ceea ce mă preocupă este, natural, și semnalarea aspectelor sub care societatea actuală se prezintă în opera poetului, sunt și perspectivele pe care el le deschide asupra societății viitoare. Pentru un poet ca Eminescu însă, care are un puternic sentiment al istoriei, unul dintre aspectele esențiale ale temei este cel legat de trecut, de istorie. În felul acesta poezia socială a lui devine o poezie a acelei colectivități pe care anticii o numeau *civitas*, privită în evoluția ei istorică și în perspectivele sale viitoare. Poezia socială a lui Eminescu este așadar o poezie a *cetății*, în sensul antic al termenului, a

* Adrian Tudurachi este cercetător dr. la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu” al Academiei Române. Contact: adrian.tudurachi@gmail.com

cetății umane contemplată în permanenta ei devenire și în multiplele raporturi ce se creează între indivizii ce o compun, dar contemplată în același timp și în dependența ei de legile istorice ce o depășesc și o conduc. Sub aspectul acesta voi urmări poezia socială a lui Eminescu: ca o poezie a cetății umane sau a umanității căreia nu i se poate compara din întreaga literatură a lumii decât o singură operă: *Legenda secolelor* a lui Victor Hugo. Lipsită de închegarea operei franceze, cu membrele oarecum împrăștiate, poezia eminesciană a umanității se unifică sub raza unei înalte concepții filozofice, în spiritul căreia istoria lumii este o succesiune de cicluri de civilizație, fiecare din ele supus legii ineluctabile a creșterii și stingerii¹.

„Cetate umană”, „cetate divină”, „cetate nouă”, „cetate viitoare” sau simplu „cetate” cu sensul de societate apar frecvent în opera lui Popovici. Le găsim în „*Santa Cetate*”. Între utopie și poezie și în *Ideologia literară* a lui I. Heliade Rădulescu, ambele din 1935, în introducerea din 1939 la ediția de opere Heliade (I. Heliade Rădulescu – *portret intelectual*) apoi în cursul despre *Literatura română în epoca „Luminării”* ținut în anul universitar 1938/1939, fiind păstrate în varianta în franceză a textului din 1945 (*La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*). Termenul latin e o reluare întrucâtva târzie a expresiei, ultima ocurență intrată în această serie și, după cum o arată precauțiile lui Popovici din comentariul prin care o introduce, alegerea e voită și reflectată. „Felul cum eu privesc însă poezia socială nu găsește cea mai fericită traducere în această expresie”, spune criticul, ca să justifice mobilizarea unui termen latin. *Civitas* intervine ca un nume de import pentru poezia socială, operând o extensie de sens. Dacă poezia socială denumeste preocuparea pentru starea prezentă a unei societăți și, eventual, proiecția utopică a unei ameliorări („poezie socială este aceea care tratează într-un anumit ton probleme legate în mod precumpănitor de societatea prezentă sau vizând societatea viitoare”), *civitas* propune o perspectivă mai largă, desprinsă de contingent și de realitățile factice. Nu va vorbi doar despre condiția comunităților marginale, despre excludere, inegalitate sau injustiție socială, ci despre legi istorice și fenomene recurente, adică despre mișcările geologice ale societății umane. *Civitas* aduce o viziune mai amplă și în timp și în spațiu, denumind istoria unei societăți în integralitatea sa, și organizarea comunității umane în generalitatea sa („poezie a cetății umane sau a umanității”). Ar fi vorba așadar de definirea unei alte accepții a liricii sociale: însă aici instrumentul prin care

¹ D. Popovici, *Studii literare*, vol. V: *Poezia lui Mihai Eminescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1988, p. 156.

criticul încearcă să gândească e aproape mai important decât sfera pe care vrea să o numească. *Civitas* nu e un mod simplu de a spune socialul. În discuția unui caz de literatură română, termenul mobilizează o cultură (antică) și o tradiție multiseclară, importantă atât prin sine, cât și prin felul în care interacționează cu contextul modern în care e transferată.

Alegerea unui termen latin pentru numirea unui topos intersectează o problemă de „literatură mondială” pentru că pune în discuție raportul literaturilor moderne cu o matrice globalizantă, cultura latină constituind o metonimie a spațiului intelectual comun, de dinainte de segregările naționale. Poziția din care se asumă o asemenea practică și semnificațiile ei diferă în funcție de obiectul de studiu. „Vechiștii”, specialiștii în literatura secolelor XVI–XVIII, recurg la vocabularul de *topoi* latini pentru a marca filiații și tradiții ale reprezentărilor culturale. Vom găsi astfel la Dan Horia Mazilu *regnum, hereditas* sau *otium*: sensul, atunci când nu e vorba de-a dreptul de texte scrise în latină, e să identifice contactele cărturarilor români, circulația textelor și a ideilor. Folosirea unui termen latin echivalează de fapt cu identificarea tehnică a unui gen de discurs care clarifică pentru cercetător, pe lângă portanța sau retorica textului, și familia intelectuală de la care se revendică sau în cadrul căreia funcționează autorul. Pentru criticii modernității practica nu e sistematică și nici sensurile ei nu sunt simple. Identificarea etimonului latin e facultativă, cel mai adesea obscurizată datorită rupturii revoluționare care întemeiază literaturile naționale. Conținuturile pot circula fără numele lor latin nu numai pentru că autorii le-au uitat sau le ignoră, ci și pentru că instanțele critice valorizează originalitatea operei sau a comunității. Ei vor spune de aceea că un scriitor evocă teatrul lumii, nu *theatrum mundi*, simțind în gestul de identificare a unei continuități culturale o pedanterie inutilă. Pe acest fond, gestul de recuperare a termenului latin apare distinct și remarcabil, aproape o declarație epistemică. Ce înseamnă *domina bona*, toposul la care recurge Călinescu în 1947 pentru a-l reciti pe Caragiale? Reamintesc explicația criticului:

A transcende viziunea venerică a femeii și a deplasa erotica în zona spirituală, aceasta este opera misticilor. Cetățeanul turmentat este capabil de un asemenea cult și în sensul acesta trebuie interpretat memorabilul său strigăt: „În sănătatea coanii Joițichii! că e damă bună!”. Înnobilând expresia prin latinizare, Joița este deci o „domina bona”².

² G. Călinescu, *Domina bona*, în idem, *Pagini de estetică*, antologie de Doina Rodina Hanu, București, Albatros, 1990, p. 138.

Pe un prim palier de semnificație, evocarea toposului implică identificarea unei tradiții europene: așa cum ar fi făcut un „vechist”, criticul citește în motivul „doamnei bune” o figură medievală a Fecioarei Maria dotată cu câteva atribute – milostenie, protecție, spiritualizare. Însă toposul angajează și ceva în plus: califică afecțiunea particulară a Cetățeanului turmentat, deformarea caracteristică a capacității lui cognitive care îl face să vadă într-o femeie obișnuită calitățile excepționale ale Fecioarei Maria. Pe acest palier se petrece și faptul care reorientează interpretarea lui Caragiale în lectura lui Călinescu, pentru că ceea ce îl afectează pe Cetățeanul Turmentat și îl face să opereze cu *topoi* medievali în descifrarea unei realități moderne îi afectează și pe Trahanache sau pe Jupân Dumitrache. Toți văd ce nu există, adică sunt „mistici” – diagnostic împotriva bunului simț critic care i-a atras lui Călinescu, până târziu, acuzația de „suprainterpretare”³. Spre deosebire de „vechist”, care nu simte decât datoria de a reconstitui tradiția din spatele unei figuri, criticul modern califică și dispoziția care permite sau impune actualizarea acesteia peste pragul romantic, în contextul unei culturi care se recomandă tocmai prin „amnezia” ei. Călinescu trebuie să explice cum apare un topos medieval în mintea unui om de rând de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ce îl mișcă atât de puternic încât să resuscite o fantomă. De aceea *Domina bona* apare în titlul articolului: nu pentru că studiul ar fi monografia toposului, ci pentru a numi emoția care îl împinge, inconștient și de la mare distanță în timp, pe Cetățeanul Turmentat. *Domina bona* e, simultan, numele toposului antic și alegoria procesului care îl actualizează. Georges Didi-Huberman, care a studiat mecanismele supraviețuirii figurilor într-o serie a „nimfelor”, pusă, nu întâmplător, sub nume latine (*Ninfa profunda*, *Ninfa dolorosa*, *Ninfa moderna*, *Ninfa fluida*), observa că revenirea culturale nu se explică niciodată doar printr-un program de întoarcere spre un gen clasic, o „antichizare”, ci implică un patos, o mișcare afectivă de o intensitate particulară:

...ninfa nu e doar o formulă iconografică în stil antic, ci o formulă de intensitate capabilă să facă să apară în opera de artă tot ceea ce viața are mișcător și emoționant. Ea conjugă o anume animație a corpului cu o anume putere a sufletelor (cauza interioară), o anume animație a suprafețelor cu o anume putere a aerului (cauza exterioară)⁴.

³ Andrei Terian, G. Călinescu, *a cincea esență*, București, Cartea Românească, 2009, pp. 356–367.

⁴ Georges Didi-Huberman, *Ninfa fluida. Essai sur le drapé-désir*, Paris, Gallimard, 2015, p. 43. Traducerea textelor în română îmi aparține (A.T.).

Ceea ce își croiește cu atâta forță drum spre prezent se datorează unei emoții ancestrale și recurente, care antrenează la un nivel profund ființa umană. Doar această afecțiune irepresibilă justifică energia unei reapariții săvârșite în ciuda uitării, condiționărilor sau chiar a interdicțiilor. E o scenă majoră a umanului care se joacă pe un teren al amneziei și cenzurii, în margini, prin semne subtile și aproape imperceptibile. „Totul se animă la marginea corpurilor”⁵ remarca Didi-Huberman comentând perpetuarea unei teme antice în tablourile lui Boticelli. Faptul că nimfele lui Boticelli sunt transportate de o afecțiune puternică se manifestă în zbaterea aeriană a unui colț de voal; după cum credința irațională care îl mișcă pe Cetățeanul Turmentat se lasă citită într-un apelativ banal, „damă bună”, scăpat într-un capăt de scenă, ușor de ignorat și inutil de comentat. Lectura topoilor în context modern are un potențial disruptiv care implică în același timp o energie afectivă antropologică și o persistență moleculară, ca simptom capabil să răstoarne sensurile vizibile. De aceea, pentru Călinescu, situarea în raport cu istoria lungă a reprezentărilor umane plasează interpretarea pe un plan inaccesibil criticii curente și observației simple a textului caragialian: criticul nu recurge la termenul latin cu conștiința că restituie o serie retorică sau o filiație – ci dimpotrivă, polemic, despărțindu-se atât de analiza în cheie realistă (care privește textul caragialian ca satiră a unei societăți istorice), cât și de aceea clasicistă (care recuperează tipologii universale ale încornoratului sau ale parvenitului), adică de orice lectură ancorată în „evidențe”.

Revin la Popovici. Înainte să explorez sensurile „cetății umane” mi se pare semnificativ să notez efectele unui asemenea topos în înțelegerea operei eminesciene. Pentru că, în mod vizibil, rezultă un „Eminescu” diferit de cel livrat de doxă, sau chiar înstrăinat. Și dacă efectul polemic nu a fost observat ca în cazul lui Călinescu, aceasta s-a datorat reputației lui Popovici de istoric literar neopozitivist, practicând o metodă riguroasă de supunere la text și neinteresat de contrarierea orizontului de așteptare. Dar aici nu intenția criticului acționează, cât forțele de atracție și de respingere exercitate de un topos clasic. În primul rând, *civitas* determină o afiliere neobișnuită la tradiția poeziei sociale românești, trecând prin Bolliac și Heliade Rădulescu. Voi comenta puțin mai jos acest aspect, pentru că elaborarea unei filiații în literatura română e funcția centrală a temei „cetății umane”; deocamdată trebuie să remarc doar că prin sublinierea preocupărilor sociale, Eminescu e tras înapoi, spre pașoptism, mai degrabă decât orientat spre

⁵ *Ibidem*, p. 27.

postromantism. Însă cel mai important efect al transcrierii prin filtrul „cetății umane” ține de redistribuirea valorilor în economia universului eminescian. Prin *civitas*, socialul devine fondator: expunerea orizontului tematic începe cu capitolul intitulat *Poezia cetății umane*, care e de altfel și cel mai consistent dintre toate, și continuă cu *Poezia erotică*, *Poezia mitologică* și *Poezia titaniană*. Dacă poezia cetății umane e una a societății iar poezia titaniană propune o figurare a aventurii subiectului avem de-a face, în ordinea genezei ideale a acestei creații, cu o evidentă preeminență a comunului în raport cu individualul. Sigur că vocabularul acestei socialități fondatoare a universului eminescian trebuie formulat cu atenție. Nu e vorba nici de sociabilitate, nici de evoluție a individului în decorul unei societăți istorice. Dacă recitim fragmentul în care criticul introduce noțiunea de *civitas* vom vedea că descrie o socialitate de raport, care determină sinele în cadrul speciei umane și a regularităților/universalității pe care aceasta le presupune („poezie a *cetății*, în sensul antic al termenului, a cetății umane contemplată în permanenta ei devenire și în multiplele raporturi ce se creează între indivizii ce o compun, dar contemplată în același timp și în dependența ei de legile istorice ce o depășesc și o conduc”). Termenul adecvat pentru a numi această formă de socialitate e acela de umanism, într-un sens pe care îl găsim sintetizat de Tzvetan Todorov: individul e socializat în măsura în care își raportează sinele la ceilalți și își experimentează autonomia doar pe fondul unor interese comune – de specie: „locul central acordat speciei umane întrupate în fiecare dintre membrii săi; ea este deopotrivă punctul de plecare, cadrul și scopul acțiunilor [subiectului]”; sau, mai precis, în același sens: „Omul care este aici țelul acțiunilor mele nu sunt eu însumi, ci un altul”⁶. Universul liric eminescian nu e într-un totuș recunoscutibil în această configurație, dar trebuie să plecăm de la faptul că universalitatea și egalitatea specifice temei „cetății umane” sunt asimilate cu caracterul implacabil al legităților, de orice ordin ar fi ele: egalitatea politică angajată de umanism e dedusă din condiția indiferentă a individului în fața naturii sau a istoriei. În acest context, titanismul, expresia plenară a subiectului în interpretarea lui Popovici, e determinat în raport cu socialul, ca desprindere a ființei excepționale pe fondul unei umanități universale, tragismul lui nefiind decât reconfirmarea și conștientizarea apartenenței la specie.

⁶ Tzvetan Todorov, *Grădina nedeșăvârșită. Gândirea umanistă în Franța* (1998), traducere de Delia Vasiliu, București, Trei, 2002, p. 40.

Poezia eminesciană a cetății umane pune astfel în lumină concepția heracliteană a poetului despre trecerea universală; ea sublinia în același timp, în punctele ei de sosire, identitatea de esență și de destin a tuturor ființelor omenești, dar ea lăsa un spațiu liber de respirație pentru unele ființe excepționale cu care ne vom întâlni în continuare: titanii și geniile. Ființe numai relativ excepționale, care respiră într-un spațiu numai relativ liber, pentru că ele însele sunt supuse în ultimă esență aceluiasi destin implacabil. Privite din planul rezultatelor finale, dezinteresarea aristocratică a geniului față de destin, supunerea vulgară și lașă a omului de rând față de hotărârile soartei și lupta ursită înfrângerii a titanului cu destinul înseamnă exact același lucru. Oglindind frământarea omenirii pe diversele ei planuri, poezia umanității devenea la Eminescu, într-o fază trecătoare, o poezie a revoltei și a satirei și ancora în cele din urmă la o poezie a înfrângerii umanității. Concepția negativistă a poetului și atmosfera elegiacă a sufletului său înfrângeau primele mișcări de afirmare și anulau chiar valențele epice ale temei titanilor, atunci când poetul căuta să toarne zbuciumul omenirii în această temă⁷.

Însă nu numai ordinea genezei interne a poeziei eminesciene a fost aici afectată de *civitas*, ci și distincția între diferitele filiere tematice. În socialitatea desemnată de „cetatea umană” intră, de-a valma, natura, istoria, umanitatea. Justificarea e simplă: *civitas* cuprinde tot ce determină existența umană printr-o organizare legică, integrând, în același cadru, critica socială din *Împărat și proletar*, ampla perspectivă istorică asupra succesiunii civilizațiilor din *Memento mori* sau viziunea ritmurilor naturii din *Revedere*. Trebuie să observ aici faptul că tehnica lui Popovici de a opera cu toposul „cetății umane” e neobișnuită. El omogenizează și aglutinează, acolo unde logica topică ar fi impus disocieri și parcelări: modul lui utilizare corespunde mai degrabă unui supragen decât unui topos propriu-zis. Când Curtius inventariază nomenclatoarele medievale o face multiplicând genurile retorice și încadrările unui singur text. *Puer senex* sau *locus amoenus* identifică anumite secvențe dintr-un operă care intră, pentru un interval determinat, într-un cod cultural. Or, prin reorganizarea tematică sub semnul „cetății umane”, Popovici lasă să fie atrase în câmpul gravitațional al unui singur topos și alte unități tematice cu determinări culturale comparabile, cum e *translatio imperii*, din *Memento mori*. Ceea ce arată un fapt simplu: nu încadrarea antichizantă e urmărită, nu reconstituirea diverselor filiere pe care poezia eminesciană se situează în continuitatea unor tradiții europene multi-

⁷ D. Popovici, *Poezia lui Mihai Eminescu*, p. 193.

seculare, ci, în mod precis, ilustrarea „cetății umane”. Criticul român format la Paris nu propunea o lectură clasicizantă *sui generis* a operei eminesciene. În centrul reflecției sale persistă totuși, exclusiv, problema cetății.

*

Toposul „cetății umane” are o istorie scandată de două stratificări semantice. La început, *civitas* nu era în sfera romană decât un echivalent al grecescului *polis*: un nume dat comunității urbane ca totalitate spirituală a celor care aparțin orașului în virtutea drepturilor și obligațiilor lor⁸. Termenul se opunea lui *urbs*, desemnând ansamblul de instituții care guvernează civilizația urbană, nu cetatea în sensul unei construcții materiale, formate din ziduri și clădiri. *Civitas* numea o cetate universală, cuprinzând toate categoriile juridice necesare existenței sociale încadrate de legi și norme, în opoziție cu seria infinită a orașelor concrete, definite de relieful particular, de obiceiuri sau de raporturile politice locale și regionale; din acest punct de vedere, toposul poate să se refere la orice structură comunitară, ale cărei forme juridice abstracte determină existența indivizilor – nu numai orașul, ci și statul (funcționează în alternanță liberă cu *respublica*) sau comunitatea internațională a popoarelor. Lucrarea Sfântului Augustin din jurul anului 425, *De civitate Dei*, a adăugat un al doilea strat semantic. Postulând existența a două cetăți, una „terestră”, cealaltă „divină”, Augustin proiectează organizarea socială tot în raport cu o ordine ideală. „Cetatea divină” funcționează ca un model intangibil al existenței comune, menit să orienteze viața „cetății terestre”. Tema ei centrală e aceea a coeziunii: ea nu privește jocul dintre instituții și instrumentele juridice de reglare a comunității, ci modul de armonizare a intereselor individuale și asigurarea legăturii sociale. Conceptual, este un echivalent al spațiului public în cadrul modelului grec, locul în care se expuneau și se negociau interesele individuale în căutarea interesului comun. Doar că se bazează pe ideea – fundamental nouă – că ceea ce ține laolaltă societatea se sprijină pe un set de valori împărtășite de toți: iubirea, într-ajutorarea, preocuparea față de celălalt, solidaritatea. Liantul social nu mai e imanent ordinii publice, degajat prin confruntarea punctelor de vedere, prin capacitatea de a discuta și de a armoniza pozițiile particulare, adică printr-o acțiune propriu-zis politică, ci printr-un model moral exterior, „cetatea divină”, care prescrie grija față de semenii ca obligație menită să asigure coeziunea socială:

⁸ Emile Benveniste, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, vol. I, Paris, Minuit, 1969, p. 367.

Două iubiri au făcut astfel două cetăți: cea pământească prin iubirea de sine până la disprețul lui Dumnezeu; cea cerească prin iubirea de Dumnezeu până la disprețul de sine. Una caută gloria în oameni; în timp ce pentru cealaltă cea mai mare glorie este mărturia conștiinței lui Dumnezeu. Una își înalță capul în gloria sa; îi spune astfel Dumnezeului său: „Tu ești slava mea și tu îmi înalți capul”. În ea principii și cei care subjugă națiuni sunt dominați de pasiunea de a domina; în cealaltă, principii și supuși se ajută unii pe alții din dragoste, primii prin conciliere, ceilalți prin ascultare⁹.

Ceea ce Popovici numește prin *civitas* sau „cetate umană” are ca termen de referință această stratificare semantică medievală. Sfântul Augustin e evocat explicit în studiul din 1935 dedicat poemului lui Heliade, *Santa Cetate*: „Sfântul Augustin, prezent în mintea scriitorului român în timpul când acesta era preocupat de *Santa Cetate*, îl făcea să știe că cetatea divină este zidită numai pe dreptate și pe egalitate”¹⁰. *Santa Cetate*, un poem minor publicat de Heliade în 1856 și scris în jurul lui 1850, exploatează toposul augustinian al „cetății divine” pentru a transcrie valori sociale progresiste într-un cod religios de reprezentare. Valori ale democrației, solidarității, libertății („Unul pentru toți, toți iar pentru unul:/ Liberă voie, soartă nivelată”) sunt proiectate sub forma unei ordini sociale ideale, menită să se realizeze la sfârșitul timpurilor („apocaliptic”) și animată de iubire ca virtute supremă: „Apocaliptica, Sânta Cetate/ A lumii nouă splende radioasă/ De speranță, d-amor, de libertate”. Documentarea referitoare la cetatea augustiniană face parte din șantierul doctoratului în litere, fiind probabil pregătită de Popovici în timpul stagiului petrecut în Franța, între 1929 și 1934. *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, varianta publicată a tezei apărută tot în 1935, menționează ca reper pentru interpretarea ordinii sociale ca „cetate umană” pe model augustinian cartea lui Jules Michelet din 1846, *Le Peuple*: „Și îmbrăcând visul său social într-o atmosferă religioasă, el va accentua progresiv aceste preocupări care vor ajunge, după Revoluția din 1848, la expresiunea din *Santa Cetate*, imaginea românească a cetății viitoare a lui Michelet”¹¹. În celebrul și influentul eseu al lui Michelet, referința augustiniană e frecventă și ocupă într-adevăr un loc

⁹ Augustin, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, traducere de Paul Găleşanu, studiu introductiv de Gheorghe Vlăduțescu, București, Editura Științifică, 1998, Cartea XIV, § 28.

¹⁰ D. Popovici, *Studii literare*, vol. IV: „*Santa Cetate*”. Între utopie și poezie, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1980, p. 135.

¹¹ D. Popovici, *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1977, p. 253.

central, dar printr-o utilizare mai degrabă metaforică. Michelet citește dedublarea celor două cetăți nu în sensul terestru/ divin, ci exterior/ interior. Cetatea morală, care e proiecția ideală a vieții sociale, se găsește în însuși sufletul omului. Construindu-se din sentimente, inspirându-se din iubire și solidaritate, realitatea ei e mai degrabă lăuntrică decât transcendentă: „dacă Dumnezeu a plasat undeva tipul Cetății politice, aceasta a fost, probabil, în Cetatea morală, adică într-un suflet de om”¹². În sfârșit, ce mai putea găsi Heliade (și Popovici) în textul lui Michelet era explicitarea caracterului singular al politicii angajate de „cetatea umană”. Investind în mod exclusiv iubirea ca fundament al vieții sociale și al instituirii comunului, cetatea exclude disensiunea, conflictul, partizanatul – adică tocmai pasiunile democratice. E locul în care proiectul revoluționar din *Le Peuple* se separă de politică, în sens aristotelician, modelând spațiul public în funcție de un imaginar al familiei și orientând în raport cu valorile fraternității și ale atașamentului:

Idealul Cetății pe care trebuie să îl urmărească e adopția celor slabi de către cei puternici, inegalitatea în avantajul celor slabi. Aristotel spune foarte bine împotriva lui Platon: „Cetatea e făcută nu din oameni asemănători, ci din oameni diferiți”. Și adaug la acestea: „Diferiți dar armonizați prin iubire, făcuți din ce în ce mai asemănători”. Democrația este iubirea în Cetate, și inițierea¹³.

Dincolo de aceste date de istorie literară, mi se pare important faptul că cetatea are tendința să fie în economia demonstrației lui Popovici mai mult decât simpla atestare documentară a unei influențe augustinienne. De fapt, ea devine o metonimie – sau, mai exact, conceptul – pentru orice inițiativă de schimbare socială. Popovici numește „cetate” orice vis de reorganizare a vieții comune. Iată un asemenea context: „Și înțelegem în același timp pentru ce, neobosit în predicarea noului ideal social, el [Heliade] își îndreaptă privirile în altă parte, stăruind să pună în circulație idei ce vor preocupa pe scriitorii și pe revoluționarii români de la 1848, porniți să construiască, și unii și alții, o cetate nouă, umană, sfântă”¹⁴. De altfel, chiar arhitectura studiului despre *Santa Cetate* reflectă această funcționare metonimică a toposului augustinian. Popovici

¹² Jules Michelet, *Le Peuple* (1846), Paris, Calman Lévy, 1877, p. 257. Traducerea citatelor îmi aparține.

¹³ *Ibidem*, p. 224.

¹⁴ D. Popovici, *Santa Cetate*, p. 37.

desfășoară sub pretextul analizei unui poem obscur heliadesc o sinteză a celor mai importante proiecte utopice de nuanță umanistă sau socialistă din perioada pașoptistă: Diamant, Bolliac, Rosetti. Nu contează că aceștia nu exploatează filtrul religios augustinian, Popovici îi situează în uvertura analizei de text ca și cum toate tatonările lor utopice ar tinde, chiar secret, ignorânduși Ideea, spre exprimarea „cetății umane”. Ceea ce ar fi trebuit să fie doar un cod cultural marginal e situat ca finalitate ultimă a utopiilor sociale: *civitas* pare să figureze nu ca un topos istoric particular, ci asemeni unui concept, calificând toate încercările de organizare socială de la începuturile culturii române moderne. Orice încercare de a regândi societatea se cheamă elaborare a unei cetăți. Se poate vedea această tendință de schimbare a categoriei sub care Popovici operează „cetatea umană” și dintr-un surprinzător elogiu al demagogiei, ca vector de extrapolare și ca modalitate de difuzare folclorizată a ideilor. Există curenți revoluționari care străbat subteran epoca, care își ignoră numele și „familia” culturală, nefiind însă mai puțin prezenți și influenți. Idealul celest și diafan, spune Popovici, poate circula și întinat, terestru:

S-a scris atâta asupra demagogiei și se vor mai scrie atâtea; dar va avea cineva îndrăzneala să pună în lumină funcțiunea pe care ea o îndeplinește, în anumite momente, în anumite societăți? Demagogia vehiculează adeseori idei inaccesibile mulțimilor în puritatea lor, dar accesibile în forma pe care ea le-o dă. Supuse unui proces de deformare prin lipsa fatală de corespondență între altitudinea lor și altitudinea conștiințelor cărora se adresează, ideile acestea vor acționa, falsificate, ca să falsifice. Dar ele vor acționa și ceva mai târziu când în urma revizuirii la care fiecare generație supune crezul moștenit de la predecesori, vor fi readuse la forma lor nativă. Prin sonoritatea trâmbițării și teatralismului gestului, Rosetti ar putea fi numit pe bună dreptate, așa cum a fost numit Victor Hugo – unul dintre zeii la care el s-a-nchinat și cu care a fost comparat – „pontif al demagogiei”. Dar ca și în cazul poetului francez, demagogia aceasta, bazată pe utopia umanitaristă, capătă o semnificație particulară. Imagine întinată a unui ideal, ființa ei îmbracă azurul cerului în pulberea pământului. Faptul acesta ar putea îndreptăți pe cineva să scrie, nefiind mânat nici de dragostea de paradox și nici de slăbiciunea de a da un „pendant” unor formule celebre, elogiu demagogiei¹⁵.

¹⁵ *Ibidem*, p. 83.

*

Avem de-a face așadar cu o noțiune care s-a desfășurat de contingentele istorico-literare, care a ieșit din sfera „contactelor” culturale, revendicând dreptul de a identifica o generație, sau chiar mai mult. Ce vrea să spună „cetatea umană”? Ce valoare are situarea sa supra-istorică? Și, poate cea mai relevantă dintre întrebări – care e „fantasma” lui Popovici care îl face să revină obsedant la toposul augustinian? Mi se pare util să invoc aici interpretarea lui Ernst Bloch din *Principiul speranței*¹⁶. Cartea e contemporană cu interesul lui Popovici pentru toposul augustinian: a fost elaborată între 1938–1947, și pregătită de publicare între 1953 și 1959. Ea stă mărturie despre capacitatea acestui topos medieval de a antrena gândirea umanistă dintre cele două războaie și despre faptul că – în acel punct precis al modernității noastre – ficțiunea augustiniană apelează. Și așa adăuga – cu o chemare atât de puternică încât a putut să seducă gândirea unui istoric literar pozitivist. Ceea ce observă Bloch e că cetatea nu funcționează ca un model de structurare a comunității. În ciuda virtuților bine determinate care îi sunt asociate (iubire față de semenii, solidaritate, într-ajutorare), ea nu acționează ca un rețetar static de organizare socială. Nu e o schemă gata de aplicat, al cărei *blueprint* se găsește undeva într-un manual, fie și ca proiecție fictivă a unui oraș sau a unei republici ideale. Bloch își sprijină comentariul pe analiza raportului temporal dintre cele două cetăți pentru a sublinia că „cetatea divină” nu există decât ca promisiune de realizare la capătul timpului, într-un decalaj ireductibil, nefiind nicio clipă pe parcursul duratei seculare un „Fixum”, un reper stabil. Cetatea nu stă în spate ca un model de organizare împlinit, nici în interiorul cetății actuale, ca un model incomplet, ci în față, ca un orizont¹⁷. Termenul pe care Bloch îl folosește în acest caz e cel de imagine-dorință¹⁸: o reprezentare care se definește prin provocarea unei aspirații și prin crearea unui spațiu inedit pentru acțiunea umană. Ea intervine în istorie nu prescriind norme, ci deschizând breșe, intervale în care societatea poate să se dezvolte neîngrădită de cercul lucrurilor deja făcute. Și din această perspectivă reprezentarea medievală a cetății divine intersectează o interogație a modernității: prin ceea ce numește „principiul speranței”, sub semnul căruia așază și comen-

¹⁶ Ernst Bloch, *The Principle of Hope* (1959), translated by Neville Plaice, Cambridge, The MIT Press, 1986, vol. II, pp. 502–509.

¹⁷ *Ibidem*, vol. II, pp. 506–507.

¹⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 509.

tariul utopiei augustinienne, Bloch caută să înțeleagă modul în care realitatea e produsă nu numai de ceea ce s-a întâmplat, de „lucrurile finalizate”, ci și de ceea ce „nu a devenit încă”. Speranța nu e aici emoție, ci o forță productivă orientată spre viitor, circumscriind un domeniu al dorinței creatoare de realitate¹⁹. Pentru Bloch, fascinat de marxism, contemporan cu revoluția bolșevică din 1917 și cu cea spartachistă din 1919, înțelegerea acestor resorturi de producere a istoriei e o problemă crucială: posibilitatea însăși a schimbării lumii depinde de capacitatea omului de a opera în spațiul ne-desăvârșirii, de a se emancipa atât de starea existentă a realității, cât și de idealurile preconceptuate, de reveriile utopice ale societății burgheze. Împotriva unei lumi amenințate de reificare, înghețate în formele desăvârșite ale „deja făcutului”, Bloch încearcă să gândească dinamica inaugurală a dorinței. În fond, vasta anchetă pe care o desfășoară în căutarea formelor existenței animate de „principiul speranței” nu urmărește să determine decât că țesătura realității se compune și din procesual, din non-devenit, din dezirant – și abia acest strat al universului uman legitimează cu adevărat proiecția viitorului și a revoluționarului. Reflecția despre figura augustiniană a cetății este astfel solicitată de o investigație în marginea emergenței sociale, a modalităților de deschidere a determinărilor existenței umane, a programelor Noului; de aceea, Bloch își încheie analiza subliniind funcția istorică mobilizatoare pe care toposul a îndeplinit-o de-a lungul premodernității: „regatul lui Dumnezeu pe pământ a devenit formula revoluționară magică din Evul Mediu și din timpul primei modernități, până la radicalismul pios al Revoluției Engleze”²⁰.

Pentru Popovici vocația revoluționară a cetății augustinienne capătă semnificație prin raportare la statutul culturii române. Noul, devenirea și posibilizarea realității au aici ca punct de referință evenimentul nașterii culturii moderne. Aceasta e marea schimbare care trebuie explicată: transformarea unei societăți etnografice, condamnată la anonim și, în virtutea nerecunoașterii, la disoluție, care devine capabilă să își producă istoria. Viața nouă a acestei societăți, care înseamnă în același timp dobândirea conștiinței naționale, crearea unei culturi și orientarea spre viitor, nu se poate înțelege decât pe fondul unei rupturi și printr-o radicală deschidere a existenței date spre noi posibilități. *Civitas* nu mai e, din această perspectivă, doar o referință culeasă de Heliade-Rădulescu în aventurile lui erudite, ci motorul însuși al înnoirii societății românești. Mai

¹⁹ *Ibidem*, vol. I, pp. 7, 12.

²⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 509.

mult decât o utopie socială care caracterizează opera unui autor, simpatiile socialiste ale pașoptiștilor sau preocuparea unei generații pentru reorganizarea societății românești, „cetatea umană” e însăși încărcarea realității cu speranță. Desigur, în această reinvestire a toposului augustinian e implicată și o importantă deplasare de sens: *civitas* nu mai desemnează un model de organizare rațională, nu intră în seria rețetelor de fericire, ci angajează o tensiune spre viitor și anticiparea unei vieți noi. Această funcție presupune, pe de-o parte, că cetatea participă la producerea istoriei, că e o forță care modelează neîncetat și determină acțiunea istorică, și, de cealaltă parte, că se sprijină pe capacitatea de a gândi ceea ce nu a devenit încă, adică pe imaginație. Prin *civitas* Popovici descoperă o modalitate în care comunitatea nu se poate concepe pe sine în absența literaturii, consolidarea conștiinței naționale fiind traversată și constituită de gesturile fanteziei și ale anticipației. Patosul schimbării – pe care îl reprezintă *civitas* – produce simultan istoria și literatura fenomenului românesc. A face istoria literaturii devine astfel echivalent cu a retrasa biografia unui proiect comunitar – și invers: aceasta e intuiția profundă care susține circulația largă a „cetății umane” în opera lui Popovici, în cercuri din ce în ce mai ample de reverberație.

În 1935, „cetatea umană” apare în raport cu un poem minor heliadesc și apoi în preocupările progresiste ale generației pașoptiste. Patru ani mai târziu, în 1939, regăsim toposul în deschiderea cursului de *Literatura Luminilor*, evocat chiar în primele pagini, ca să explice începutul culturii și literaturii române. Comentând rolul fondator al Școlii Ardelene, Popovici face observația că la baza conștiinței naționale se află transferul pe filiere catolice al unui model de organizare socială fondat pe iubire și dreptate, trimițând explicit la figura „cetății umane”²¹:

Un suflu străin, dar caracteristic secolului lor, anima pe călugării cărturari, care plecau din țara lor să învețe tablele cele vechi ale credinței și reveneau spre a zidi o cetate nouă, o cetate umană, ale cărei pietre angulare erau

²¹ Ideea că „forma nouă de viață” a poporului român aflat în fața unei schimbări radicale („în ora supremă”) e filtrată prin codurile culturale religioase apărând deja în studiul despre poemul lui Heliade-Rădulescu, *Santa Cetate*: „În ora aceasta supremă, când descătușat de vechea lui existență, poporul este în căutarea unei noi forme de viață, Heliade se simte legat puternic de biserică, de biserica purificată, generatoare de o nouă spiritualitate. *Santa Cetate* va crește astfel în legături organice cu *Cetatea lui Dumnezeu* și Sfântul Augustin va fi unul dintre ctitorii noii societăți.” (D. Popovici, *Santa Cetate*, p. 134).

dreptatea și iubirea. Suflul acesta nou este chemat să ne dea explicarea faptelor pe care vom avea să le discutăm în viitor²².

Câteva rânduri mai jos, criticul adaugă, pentru a elimina orice echivoc, că niciun alt element ideologic sau doctrinar nu explică emergența noii culturi. Teze precum aceea a originii latine existau deja la cărturarii moldoveni, fără să determine apariția unei conștiințe naționale și, cu atât mai puțin, a unei literaturi și a unei societăți:

Ideea [originea latină a poporului român, n.m. A.T.] n-a ajuns element de activare a maselor, n-a dinamizat un popor și n-a răsturnat o ordine socială – iată o primă constatare pe care trebuie neapărat să o avem în vedere atunci când ne găsim în fața afirmației categorice că influența școlii catolice în Ardeal a fost suficientă ca să determine Renașterea Ardeleană²³.

Dincolo de ideile susținute, vocabularul acestui pasaj vorbește despre „fantasma” care animă imaginația criticului. Cetatea adusă de călugării cărturari de la Roma e un „suflu”, asociat unui regim al forțelor și dorinței, nu fixității și ordinii. Orientarea dinamică spre viitor e tema ei centrală. În același timp, imaginile întemeierii sociale vorbesc despre mobilizare („activare a maselor”) și despre acțiune revoluționară („răsturnarea ordinii sociale”). Mai puțin decât o arhitectură socială, mai puțin decât un program de normare a conduitelor comunitare – chiar bazat pe iubire –, cetatea inaugurează posibilități de expansiune în necunoscut. Nu o ordine fondează noua cultură, ci o orientare, un elan îndreptat „în față”, spre ceea ce nu s-a întâmplat încă. Din mitologia augustiniană a *civitas*, ceea ce funcționează pe acest plan imaginar operat de critic e orizontul irealizabil, situarea unui ideal care nu se poate împlini decât la sfârșitul timpului și tensiunea mesianică care derivă de aici. Definitorii sunt noutatea radicală, ruptura față de dat, deschiderea determinărilor existenței, anticiparea și, fără îndoială, energia. Pentru că în locul contemplării unei ordini existente, Popovici implică, asemeni „principiului speranței” de la Bloch, aruncarea în necunoscut, modelarea istoriei prin mobilizare, trăirea unui patos al schimbării. Sunt valori fantasmate, cum am spus deja, fără legătură nici cu documentele, nici cu realitatea istorică,

²² D. Popovici, *Literatura română în epoca „Luminării”*, curs ținut la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj în 1938–1939, litografiat, p. 6.

²³ *Ibidem*, p. 7. Formulările sunt păstrate și în traducerea textului din franceză: *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania, 1945, pp. 10–11.

traducând însă reprezentarea interioară a criticului referitoare la tectonica genezei proprii culturi.

Putem acum să ne întoarcem la prezența „cetății umane” în interpretarea operei eminesciene din 1947, ultima ocurență majoră a toposului în studiile lui Popovici. Particulară în acest caz rămâne evocarea figurii augustinienne a cetății simultan în traducere și în latină. E ca și cum ar avea două regimuri de mobilizare a reprezentării sociale, unul „ordinar”, frecvent, aplicabil lui Heliade-Rădulescu sau personalităților Școlii Ardelene, și un altul rezervat strict poeziei eminesciene, „extraordinar”. Nu înseamnă totuși că sunt două raporturi diferite cu aceeași realitate culturală. Ceea ce oferă termenul latin este o intensitate suplimentară: Popovici vrea să îl sublinieze, să acceseze o „esență” a toposului, să atingă un sens vechi și, ca regim de funcționare, arhetipal. În varianta sa latină toposul augustinian desemnează un teren comun pe care fluxurile imagine și sociale să se întâlnească și din care să se hrănească în afara contactelor culturale și a dovezilor istorico-literare. E locul unei experiențe universale, care se dispensează de demonstrație. Iar semnificația revendicării „cetății umane” în domeniul eminescologiei e transparentă: toposul augustinian e utilizat astfel pentru interpretarea celei mai vaste opere de imaginație din literatura română, ridicând la un nivel superior raportul dintre gesturile imaginative și fluxurile speranței care străbat cultura națională. Anexarea lui Eminescu în seria poezilor „cetății” dovedește că, pe treapta cea mai înaltă a creativității fenomenului românesc, emergența societății și emergența universului imaginar se sincronizează și, pe căi secrete, își corespund.

*

Demonstrația mea e și o pledoarie pentru o lectură a vestigiilor umaniste în studiile literare. Cred că trebuie să ne întrebăm despre ce ne vorbesc topoi clasici atunci când reapar în modernitate. Ce rol au continuitățile pe care le angajează figurile umaniste în economia unei culturi moderne? Ce istorie spun aceste semne ale duratei lungi antrenate în spațiul și timpul nostru? Departe de a constitui un patrimoniu universal și închis, în care figurile și sensurile lor au înghețat în urmă cu sute și mii de ani, topoi sunt din plin expuși contextelor și evenimentialului. Actualizarea cetății augustinienne, atât de puternică în epoca interbelică, nu ar fi fost nici posibilă, nici necesară pentru următoarea generație de critici. La treizeci de ani după cursul lui Popovici din 1947, Ioana Em. Petrescu, fiica lui, recurge în *Eminescu, poet tragic* la altă familie de topoi, menită să exprime

arhitectura interioară a peisajului: *axis mundi*, *locus amoenus* etc. Spre deosebire de topica instituțională și socială convocată de Popovici, aceasta ține de o ordine a literarului, a arhetipalului sau a subconștientului. Dar, mai important, cele două tentative de stabilire a unui contact umanist implică raporturi diferite cu realitatea. Dacă toposul mobilizat de Popovici se referă la situația de fapt a societății românești, în schimb topica literară și culturală cu care operează Ioana Petrescu trimite la structurări apercceptive subiective și la acte intelectuale de organizare a lumii. E o repliere într-un univers interior care nu e străină de condiționările istoriei și de constrângerile totalitarismului: fiica nu mai are libertatea tatălui – și nici încrederea lui – de a vorbi, prin literatură, despre viață și societate. Și tot așa cum exploatarea resurselor clasice e limitată temporal, ea e determinată și geografic: nu toate figurile care supraviețuiesc din antichitate sunt disponibile la Est și la Vest, în margine sau în centru. Actualitatea topoilor reflectă poziția noastră în timp și în spațiu. Sunt desigur și alte medii verbale care fac asta: doar că topica angajează un joc unic al valorilor arhetipale și antropologice. Ea e prețioasă, contează pentru noi, o cântărim cu grijă de fiecare dată când o convocăm – pentru că nu ne e indiferent ce traducem în latină, într-o limbă care e comună cu morți vechi și cu oameni îndepărtați. Ca și capsulele timpului sau ca mesajele adresate altor civilizații, topica e un mediu destinat să ne comunicăm la mare distanță, supus unei economii particulare a expresiei, laconice, esențializate, grave. Și trebuie să ne întrebăm ce exprimăm prin acest mediu singular: ce parte din noi, ce „parcelă de umanitate” rezervăm pentru micile secvențe supraviețuitoare. Aceasta e o istorie care cred că ar trebui spusă: istoria duratelor lungi actualizate într-o literatură tânără. Nu numai pentru că e încă o istorie alături de altele posibile, ci pentru că ne confruntă cu ceva din umanitatea noastră pe care – poate – nu o vom cunoaște niciunde altundeva.

Bibliografie

- Augustin, *Despre cetatea lui Dumnezeu*, traducere de Paul Găleşanu, studiu introductiv de Gheorghe Vlăduțescu, București, Editura Științifică, 1998.
- Benveniste, Emile, *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*, vol. I-II, Paris, Minuit, 1969.
- Bloch, Ernst, *The Principle of Hope* (1959), vol. I-III, translated by Neville Plaice, Cambridge, The MIT Press, 1986.
- Călinescu, G., *Pagini de estetică*, antologie de Doina Rodina Hanu, București, Albatros, 1990.
- Didi-Huberman, Georges, *Ninfa fluida. Essai sur le drapé-désir*, Paris, Gallimard, 2015.

Michelet, Jules, *Le Peuple* (1846), Paris, Calman Lévy, 1877.

Popovici, D., *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945.

Popovici, D., *Literatura română în epoca „Luminării”*, curs ținut la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj în 1938–1939, litografiat.

Popovici, D., *Studii literare*, vol. III: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1977.

Popovici, D., *Studii literare*, vol. IV: *„Santa Cetate”. Între utopie și poezie*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1980.

Popovici, D., *Studii literare*, vol. V: *Poezia lui Mihai Eminescu*, ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1988.

Terian, Andrei, G. Călinescu, *a cincea esență*, București, Cartea Românească, 2009.

Todorov, Tzvetan, *Grădina nedesăvârșită. Gândirea umanistă în Franța* (1998), traducere de Delia Vasiliu, București, Trei, 2002.

R. Del Conte și D. Popovici: un discipolat sub semnul tăcerii¹

Jessica Andreoli*

Abstract

R. Del Conte and D. Popovici: a discipleship under the sign of silence. R. Del Conte, translator, philologist, literary critic, approaches the Eminescian poetry under the guidance of a well-known professor from Cluj: D. Popovici. If the volume *Eminescu o dell'Assoluto*, published in Italy in 1962 and about thirty years later translated into Romanian, represents the most visible proof of the intellectual relationship between the Italian exegete and her Romanian professor, the materials contained in the Del Conte Archive speak for an untold story, for the silent and never interrupted dialogue between a mentor and his "student". The study materials, documents and books preserved and cataloged within the Del Conte Fund and Archive proved to be imperfect interlocutors in a dialogue *in fieri*, which aims at reconstructing the intellectual and academic personality of Rosa Del Conte, as well as the creative and philological process hidden in the pages of her research, *Eminescu o dell'Assoluto*.

Keywords: *R. Del Conte, D. Popovici, intellectual discipleship, academic path, eminescology.*

Cuvinte-cheie: *R. Del Conte, D. Popovici, discipolat intelectual, pregătire academică, eminescologie.*

Deși puțin cunoscută în actuala panoramă europeană, Rosa Del Conte, sagace, extrem de cultă, dotată cu o sensibilitate estetică marcantă, a fost unul

* Jessica Andreoli urmează un program de doctorat în cotutelă la Facultatea de Litere a Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca și Universitatea din Torino, sub coordonarea profesorilor Ioana Bican și Roberto Merlo. Contact: jessicaandreoli91@gmail.com

¹ Dezvoltarea și aprofundarea acestei cercetări a fost posibilă datorită consultării arhivei Del Conte, conservată la Universitatea Cattolica del Sacro Cuore din Milano. Stagiile mele de cercetare au fost efectuate între ianuarie 2019 și februarie 2020, sub egida Institutului Toniolo, care mi-a pus la dispoziție materialul conținut în Fond și în Arhiva Del Conte. Acest studiu poate fi considerat o continuare a cercetării *Rosa Del Conte și școala de eminescologie din Cluj: datoria intelectuală către profesorul D. Popovici*, prezentată în cadrul Școlii de vară pentru doctoranzi și masteranzi „Exerciții de recitare – școala clujeană de eminescologie”, organizată de UBB (Facultatea de Litere, Departamentul de literatură română și teoria literaturii) și Memorialul Ipotești, 24–28 iunie 2019, și mai departe publicată în „Glose”, I, 2019, nr. 1–2, pp. 159–172.

dintre intelectualii de referință din domeniul filologic și critic din Italia în a doua jumătate a secolului trecut.

Născută la Voghera (Pavia), la 12 aprilie 1907, Rosa Del Conte² a urmat liceul clasic în orașul natal, la R. Liceo-Ginnasio „S.Grattoni”³, și apoi și-a continuat studiile la Università di Stato din Milano, unde, începând din 1926, a urmat cursul de patru ani al Facultății de Litere și Filosofie, obținând calificarea academică de Doctor în Litere la data de 30 octombrie 1931⁴, cu o teză despre estetică, *La critica di Renato Serra*, coordonată de profesorul Antonio Banfi⁵.

La sfârșitul studiilor, Rosa Del Conte își asumă, așa cum era de așteptat, cariera profesională în domeniul didactic, la Institutul „Sofonisba Anguissola”

² În certificatul de naștere al Rosei Del Conte, înregistrat în municipiu, precum și în toate documentele oficiale, numele de familie este DELCONTE. “Estratto riassunto dal registro atti di nascita per l'anno 1907, parte prima, serie unica, n. 162. Dal Registro degli Atti di Nascita del Comune di Voghera dell'anno, parte, serie e numero sopra indicati, risulta che il giorno 16 Aprile 1907, è stato dal competente ufficiale dello stato civile ricevuto l'atto di nascita di un infante di sesso femminile al quale furono dati i nomi di ROSA CAROLINA, figlia di DELCONTE GIOVANNI e della BOTTAZZI MARIA, e che risulta essere NATA IN VOGHERA – Via Garibaldi al num. 24, alle ore undici del giorno DODICI del mese di APRILE dell'anno MILLENOVECENTOSETTE”, citare din starea civilă solicitată în iulie 1949, cuprinsă în „busta 3, fasc. 1, archivio 1 Del Conte”.

³ Din parcursul scolastic excelent, s-au păstrat buletinele și evaluările școlare, în care este evidentă o predispoziție spre științele umane; în special, sunt raportate unele evaluări pozitive la examene de filozofie. De exemplu, o comunicare (cea n. 7) din anul școlar 1923–1924 raportează: „avverto la S.V. che Sua figlia Rosa (2° liceo) ha ottenuto un voto di lode dall'insegnante per una bella, ampia e pensata esposizione della filosofia di Seneca. Dell'onorifica distinzione sono lieto di dare notizia alla S. V. e me ne compiaccio vivamente” v. în „busta 3, fasc. 2, archivio 1 Del Conte”.

⁴ Declarația solicitată de la Universitate în noiembrie 1959 conține următoarele informații despre domnișoara Del Conte (mtr. 1854): “Facoltà di Lettere e Filosofia Registrato al n. 248 Reg. n. 9 anno sco. 1959–60

Si attesta risultare dagli atti di questa Segreteria che la Signorina DELCONTE ROSA [...] si è immatricolata in data 5 novembre 1926 presso questa Università al primo anno del corso di laurea in LETTERE. Negli anni accademici 1926/1927–1927/1928–1928/1929 e 1929/1930 è stata iscritta rispettivamente al primo, secondo, terzo e quarto anno di corso della Facoltà di Lettere e filosofia per il conseguimento della laurea in Lettere. Si dichiara inoltre che la durata del corso degli studi per il conseguimento della predetta laurea è di quattro anni. Si attesta infine che la signorina DELCONTE Rosa ha sostenuto presso questa Università in data 30 ottobre 1931 l'esame di laurea in LETTERE con voti CENTODIECI su CENTODIECI, conseguendo la qualifica accademica di DOTTORE IN LETTERE” v. în „busta 3, fasc. 2, archivio 1 Del Conte”.

⁵ V. *Curriculum Vitae*, redactat de Rosa Del Conte în 1967 și păstrat în prezent în Fondul Del Conte (voce: *Carriera didattica*): FONDO Del Conte Rosa-op-50.

(Cremona), unde predă italiană, latină, istorie și geografie, începând cu 7 noiembrie 1931. După câștigarea concursului de titularizare, a primit acest post la 22 decembrie 1933 și, în calitate de profesor titular al materiilor umaniste, este transferată la „Scuola Media Statate Luigi Travelli” din Mortara, din 16 ianuarie 1934 până în 15 septembrie 1934, și, mai departe, la Pavia, la „R. Ginnasio”. Înainte de a ocupa postul de profesor permanent la „Scuola Media Statale Quintino di Vona”, la Milano, în Via Sacchini 34, rămâne câțiva ani, din anul școlar 1935/1936 până în 1941/1942, la „R. Ginnasio Carducci” din Milano⁶.

Profesoară apreciată atât de personalul didactic⁷, cât și de elevii săi, Rosa Del Conte decide să participe la concursul pentru predare în străinătate. Obținerea eligibilității pentru predarea în străinătate este un punct de cotitură nu numai pentru cariera profesională a Rosei Del Conte, ci și pentru destinul ei, inclusiv intelectual. Cu o scrisoare recomandată (cu număr de protocol 39787), trimisă directorului școlii Carducci în data de 12 decembrie 1939, *Provveditorato agli Studi* din Milano îi comunică următoarele:

Il Superiore Ministero, con nota del 2 dicembre corr. Anno, comunica che la Commissione giudicatrice incaricata della scelta del personale direttivo ed insegnante nelle scuole medie italiane all'estero per l'anno scolastico 1939/40, ha dichiarato l'insegnante in oggetto idonea per l'insegnamento nelle scuole suddette⁸.

⁶ Rosa Del Conte și-a continuat suplinirea la Istituto magistrale Sofonisba Anguissola din Cremona până la 15 ianuarie 1934, când, câștigătoare a concursului, a devenit profesor titular la Mortara. Toate informațiile referitoare la primii ani de predare sunt prezente în Arhivă, „busta 3, fasc. 2, archivio 1”, în acte avizate de *Provveditorato degli Studi di Milano*.

⁷ De exemplu, Remo Malaboti, directorul școlii „Quintino di Vona”, într-un raport informativ din 1957, scrie: „La Professoressa Del conte, che mi onoro di conoscere da oltre 20 anni, è donna fornita di alta e vasta coltura, per cui è ben meritevole della cattedra universitaria che occupa. Ma la sua squisita, umana sensibilità le dà modo di insegnare con grande entusiasmo anche ai giovinetti della Scuola Media, che ama, profondamente riamata, e dai quali ha ottenuto sempre brillanti risultati. Quanto alle capacità direttive, sono assai lieto di poter affermare, con piena convinzione, che la Prof Del conte è in grado di dirigere qualunque Scuola, anche di grado superiore, sia per la profonda conoscenza che ella ha di tutti i problemi didattici, sia per il prestigio che le conferiscono la sua coltura, la sua spiccata e geniale personalità, sia per tutto quel complesso di qualità morali che, unite alla preparazione scientifico-letteraria, le hanno procurato sempre la stima incondizionata di quanti l'hanno conosciuta nella Scuola e fuori in tutti i campi della sua ampia e complessa attività culturale”, v. „busta 3, fasc. 3, archivio 1 Del Conte”.

⁸ V. „busta 3, fasc. 3, archivio 1 Del Conte”.

Luisa Valmarin, profesoară de limbă și literatură română la Universitatea „La Sapienza” din Roma, fostă studentă și asistentă a profesoarei Del Conte, amintește pe scurt perioada petrecută în România de mentorul ei, definind-o ca o turnură:

...dopo anni di insegnamento, all'inizio degli anni '40 chiede di essere inviata in missione all'estero in Spagna ma per un errore del Ministero degli Esteri inopinatamente arriva in Romania con una svolta che determina non solo la sua esistenza, ma anche l'evoluzione della critica letteraria rumena⁹.

Din 16 noiembrie 1942, Rosa Del Conte a fost repartizată – în urma concursului – la Ministerul Afacerilor Externe, până la 30 septembrie 1948. Deși șederea sa în România, așa cum subliniază pe bună dreptate profesoara Doina Condrea Derer, reprezintă, într-un anumit fel, „un incontro [...] fortuito”¹⁰, aceasta nu poate fi considerată o simplă paranteză, o digresiune, în biografia sa¹¹. Paranteză temporală, dar nu biografică, cei șase ani petrecuți în România reprezintă în biografia Rosei Del Conte o perioadă definitorie, de intensă formare personală, intelectuală, profesională și academică.

Repartizată la Institutul Cultural Italian din București, Rosa Del Conte își începe activitatea didactică la liceul de băieți din Câmpulung-Muscel (1942–1944), iar la Școala Militară din Iași (1944–1945)¹², participă la activitățile Institutului

⁹ Luisa Valmarin, *Alla ricerca dell'Assoluto. In memoriam Rosa Del Conte (1907–2011)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologia”, LVI, 2011, nr. 3, p. 4.

¹⁰ Doina Condrea Derer, *Eminescu e l'esegesi italiana*, în *Mihai Eminescu. Antologia critica*, ediție îngrijită de Doina Condrea Derer, București – Milano, Anima, 1993, p. 278. Studiul menționat a apărut și în „Cahiers roumains d'études littéraires”, 1989, nr. 2.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Informații detaliate cu privire la activitățile desfășurate de Rosa Del Conte (până în decembrie 1947) în timpul șederii sale în România pot fi găsite în actul întocmit de B. Manzone: „La Sig.na Prof. Rosa Del Conte è stata comandata presso l'Istituto di Cultura Italiana in Romania dal Ministero degli Affari esteri per l'anno accademico 1942/1943, ed è stata confermata in tale incarico nei successivi anni 1943/1944, 1944/1945, 1945/1946, 1946/1947 e nel corrente. Contemporaneamente all'attività didattica svolta nel campo dell'insegnamento universitario romeno, la Signorina Rosa Del Conte ha collaborato assiduamente all'opera dell'Istituto [...]. Nell'estate del 1943 è stata prescelta per tenere un ciclo di letteratura italiana presso i corsi promossi, d'intesa col Ministero Romeno dell'Educazione Nazionale, per i professori romeni d'italiano. Tali lezioni sono state seguite col più vivo interesse e con notevoli risultati dai numerosi frequentanti. In epoche successive e in diverse città della Romania la Prof.ssa Rosa Del Conte ha tenuto frequentemente corsi di cultura e conferenze, dei quali riporto qui sotto l'elenco essenziale [...]”, v. „Busta 3, fasc. 5, Archivio 1 Del Conte”.

de Cultură Italiană și predă cursuri de specializare pentru profesorii de italiană. În 1947, Bruno Manzone, atunci director al Institutului Cultural, într-un rezumat al activităților desfășurate de profesoara Del Conte, scrie:

Ritengo mio dovere segnalare che, sia con tale opera [activitate de predare], impostasi per caratteristiche di serietà intellettuale e di preparazione scientifica, come con diversi lavori sulla letteratura italiana classica e contemporanea, pubblicati durante la missione in Romania, la Prof.ssa Del Conte si è guadagnata negli ambienti colti locali una larga e profonda estimazione, collocandosi tra gli elementi più efficaci ed apprezzati dell'attività culturale italiana in questo Paese¹³.

După cum observă Doina Condrea Derer în volumul recent apărut, *Ramiro Ortiz, Nina Façon, Giuseppe Petronio, Rosa Del Conte. Universitari în România și în Italia*, „chiar dacă nu de la început oficial, din 1945 până în 1948, profesoara Del Conte a predat la nivel universitar, la București și la Cluj și Sibiu”¹⁴. Documentele emise de Universitățile din Cluj și București, păstrate în Arhiva Del Conte, atestă activitatea ei universitară. Din acestea reiese că Rosa Del Conte a fost numită suplinitoare la Facultatea de Litere din București, la Catedra de limbă și literatură italiană, începând cu anul universitar 1945/1946¹⁵ (1.04.1946–31.10.1946, 1.11.1946–31.1.1947, 1.02.1948–31.10.1948) și mai departe, la Cluj (1.11.1947–30.09.1948)¹⁶.

Unul dintre certificatele legate de cariera academică a Rosei Del Conte în timpul șederii sale în România, eliberat de Ambasada Italiei, conține următoarele informații:

Nell'ottobre 1945, per l'attività svolta nel campo della cultura romena, la Prof.ssa Del conte è stata chiamata dalla fiducia del consiglio di facoltà della Università di Bucarest ad occupare quella cattedra di lingua e letteratura italiana, che ha tenuto ininterrottamente per il biennio 1945–1947. Nell'anno scolastico 1947–48 in seguito ad invito del consiglio della Facoltà di Lettere della Università di Cluj la predetta insegnante ha tenuto il medesimo incarico presso il Seminario d'italiano di quella Università, incarico sospeso a decorrere

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Doina Condrea Derer, *Ramiro Ortiz, Nina Façon, Giuseppe Petronio, Rosa Del Conte. Universitari în România și în Italia*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2018, p. 305. Câteva zeci de pagini sunt dedicate figurii Rosei Del Conte, de la pagina 301 la pagina 343, cu informații punctuale, derivate din consultarea documentelor și a actelor de arhivă MAE și MEN.

¹⁵ V. „busta 3, fasc. 4, archivio 1 Del Conte”.

¹⁶ V. „busta 3, fasc. 4, archivio 1 Del Conte”.

dal 1° ottobre 1948 in conseguenza della denuncia, da parte del governo romeno, di tutti i contratti stipulati con professori di nazionalità straniera¹⁷.

În urma evenimentelor politice care au zguduit România în vara anului 1948, au fost comunicate profesorilor străini rezilierea contractelor și ordinul de întoarcere acasă:

Avem onoarea a vă face cunoscut că prin decizia No.162.067/1948, publicată în „Monitorul oficial” nr. 142 din 23 Iunie 1948, au fost reziliate toate contractele de angajament privind personalul didactic și științific din Învățământul Superior și Secundar. Conform Deciziei, funcționarea în învățământ a acestui personal încetează la sfârșitul anului școlar 1947/48¹⁸.

Întoarcerea în Italia corespunde cu o normalizare a activității didactice a Rosei Del Conte, care își reia catedra la Institutul „Scuola Media Statale Quintino di Vona”, până în 1958. Iată cum descrie profesoara această perioadă: „...io ero disposta ad accettare l'incarico a titolo gratuito continuando quindi parallelamente a svolgere la mia attività di docente nel ginnasio: situazione che doveva prolungarsi per oltre dieci anni!”¹⁹.

Întoarcerea acasă marchează fixarea definitivă a Rosei Del Conte în domeniul limbii și literaturii române, o direcție de cercetare inițiată în timpul șederii sale în România, unde ar fi trebuit să obțină și doctoratul, care trata *L'elemento arcaico nella lingua di Sadoveanu e di Blaga*²⁰. În *Pro-Memoria*, document întocmit în 1967 pentru a completa *Curriculum Vitae*, scrie: „Questi impulsi di ordine sentimentale dovevano rafforzare la mia decisione di orientare completamente, rientrando in italia, la mia attività verso quella specializzazione rumenistica”²¹. Împinsă de această dorință, susține examenele de abilitare pentru predarea („libera docenza”) limbii și literaturii române²². După ce a predat, timp de câțiva ani, chiar și gratuit,

¹⁷ V. „busta 3, fasc. 5, archivio 1 Del Conte”.

¹⁸ Citatul provine din scrisoarea de reziliere a contractului la sfârșitul anului universitar 1947/48. Comunicarea a fost trimisă de minister către universități și, în copie, cadrelor didactice în cauză. Antetul scrisorii primite de Rosa Del Conte are următoarea formulare: „Cluj, 3 Iulie 1948, nr. 526-1948 (Ministerul culturii naționale și al cultelor, Universitatea din Cluj ~~Regele Ferdinand 1° Sibiu~~, Facultatea de filosofie și litere)”. V. „busta 3, fasc. 4, archivio 1 Del Conte”.

¹⁹ Rosa Del Conte, *Pro-Memoria*, 1967, p. 3, FONDO Del Conte Rosa-op-50.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² Rectorul Universității Cattolica Del Sacro Cuore din Milano primește de la Ministerul Educației comunicarea (prot.n. 4550) referitoare la abilitarea Rosei Del Conte, în data de 24

la Universitatea Cattolica del Sacro Cuore²³ și la Universitatea Statală din Milano²⁴, s-a mutat la Roma, unde, de la 1 februarie 1968, a preluat funcția de profesor titular („professore ordinario”)²⁵.

Rosa Del Conte ha continuato a fornire un prezioso contributo didattico e scientifico di straordinaria sollecitudine ed insostituibile esperienza. Meritatamente guadagnata nel concorso del 1968, [...] la sua fu la prima Cattedra di ruolo di Lingua e letteratura romena nella storia dell'Università italiana; e la sua operosità instancabile, il suo strenuo rigore filologico, la sua acuta sensibilità letteraria hanno conferito a tale Cattedra [...] un livello di prestigio unanimemente riconosciuto sul piano internazionale²⁶.

Angajamentul didactic, precum și curiozitatea intelectuală, pot fi, prin urmare, considerate trăsăturile distinctive ale biografiei Rosei Del Conte, care în predare și învățare își vede propria vocație și pasiune, neschimbate chiar și după pensionarea sa definitivă – cum reiese și din *Curriculum*-ul ei, intitulat „storia di una passione o di una vocazione”²⁷.

martie 1952, v. „busta 3, fasc. 5, archivio 1 Del Conte”. Abilitarea ei a fost ulterior confirmată prin examene susținute conform decretului ministerial din 3 aprilie 1957.

²³ Extrasul verbal al sesiunii Facultății de Litere și Filosofie, desfășurată la 29 iunie 1953, la ora 11, conține următoarele informații: „La Prof.ssa Rosa Del Conte, libero docente di lingua e letteratura romena, ha tenuto negli anni accademici 1951/1952 e 1952/1953 due corsi liberi, al secondo dei quali il Consiglio della Facoltà di Lettere e filosofia ha dato valore legale, presso questa Università Cattolica del Sacro Cuore”. V. „Busta 3, fasc. 6, archivio 1 Del Conte”. De asemenea, predă la această Universitate în anul universitar 1953/1954.

²⁴ „Si attesta risultare agli atti di questa Università che la Prof.ssa Delconte Rosa [...] è stato conferito presso la Facoltà di lettere e Filosofia di questo Ateneo l'incarico di insegnamento di lingua e letteratura rumena per gli anni accademici 1948/1949 (gratuito), 1949/1950 (gratuito), 1950/1951 (gratuito), 1951/1952 (gratuito), 1952/1953 (gratuito), 1953/1954 (gratuito), 1954/1955 (gratuito), 1955/1956 (gratuito), 1956/57 (gratuito), 1957/1958 (gratuito), 1958/1959 (esterno retribuito), 1960/1961 (interno retribuito), 1961/1962 (II esterno retribuito) e 1962/1963 (II esterno retribuito)”. V. „busta 3, fasc. 6, archivio 1 Del Conte”.

²⁵ La Roma, Rosa Del Conte predă limbă și literatură română, din anul academic 1957/58, ca „professore incaricato”, din 1968 până în 1978, este „professore di ruolo”, și în următorii cinci ani participă la activitatea academică și științifică a facultății sale ca „professore fuori ruolo”, v. „busta 3, fasc. 6, archivio 1 Del Conte”.

²⁶ V. propunerea de numire în funcția de „professore emerito” a Rosei Del Conte, trimisă de A. Roncaglia către decanul Facultății de Litere și filozofie, în decembrie 1982, „busta 3, fasc. 9, archivio I Del Conte”.

²⁷ Rosa Del Conte, *Pro-Memoria*, p. 1.

Fondul Del Conte: martor al angajamentului didactic și de cercetare al Rosei Del Conte

Reluând biografia profesoarei Rosa Del Conte, este clar că întâlnirea cu mediul intelectual viu și realitatea academică românească – în special cea din Cluj – i-au influențat profund cariera și alegerile intelectuale și academice²⁸. Cu o educație clasică solidă, Rosa Del Conte abordează cu ușurință, așa cum afirmă ea însăși, limba română și, ulterior, cultura română, combinând astfel substratul ei umanist (lingvistic, filologic, filosofic) cu un superstrat „autentic românesc”²⁹, departe de un „balcanism policrom”³⁰.

Atrasă de cercetare, Rosa Del Conte povestește că: „L'interesse per il mondo rumeno doveva nascere dal contatto diretto con l'ambiente, nella sua realtà geografica e umana”³¹. Interesanta stratificare a intereselor și experiențelor, rețeaua de contacte intelectuale stabilite în anii de predare în străinătate, precum și activitatea academică intensă ies la iveală de la prima întâlnire cu Fondul Del Conte, oglindă a biografiei personale și intelectuale a profesoarei Del Conte. Din materialele păstrate acolo, reiese faptul că dimensiunea individuală a cercetătorului, activitatea științifică, a fost întotdeauna subordonată vocației didactice de profesor.

„Construit” după decesul Rosei Del Conte (2011), grație donației Institutului Toniolo, instituția fondatoare a Universității Cattolica del Sacro Cuore (2012), Fondul Del Conte a fost imaginat și conceput de ea însăși începând din anul 1975. Păstrate sub formă de ciorne și variante intermediare, există – în cadrul Arhivei Del Conte – numeroase variante ale testamentului savantei, din care reiese dorința de a-și pune în valoare patrimoniul arhivistic și de carte, menit să încurajeze consolidarea studiilor privind cultura și istoria socială, lingvistic-literară și religioasă a României³².

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² Deși acestea sunt texte sintetice schițate, din 1975, Rosa Del Conte și-a exprimat dorința de a-și dona bunurile unei instituții, v. „Certificati, procure e testamenti”, în „busta 3, fasc. 1, archivio 1 Del Conte”. După cum observă Fiammetta Sabba, prin testamentul și, în special, prin cerințele indicate în formularea donației, apar intențiile și dorințele proprietarului unui fond: “Le clausole nei contratti di vendita o donazioni di libri e carte d'autore sono sempre una spia delle volontà e delle intenzioni del proprietario e dei suoi eredi, e sono le prove

Donația („Nachlass”) Rosei Del Conte este un exemplu excepțional al unei moșteniri private asumate de organizații sau instituții care vizează îmbunătățirea și partajarea unui patrimoniu de specialitate, altfel dificil de accesat³³. Donația și înființarea Fondului Del Conte au făcut posibilă punerea la dispoziția studenților și a specialiștilor a 7431 de volume, precum și întreaga arhivă privată a Rosei Del Conte. Este o arhivă bogată și extrem de eterogenă, încă nu complet organizată, structurată pe trei niveluri³⁴. Primul nivel organizațional (Arhiva 1), la care ne-am referit până acum, poate fi folosit datorită muncii de sistematizare a Dr. Rizzi Bianchi, este denumit „serie epistolari e documentali” și conține corespondență, documente, fotografii și certificate. Celelalte două niveluri conțin, în schimb, produsele intelectuale propriu-zise: în Arhiva 2 există note, schițe, manuscrise și texte dactilografiate ale studiilor și traducerilor, în timp ce în Arhiva 3 au fost colectate într-o manieră dezorganizată toate materialele pregătitoare pentru cursuri, studii și volume.

Înțeles ca un spațiu inclusiv *Fondo-ul culturale italo-romeno della Professoressa Rosa Del Conte* prin structură și conținut pendulează între definițiile de „biblioteca d'autore”³⁵ și „archivio culturale”³⁶ și se prezintă ca o imperfectă, poate incompletă, reflecție a imaginii multiforme a profesoarei și a intereselor sale. Fondul dezvăluie identitatea complexă a Rosei Del Conte, oscilația dintre studiile de limbă și literatură italiană și română, formarea strict filologică și apropierea de critica literară, laboratorul de traduceri, dar și complexitatea lecturilor sale.

tangibili della complessità di queste azioni di cessione documentaria costituendo infatti anche l'aspetto più cavilloso per l'ente di accoglienza che deve modellare le attività di gestione e valorizzazione dei documenti proprio su queste condizioni e codicilli.”, v. *Biblioteche e carte d'autore tra questioni cruciali e modelli di studio e gestione*, în „AIB studi”, 56, 2016, nr. 3, septembrie–decembrie, p. 425, https://www.academia.edu/35631285/Biblioteche_e_carte_dautore_tra_modelli_di_studio_e_gestione, accesat 6 august 2020.

³³ Francesco Barberi, *Biblioteche private*, în „Notizie AIB”, I, 1956, gennaio-marzo, p. 11.

³⁴ Piero Rizzi Bianchi, *Fondo culturale italo-romeno della Professoressa Rosa Del Conte*, Milano, martie 2016, p. 3, http://opac.unicatt.it/search~S13*ita?/cArchivio+Del+Conte+Rosa/carchivio+del+conte+rosa/-3%2C-1%2C0%2CE/frameset&FF=carchivio+del+conte+rosa&1%2C1%2C, accesat 25 august 2020.

³⁵ Giuliana Zagra, *Biblioteche d'autore*, în Mauro Guerrini (coord.), *Biblioteconomia: guida classificata*, Milano, Bibliografica, 2007, pp. 719–720 (Voce 027.1). Definiția este disponibilă și online: <https://www.aib.it/aib/cg/gbautd07.htm3>, data accesării?

³⁶ Luigi Crocetti, *Parole introduttive*, în Giuliana Zagra (ed.), *Conservare il Novecento*, Ferrara 25–26 marzo 2000, Roma, AIB, 2001, p. 24; Luigi Crocetti, *La tradizione culturale italiana del Novecento*, în Laura Desideri (ed.), *Conservare il Novecento: gli archivi culturali*, Ferrara, 27 marzo 2009, 2010, p. 122; Luigi Crocetti, *Che resterà del Novecento?*, în „IBC”, 9, 2001, n. 3, pp. 6–10.

D. Popovici: îndrumător și mentor

Cu ocazia primei zile de studiu în memoria Rosei Del Conte, desfășurată la Milano în 4 și 5 decembrie 2017, Ioana Bot, profesor al Universității Babeș-Bolyai, a prezentat o interesantă contribuție intitulată *Gli incontri di Rosa Del Conte con l'eminescologia di Cluj*³⁷, în care istoricul literar român își propune să reconstituie *le trait d'union* dintre Rosa Del Conte și școala eminescologică din Cluj, pornind de la volumul *Eminescu o dell'Assoluto*:

Così l'oggetto che mi trovo di fronte porta con sé e mi avvicina a una parte di quella storia che intendo ricostruire qui di seguito, concentrandomi su alcuni dei pressoché invisibili fili che legano Rosa Del Conte al mondo dell'eminescologia romena e più precisamente a ciò che nella storia delle idee letterarie è chiamato 'scuola eminescologica di Cluj'³⁸.

După cum a subliniat, în mod oportun I. Bot, aparatul critic al volumului *Eminescu o dell'Assoluto* se configurează ca un eficient exemplu de sinteză a diferitelor abordări critice ale operei lui Eminescu, prin referirile la G. Călinescu, Perpessicius, N. Cartoian, Al. Elian, dar perspectiva adoptată de Rosa Del Conte în elaborarea propriului studiu converge cu cea adoptată de D. Popovici:

...la prospettiva di Rosa Del Conte si collocava, in modo naturale, in questa nuova età della critica postbellica. Il principale sostenitore di questa posizione assunta dalla professoressa italiana nel campo degli studi dedicati all'opera di Eminescu è D. Popovici, il professore di Cluj con cui aveva in comune metodologia letteraria e prospettiva (almeno per quanto concerne il romanticismo europeo). Se G. Călinescu e D. Caracostea avevano rappresentato l'apice dell'esegesi interbellica, con D. Popovici si delinea una nuova generazione negli studi letterari romeni – una nuova tappa che non era stata consacrata dalla critica letteraria romena negli anni Quaranta-Cinquanta, quando Rosa Del Conte cominciava a formarsi come romenista³⁹.

Cu toate acestea, există puține urme care ni se oferă în reconstituirea și contextualizarea rolului asumat de D. Popovici în „formarea” Rosei Del Conte, precum și în semnalarea importanței acestui „discipolat” intelectual pentru

³⁷ Ioana Bot, *Gli incontri di Rosa Del Conte con l'eminescologia di Cluj*, în Alvisse Andreose, Angelo Bianchi, Giovanni Gobber, Paolo Gresti (eds.), *Romeno balcanica, Atti del Convegno internazionale I giornata di studio «Rosa Del Conte»*, Milano, Vita e Pensiero, 2017, pp. 135–148.

³⁸ *Ibidem*, p. 137.

³⁹ *Ibidem*, p. 138.

dezvoltarea metodei și a perspectivei critice a Rosei Del Conte în domeniul eminescologiei. Un prim și important – deși nu foarte cunoscut – punct de referință poate fi găsit în *Pro-Memoria* la *Curriculum Vitae*-ul din 1967, la care ne-am referit deja. În primele pagini, Rosa Del Conte evocă în mod explicit câteva figuri esențiale pentru raportarea ei față de limba și cultura română:

E se l'incontro con un linguista (lo Țicăloiu) doveva rendermi particolarmente agile e sicuro l'apprendimento della lingua, l'incontro con la complessa personalità del Blaga, interprete originale della civiltà rumena e indagatore acuto dei suoi caratteri differenziatori, [...] doveva rivelarsi, nel tempo, determinante⁴⁰.

După câteva referințe la activitatea didactică desfășurată cu succes în România și după ce dezvăluie cum a abordat inițial limba și cultura română, Rosa Del Conte îl identifică pe profesorul D. Popovici drept „ghid intelectual” și îndrumător: „la mia decisione di orientare [...] la mia attività verso quella specializzazione rumenistica che speravo di condurre a termine in Romania, sotto la guida del prof. D. Popovici”⁴¹. Alegerea profesoarei de a folosi cuvântul „guida” este semnificativă, din folosirea acestei expresii reiese dorința de a avea nu numai un punct de referință, un „expert”, ci și pe cineva capabil să indice și să delimiteze un prim traseu bibliografic, de lectură și interpretare, al literaturii române. Prin urmare, D. Popovici asumă rolul de mentor, însoțind-o pe Rosa Del Conte în parcursul său de formare și de cunoaștere a poeziei și a exegezei eminesciene.

Poziția ocupată de D. Popovici în biografia intelectuală a Rosei Del Conte este explicitată în două ocazii: în *Pro-memoria*, unde profesoara rezumă și povestește cum o experiență limitată cronologic i-a schimbat cursul existenței și a adus-o mai aproape de propria „pasiune”, și în celebra notă 6 a *Cuvântului înainte* al volumului *Eminescu o dell' Assoluto*, pe care o vom cita din prima ediție românească a operei:

Condițiile particulare în care s-a desfășurat această lucrare au făcut imposibilă consultarea directă a unei mari părți din enorma bibliografie critică. Aceasta nu ne scutește să ne simțim îndatorați față de câțiva maeștri ai exegezei eminesciene, a căror operă am putut s-o fructificăm și ale căror nume apar frecvent în notele noastre. Gândul nostru se îndreaptă deosebit de mișcat către memoria Prof. D. Popovici, titular de literatură română la Facultatea

⁴⁰ Rosa Del Conte, *Pro-Memoria*, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*, p. 3.

de Litere a Universității din Cluj, prea curând smuls unei activități critice căreia istoriografia românească îi datorează contribuții fundamentale, iar școala filologică din Cluj, un exemplu dintre cele mai înalte de înțelepciune metodologică și de probitate intelectuală. De la acest ilustru maestru i-a venit autoarei, care a avut cinstea să-l aibă ca inițiator și coleg, prima încurajare spre lucrarea ce vede azi lumina tiparului⁴².

Îndrumător, maestru, inițiator și, în sfârșit, „coleg”, datoria intelectuală către D. Popovici a fost rar menționată și deseori reținută. *Eminescu o dell'Assoluto* marchează, cu această concisă și „ascunsă” *captatio benevolentiae*, dialogul dintre doi intelectuali, critici literari, eminescologi. Aparent uitată – mai ales după publicarea eseului în ediție românească, când, de fapt, Rosa Del Conte, în *A mo' di dedica (Drept dedicație)*, „neagă” geneza volumului așa cum este prezentată în nota 6 a ediției italiene, pentru a susține că eseuul s-a născut din munca desfășurată în strâns contact cu studenții de la Facultățile de Litere din Milano și Roma⁴³ –, apropierea Rosei Del Conte de profesorul D. Popovici și, prin extensie, de „școala eminescologică din Cluj” reprezintă un pas de importanță fundamentală în dezvoltarea gândirii critice și a carierei sale academice. Referințele critice din volumul *Eminescu o dell'Assoluto* sunt o demonstrație clară a acestei datorii, fiindcă, pe lângă dedicația citată, există numeroase trimiteri la cursul lui Popovici din anul academic 1947/1948, *Poezia lui Eminescu*, și la unele lucrări precum *La littérature roumaine à l'époque des Lumières* și ediția critică a *Anatolidei*. Într-un corpus bibliografic extrem de bogat, este interesant cum este

⁴² Rosa Del Conte, *Eminescu sau despre Absolut*, ediție îngrijită de M. Papahagi, cuvânt înainte de Z. Dumitrescu-Buşulenga, postfață de M. Eliade, Cluj-Napoca, Dacia, 1990, p. 30.

⁴³ „În sfârșit, spre marea mea mulțumire, ieșind din mediul criticii profesioniste, cartea trece în mâinile publicului și va putea ajunge în contact – o sper din tot sufletul – mai cu seamă cu acei cititori în tovărășia cărora și pentru care a fost scrisă: tinerii. Ea s-născut într-adevăr în cursul lungii mele perioade de predare universitară la Milano și la Roma și păstrează amintirea acelei atmosfere de pură feroare pe care numai tinerețea știe s-o creeze în jurul unui interpret care, cu învățătură, dar și cu înțelegerea dată de iubire, caută să îndrume spre marea poezie: într-o întâlnire ce capătă, pentru cei tineri, valoarea unei revelații”, *Ibidem*, p. 25. Cu această ocazie, profesoara se referă la propria experiență pedagogică, în special la cursuri: *I temi lirici di Eminescu e la loro risoluzione lirica* (1948/1949), *Eminescu nella critica rumena: dal Maiore al Popovici* (1957/1958), *La poesia di Mihail Eminescu* (1958/1960). Informațiile referitoare la cursuri provin din *Curriculum-ul Rosei Del Conte*, 1967, secțiunea „Cursuri universitare”. De asemenea, D. Dumbravă evidențiază experiența de predare a Rosei Del Conte, în *Una straordinaria romanista: Rosa Del Conte, ovvero dell'assoluta lealtà*, în „Orizzonti Culturali italo-romani”, 2015, nr. 6, iunie.

posibil să identificăm cu ușurință astfel de referințe eterogene, atât cele „imEDIATE”, din capitolul dedicat biografiei lui Eminescu, cât și cele strict legate de aparatul critic sau de producția poetică a lui Eminescu.

Există 11 referințe la volumele/cursurile lui D. Popovici, un număr aparent irelevant, dacă luăm în considerare *Eminescu o dell' Assoluto* în ansamblu, însumând 482 de pagini. Cu toate acestea, pentru a completa imaginea și pentru a reda semnificația reală a relației intelectuale dintre cei doi cercetători, trebuie să luăm în considerare materialul din Arhiva Del Conte⁴⁴. Propunând astfel o perspectivă de lucru diferită, vom raporta volumul publicat de exegeză *Eminescu o dell' Assoluto*, la corpusul de referințe, la notele de lectură și la materialul pregătitor, fiind îndreptățiți să credem că D. Popovici a jucat un rol de primă importanță în modul în care Rosa Del Conte a abordat opera poetică a lui M. Eminescu.

Între adnotări și sublinieri: povestea unui dialog niciodată întrerupt

Fondul Del Conte colectează printre volumele sale – probabil readuse în Italia de Rosa Del Conte încă din 1948 – următoarele titluri de D. Popovici: patru volume din „Studii literare” (1942–1948), Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, ediție critică, cu introducere, note și variante de Dumitru Popovici, București Fundația regală pentru literatură și artă (1943), *Cercetări de literatură română*,

⁴⁴ În plus față de nota 6, citată în amănunt, caracterizată ca o notă de mulțumire, celelalte note se referă în cea mai mare parte la cursul *Poezia lui Eminescu*, precum, de exemplu, notele biografice 1 și 4 din capitolul I, *Date biografice esențiale* (Rosa Del Conte, *Eminescu...*, pp. 34–35), care se referă la paginile 22 și 23 ale cursului, nota 4 a *Cuvântului înainte* (referința se găsește la pagina 167 a cursului), unde se discută despre compoziția poemului *Mortua Est* (*Ibidem*, p. 30), ca și notele 4 și 15 din capitolul *De la meditația în versuri „Elena”* (1866) la „*Mortua Est!*” (1871) (*Ibidem*, p. 51), (referința, la pagina 153 al cursului). Pentru a pune în legătură gândirea lui Eminescu cu cea a lui Schopenhauer, Rosa Del Conte, în capitolul al IV-lea al volumului, în nota 1, face referire la pagina 25 (pagina corectă este pagina 52) a cursului Popovici (*Ibidem*, p. 74). Ultimele două referințe vizează, în schimb, volumele: I. Heliade Rădulescu, *Anatolida*, în idem, *Opere*, vol. I, ediție critică de D. Popovici, București, FRLA, 1939, p. 385 (Rosa Del Conte, *Eminescu...*, p. 394, nota 27), iar în nota 20 a capitolului *Eminescu și tradiția, substratul autohton al culturii sale*, Rosa Del Conte îi mai dedică câteva cuvinte mentorului ei: „Valoarea acestui savant de seamă, care a fost profesor de istoria literaturii române la Universitatea din Cluj, este atestată, în afară de numeroasele contribuții risipite încă prin reviste și de ediția critică a operelor lui Heliade-Rădulescu, de *La littérature roumaine à l'époque des Lumières* (Sibiu, 1942, pp. 516), sintetiză cu adevărat luminoasă a uneia din perioadele cele mai complexe ale literaturii române” (Rosa Del Conte, *Eminescu...*, p. 284).

București, Cartea Românească din Cluj (1944), *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu Centrul de Studii și Cercetări Privitoare la Transilvania (1945), *Eminescu în critica și istoria literară română*, curs, Cluj (1947) și *Poezia lui Mihai Eminescu*, curs, Cluj, 1948.

Dacă comparăm titlurile volumelor lui Popovici cu titlurile primelor cursuri universitare susținute de Rosa Del Conte, este clar că aceasta din urmă a fost profund influențată de contactul cu profesorul din Cluj și de lectura volumelor sale; menționez, printre altele, cursurile: *Storia della letteratura rumena: il momento di transizione e le teorie letterarie di Heliade Rădulescu* (1953/1954), *Storia della letteratura rumena: profilo evolutivo della poesia rumena: dal Cârlova al Macedonski* (1954/1955), *Eminescu nella critica rumena: dal Maiorescu al Popovici* (1957/1958), *La poesia di Mihai Eminescu* (1958/1960) sau *L'influsso dell'illuminismo sulla letteratura Transilvana* (1960/1961)⁴⁵.

Deși până acum nu am putut consulta cursurile în întregime, Arhiva Del Conte, la nivelurile 2 și 3, conține note, materiale pregătitoare și caiete care au pagini ce fac trimitere la „Corso Popovici”; în consecință, a fost posibil să constat că Rosa Del Conte „exploatează” volumele lui D. Popovici pentru a-și crea propria bibliografie și propriul program de lectură critică cu care să abordeze, în acest caz specific, opera eminesciană. În acest sens, revenirea în Italia, întreruperea relațiilor cu profesorul român și moartea prematură a acestuia nu au marcat o întrerupere a dialogului dintre cei doi. Volumele lui D. Popovici au devenit, de fapt, instrumente de comparație și analiză, puncte de plecare pentru construcția propriilor competențe critice.

Prin urmare, nu suntem surprinși nici să găsim pe pagina de titlu a volumului *La littérature roumaine à l'époque des Lumières* dedicația „Domnișoarei R. Del Conte, cu sentimentele omagiale ale lui D. Popovici. Cluj, 19 iunie 1948”, nici să descoperim că toate volumele au fost intens utilizate, după cum se poate observa din numeroasele sublinieri și adnotări marginale. Ceea ce este cel mai izbitor atunci când răsfoim aceste volume este faptul că adnotările redau imaginea unui dialog în desfășurare, ca și cum în paginile tipărite, mototolite pentru că au fost citite prea des sau prea sânguincios, Rosa Del Conte a căutat răspunsuri. De exemplu, la paginile 99–100 ale volumului *Eminescu în critica și istoria literară*

⁴⁵ Pentru o listă detaliată a cursurilor universitare susținute de Rosa Del Conte, se poate consulta secțiunea „Cursuri universitare” din *Curriculum Vitae* și documentele din „busta 3, archivio 1”.

română, unde D. Popovici se referă la teoriile lui Tudor Vianu și la pesimismul lui Schopenhauer, cu accent special pe conceptul de devenire, Rosa Del Conte notează: „non è vero”; în *Cercetări de literatură română*, mai sunt două semne de carte, la paginile 204 și 210, pentru a relua articolul despre Vasile Alecsandri; sau în copia cursului dactilografiat *Poezia lui Mihai Eminescu*, în care „nu există” pagini fără semne și/sau corecturi (greșeli de scris, lipsa unor cuvinte sau cuvinte suprapuse) și sunt prezente scurte, dar interesante note despre lumină/cromatism, la pagina 60, sau despre intelect și moarte, la paginile 80 și 81. Cu toate acestea, trebuie să observ că lectura adnotărilor marginale nu poate fi decât incompletă, deoarece, la momentul legării, marginile volumelor au fost parțial tăiate și, prin urmare, o parte dintre notele în creion au dispărut.

La fel de interesante sunt paginile colectate în Arhivă. În 8 din cele 26 de caiete prezente în Arhiva 2, Cutia „Traduzioni Poetiche 1 Eminescu”, *Icoană și privaz*, *Mortua Est*, *Epistola I*, *Strigoii*, *Glossa*, *Doina*, *Împărat și proletar*, *Despărțirea*, există referiri directe la cursul profesorului Popovici. În mod surprinzător, în secțiunea „Studii literare” a Arhivei, în care Rosa Del Conte a adunat și a împărțit materialul (note, fotocopii, bibliografii) după autor, unde există fișiere dedicate autorilor majori și critici, nu există pagini dedicate lui D. Popovici.

Caietele, precum și notele, sunt în general neomogene, dar organizate, fiecare caiet sau teanc de foi fiind, de fapt, dedicat unei singure compoziții sau, posibil, unei teme specifice. Trecem de la cazuri precum cel al compoziției *Icoană și privaz*, pentru care Rosa Del Conte notează numai: „Vedi Popovici, corso, p. 314”, la caietul dedicat poemului *Glossa*, în care raportează: „importanza e valore di *Glossa* (și) imparentata con *Oda în metru antic* 316–318 Popovici, corso”, sau la cel dedicat compoziției *Doina*, care definește „poesia xenofoba, chiude l'attività lucida del poeta. Popovici 314, corso”, dar și la comentariile referitoare la *Epistola I*, pentru care scrie, pe o foaie introdusă ulterior în caiet: „Popovici 268, Da dove viene il tono lirico? Su loro, sta lo sguardo della morte. L'epos e la satira si risolvono nell'elegia”⁴⁶. Încă o dată, Rosa Del Conte se întoarce la Popovici pentru a găsi răspunsuri. Aceeași căutare se revelează și în exemplarul cursului *Poezia lui Eminescu* care i-a aparținut Rosei Del Conte: vom observa un asterisc și o subliniere a propoziției „Poezia întreagă se lasă astfel pătrunsă de un sens elegiac, în a cărui atmosferă se unifică momentele de poezie cosmogonică și de

⁴⁶ V. în „Quaderni, Traduzioni Poetiche 1 Eminescu, archivio 2 Del Conte”.

satiră socială”⁴⁷. Referința la pagina 268 a cursului și sublinierea citatului respectiv demonstrează că Rosa Del Conte a revenit frecvent la textul lui Popovici.

O prezentare mai amplă și care nu se concentrează pe o singură compoziție este cea găsită printre materialele depozitate în arhiva 3, din care cităm:

Corso Popovici. Formazione culturale. Prima di Vienna a Cernăuți il suo vero maestro non è Aaron Pumnul, ma quel Rudolf Neubauer (intorno a cui ha scritto uno studio Ernst Rudolf Neubauer, Cernăuți, 1933) che insegnò storia liceo di Bucovina – e come scrive il Popovici p. 51 in un corso che la prematura morte gli impedì di dare alle stampe, a fost unul dintre puținii profesori care au văzut în Em și altceva decât un vagabond de mare clasă...⁴⁸

Aceasta este, de fapt, o traducere a paginilor 51, 52 și 53 ale cursului, făcută pentru uz privat de către Rosa Del Conte – după propria practică de lucru –, așadar, o traducere care demonstrează cât de meticuloasă a fost profesoara în privința asimilării studiilor lui Popovici⁴⁹.

Din motive de completitudine, deși până acum nu au fost consultate, trebuie să subliniem și faptul că cutiile 11 și 12, intitulate „Materiali Culturali rumeni” și „Studi con materiali vari”, strict legate de crearea volumului *Eminescu o dell'Assoluto* și de toate proiectele referitoare la Eminescu, ar putea scoate la lumină un material nou, pentru a întregi imaginea conturată până acum a relației complexe dintre Rosa Del Conte și D. Popovici, a acestei „datorii intelectuale”.

În loc de concluzii

Parcurgând materialul de arhivă, conservat la Fondul Del Conte, anumite secțiuni din donația de cărți și bibliografia volumului *Eminescu o dell'Assoluto*, apar câteva trimiteri la operele profesorului D. Popovici. Urmele dialogului tăcut dintre profesoara italiană și mentorul ei – care s-a stins prea curând și de la care Rosa Del Conte a fost inițial îndepărtată, în urma deciziei din 1948 de înlăturare a cadrelor didactice străine din România – se prezintă – folosind imaginea anterior propusă de I. Bot – ca „fire invizibile”⁵⁰, poate insuficiente pentru a transmite amplexul reală a interferențelor metodologice, literare și

⁴⁷ Dumitru Popovici, *Poezia lui Eminescu*, curs, Cluj, 1948, pp. 268.

⁴⁸ V. „materiale non sistematizzato, archivio 3 Del Conte”.

⁴⁹ Dumitru Popovici, *Poezia lui Eminescu*, pp. 51–53.

⁵⁰ Ioana Bot, *Gli incontri di Rosa Del Conte*, op. cit., p. 137.

culturale dintre doi intelectuali care au influențat profund critica literară și eminescologia europeană din a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Bibliografie

- Barberi, Francesco, *Biblioteche private*, în „Notizie AIB”, I, 1956, gennaio-marzo, pp. 6–12.
- Lodovica Braidă, *Gli archivi culturali del Novecento. Non è un secolo come gli altri?*, în „Fdl Bollettino di storia dell'editoria in Italia”, XVII, 2011, nr. 1, pp. 2–6.
- Bot, Ioana, *Gli incontri di Rosa Del Conte con l'eminescologia di Cluj*, în Alvis Andreose, Angelo Bianchi, Giovanni Gobber, Paolo Gresti (eds.), *Romeno balcanica, Atti del Convegno internazionale I giornata di studio «Rosa Del Conte»*, Milano, Vita e Pensiero, 2017, pp. 135–148.
- Condrea Derer, Doina, *Eminescu e l'esegesi italiana*, în Mihai Eminescu. *Antologia critica*, ediție îngrijită de Doina Condrea Derer, București – Milano, Anima, 1993.
- Condrea Derer, Doina, *Ramiro Ortiz, Nina Façon, Giuseppe Petronio, Rosa Del Conte. Universitari în România și în Italia*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2018.
- Crocetti, Luigi, *Che resterà del Novecento?*, în „IBC”, 9, 2001, n. 3, pp. 6–10.
- Crocetti, Luigi, *Parole introduttive*, în Giuliana Zagra (ed.), *Conservare il Novecento*, Ferrara 25–26 marzo 2000, Roma, AIB, 2001.
- Del Conte, Rosa, *Eminescu o dell' Assoluto*, Modena, Sten, 1962.
- Del Conte, Rosa, *Curriculum Vitae*, cu anexă *Pro-Memoria*, 1967 (FONDO Del Conte Rosa-op-50).
- Del Conte, Rosa, *Eminescu sau despre Absolut*, ediție îngrijită de M. Papahagi, cuvânt înainte de Z. Dumitrescu-Bușulenga, postfață de M. Eliade, Cluj-Napoca, Dacia, 1990.
- Dumbravă, Daniela, *Una straordinaria romenista: Rosa Del Conte, ovvero dell' assoluta lealtà*, în „Orizzonti Culturali italo-romani”, 2015, nr. 6, iunie, online.
- Heliade Rădulescu, Ion, *Opere*, vol. I–II, ediție critică, cu introducere, note și variante de Dumitru Popovici, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1943.
- Popovici, Dumitru, *Cercetări de literatură română*, București, Cartea Românească din Cluj, 1944.
- Popovici, Dumitru, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945.
- Popovici, Dumitru, *Eminescu în critica și istoria literară română*, curs, Cluj, 1947.
- Popovici, Dumitru, *Poezia lui Mihai Eminescu*, curs, Cluj, 1948.
- Rizzi Bianchi, Piero, *Fondo culturale italo-rumeno della Professoressa Rosa Del Conte*, Milano, 2016, http://opac.unicatt.it/search~S13*ita?/cArchivio+Del+Conte+Rosa/carchivio+del+conte+rosa/-3%2C-1%2C0%2CE/frameset&FF=carchivio+del+conte+rosa&1%2C1%2C, accesat 12 aprilie 2021.
- Sabba, Fiammetta, *Biblioteche e carte d'autore tra questioni cruciali e modelli di studio e gestione*, în „AIB studi”, 56, 2016, nr. 3, settembre/dicembre, pp. 421–434.

Valmarin, Luisa, *Alla ricerca dell'Assoluto. In memoriam Rosa Del Conte (1907–2011)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologia”, LVI, 2011, 3, pp. 3–6.

Zagra, Giuliana, *Biblioteche d'autore*, în Mauro Guerrini (coord.), *Biblioteconomia: guida classificata*, Milano, Bibliografica, 2007, pp. 719–720 (Voce 027.1).

Materiale din arhiva Del Conte

Busta 3, archivio 1 Del Conte

Traduzioni Poetiche 1 Eminescu, archivio 2 Del Conte

Archivio 3 Del Conte

Receptarea critică a cercetărilor lui D. Popovici¹

Christinne Schmidt*

Abstract

The critical reception of D. Popovici's literary researches. In the present paper, I propose a synthesis of the critical reception of the literary researches of professor D. Popovici. A first section of the paper will follow the articles and studies that portray D. Popovici as a university professor and a literary historian. The second section focuses on a series of critical opinions regarding the most important editions of his studies or courses and discusses their significance in the field of Romanian literature, highlighting the professor's status among our literary historians.

Keywords: *literary criticism, literary history, comparative studies, eminescology, literary research.*

Cuvinte-cheie: *critică literară, istorie literară, studii comparatiste, eminescologie, cercetare literară.*

Profesor al Facultății clujene de Litere și Filosofie în perioada 1936–1952, D. Popovici rămâne cunoscut în zilele noastre îndeosebi datorită cercetărilor sale de istorie literară, pe care Ioana Em. Petrescu le-a restituit în ediții profesionist

* Christinne Schmidt este doctorandă a Facultății de Litere din cadrul Universității Babeș-Bolyai și redactează o teză referitoare la memorialistica din România secolului XX, sub coordonarea prof. univ. dr. Ioana Bot. Contact: christinne.schmidt@yahoo.com

¹ O primă variantă a acestui articol, intitulată *Cercetările literare ale profesorului D. Popovici: istoria unei receptări critice*, a fost prezentată în cadrul Sesiunii științifice a studenților, masteranzilor și doctoranzilor (Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, 17 mai 2019). Ulterior, studiul a fost extins și inclus în lucrarea de disertație intitulată *Receptarea critică a cercetărilor lui D. Popovici* (Cluj-Napoca, iulie 2019, prof. coord. Ioana Bot). Articole mai ample referitoare la receptarea cursurilor de eminescologie ale lui D. Popovici au fost prezentate la diverse reuniuni științifice și sunt publicate în cuprinsul unor reviste de specialitate: *D. Popovici, eminescolog: istoria unei receptări critice*, în „Glose – Revistă semestrială de studii românești”, I, 2019, nr. 1–2, pp. 140–158; *Receptarea cursurilor de eminescologie ale lui D. Popovici în critica literară*, în „Caietele Colocviului Național Studențesc «Mihai Eminescu»”, Iași, Ediția a XLV-a, 2019, pp. 121–139, https://c2e44515-56c5-4596-b7de-ba7755326959.filesusr.com/ugd/06b51d_cc7a952103374b8d9d1e2728d0b69d86.pdf?fbclid=IwAR0vZT26VxhRb3cOfg_AU_LzUEBOQGbs3EpakjvEBVmlSIJ3u9TcMRKQ994, accesat 21 aprilie 2021.

realizate, în a doua jumătate a secolului trecut. Contribuția sa la domeniul istoriografiei noastre literare, așa cum însăși vocea posterității critice o demonstrează, este semnificativă, implicând rezultate relevante în domeniul comparatismului, al ideologiei literare sau al eminescologiei, de pildă. Fără a fi avut răgazul înfăptuirii marelui său deziderat, acela al unei istorii a literaturii române moderne, care ar fi urmat să conjuge o viziune proprie asupra fenomenului literar și cultural autohton, o metodologie și instrumente de cercetare aparținând unor discipline diverse, D. Popovici are meritul de a-și fi structurat prelegerile universitare cu un grad atât de înalt de acuratețe și erudiție încât ele au putut fi ulterior recuperate ca cercetări literare de mare valoare. Deși rămase într-un stadiu nedefinitiv, fără a fi revizuite de autor în vederea tipăririi, aceste cercetări, fragmente ori sinteze ale proiectului său mai vast, dau mărturie despre modul în care istoricul literar clujean viza o amplă circumscriere a literaturii și culturii autohtone, în raport cu literatura și cultura universală.

Despre fiecare dintre cursurile restituite postum s-a scris, în critica literară, pe parcursul secolului trecut, deși într-o măsură diferită (studiile referitoare la Ion Heliade-Rădulescu sunt mai puțin dezbătute, de exemplu, în timp ce cursurile de eminescologie au făcut să curgă multă cerneală, stârnind inclusiv dezbateri polemice). Mai mult decât atât, unii autori îl revendică pe D. Popovici inclusiv în contemporaneitate (Ioana Bot sau Iulian Boldea, de pildă). Însă, cu toate că numărul textelor care vizează receptarea activității didactice și științifice a lui D. Popovici (recenzii, cronici sau studii mai ample) este destul de generos (*v. Anexa acestui articol, intitulată D. Popovici: dosar de receptare critică*), nu există, în prezent, nicio lucrare de sinteză a acestor opinii critice, nicidecum o interpretare a lor. În consecință, scopul studiului pe care îl propun constă în schițarea unei imagini de ansamblu a istoriei acestei receptări critice, care a fost, la rândul său, influențată de istoria sinuoasă a unui destin intelectual atipic. Voi discuta, în acest scop, câteva exemple relevante pentru o sinteză a modului în care posteritatea critică a receptat activitatea literară a profesorului D. Popovici, titluri extrase din lista mult mai vastă anexată la finalul studiului meu.

Profesorul, comparatistul, istoricul literar D. Popovici

Studiile și articolele critice referitoare la activitatea literară a lui D. Popovici discută cercetările sale din perspective foarte eclectice. Mă opresc, întâi, la acele texte care pun posteritatea critică față în față cu un mare profesor, comparatist

și istoric literar. Acestea sunt articolele care propun o serie de considerații generale referitoare la modul în care Popovici reușește, în mediul universitar clujean, să ridice comparatismul la un alt nivel, să impună o schimbare de paradigmă.

Ion Vlad este unul dintre autorii care vizează îndeosebi metodologia și criteriile aplicate de către D. Popovici în cercetare, căutând să explice măsura în care istoricul literar se delimitează de precursorii săi și modul în care își obține locul propriu în istoriografia literară românească. Din interpretările lui Ion Vlad pot fi extrase, succint, conceptele cu care lucrează istoricul literar: *genetismul*, *refacerea climatului spiritual* al epocii (implicând o *restituire*, și nu doar o *reconstituire*), *dialectica ideilor și a formelor culturale*, *mentalitățile*, *istorismul*, *perspectiva tematică* (considerată un semn de modernitate), *principiul judecății de valoare* și importanța *traseului formativ* sau intelectual al unui autor². Astfel, cercetările lui D. Popovici propun o analiză cuprinzătoare, totală, care implică două atitudini: a privi în diacronie și a profesa întâlnirea criteriilor metodologice. În consecință, el a devenit „un contemporan cu autoritate supremă”³, pentru că „a conceput istoria literară în relațiile ei cu alte discipline, printre care teoria artei, poetica și istoria ideilor literare dețin un loc privilegiat [...]. Sub acest aspect, D. Popovici este mult mai actual azi decât în anii activității sale la catedra de literatură română a Universității din Cluj”⁴. Pentru Ion Vlad, actualitatea cercetărilor profesorului D. Popovici rămâne, astfel, un factor-cheie în receptarea critică.

Paul Cornea îl portretizează pe Popovici în ipostaza istoricului literar de factură universitară, capabil să depășească rutina obligațiilor școlare și să pătrundă în planul propriu-zis interpretativ. Cornea propune o radiografie a istoriografiei literare de la 1930–1935, moment de impas și dificultate, când dezideratul unei istorii literare care să depășească simplul statut de sinteză, tinzând spre o asimilare critică și exhaustivă a izvoarelor și implicând, astfel, o documentare nu doar vastă, ci și anevoioasă, devenea un pariu riscant⁵. Tocmai din acest motiv, drumul lui Popovici nu putea fi ușor; meritul lui devine, însă, cu atât mai semnificativ, căci el „a scos istorismul din impasul factologiei și al aplicațiilor de uz didactic, demonstrându-i validitatea într-o operă de mare anvergură, care converge, ca

² Ion Vlad, *D. Popovici: Conceptele istoricului literar*, în „Tribuna”, XXI, 29 decembrie 1977, nr. 52, p. 2.

³ *Ibidem*.

⁴ Ion Vlad, *Istoria literaturii*, în „Steaua”, XXVI, aprilie 1975, nr. 4, p. 3.

⁵ V. Paul Cornea, *Dimitrie Popovici sau istorismul „deschis”*, în „Tribuna”, XVI, 30 noiembrie 1962, nr. 48, p. 5.

întreprinderile spirituale majore ale unei epoci, spre punctul ideal al conștiinței de sine a culturii naționale”⁶. În câteva aspecte semnificative, pentru Paul Cornea, contribuția lui Popovici constă în inovații în ceea ce privește *metoda* (profesorul clujean se distinge prin probitatea intelectuală și prin stricta supunere la obiect, prin corectitudinea informației și prin rigoarea critică în manipularea izvoarelor) sau *istorismul* pe care cercetătorul îl practică (un istorism „deschis”, care plasează între istorie și literatură conceptele de *mentalitate*, *Zeitgeist* sau *conștiință socială*)⁷. Într-un alt text, de tip confesiv, Cornea prezintă primele sale „întâlniri” cu D. Popovici, lecturi care au avut un dublu rol: limpezirea orizonturilor disciplinei și formularea unor întrebări fundamentale cu privire la metodologie. Paul Cornea nu se sfiște să mărturisească, într-o afirmație de mare valoare, referitoare la întâlnirea cu lucrarea de sinteză asupra epocii „Luminilor”: „Grație ei am început să mă debarasez de diletantism și să devin istoric literar.”⁸

Judecăți critice referitoare la activitatea de profesor și istoric literar a lui D. Popovici sunt formulate și de G. Munteanu, pentru care este injust modul în care profesorul clujean este clasat axiologic de către posteritatea critică, chiar dacă el se detașează net nu doar de mentorul său, D. Caracostea, ci și de oricare dintre ceilalți critici sau istorici literari (precursori sau făcând parte din generația proprie), în ceea ce privește crezul istorico-literar, modul de lucru, stilul și consistența rezultatelor de ansamblu⁹. Pentru M. Bucur, metoda istoricului literar D. Popovici se definește printr-o operație de savant și de estetic, prin diferențierea valorică, prin puterea de asociere și prin viziune¹⁰. Astfel, studiul de comparatism devine „o operă de meditație prin erudiție asupra destinului literar”¹¹, încadrând o istorie locală (a ideologiei literare românești) într-un context european, prin identificarea elementelor comune, deci integratoare, și a celor diferențiale, care țin cont de condițiile specifice (naționale și sociale) ale spațiului autohton¹². Istoria literară înseamnă o întreprindere atotcuprinzătoare, înglobând istoria literaturilor comparate, critica genetică, critica psihologică și critica estetică, pe

⁶ *Ibidem*.

⁷ V. *Ibidem*.

⁸ Paul Cornea, *Întâlnirile mele cu D. Popovici*, în „Tribuna”, XXII, 18 mai 1978, nr. 20, p. 3.

⁹ V. G. Munteanu, *Sub semnul lui Aristarc*, București, Eminescu, 1975, p. 99.

¹⁰ V. Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, București, Minerva, 1973, p. 464.

¹¹ *Ibidem*.

¹² V. Dim. Păcurariu, *Scriitori și direcții literare*, II, București, Albatros, 1984, p. 125.

baza cărora „degajează, ierarhizează și interpretează valorile literare”¹³. Mai succint, istoria literară în varianta propusă de comparatistul Popovici se face în trei pași esențiali: o operație de *fixare* a obiectului; una de *raportare* a lui la suma subiectelor din aceeași familie; una de *anatomie estetică*¹⁴. Comparatismul va permite, astfel, o viziune largă, sintetică, hermeneutică¹⁵.

La rândul său, Dumitru Popescu scrie despre formația intelectuală a lui D. Popovici, deopotrivă vastă și profundă, vizând îndeosebi circulația și rolul ideilor, fie ele politice, sociale sau estetice, în numele convingerii că ideile reflectă aspirațiile umane. Cercetătorul nu se oprește, însă, la circulația ideilor, ci pledează pentru transformarea lor în veritabile curente de gândire și sensibilitate. Ele vor fi studiate în geneza și în evoluția lor, pentru a le explica originea și intensitatea, capacitatea lor de a contribui la evoluția mentalităților și, ulterior, la transformările structurilor sociale, economice, politice etc¹⁶. În consecință, Popovici „se instalează cu o autoritate aproape incontestabilă”¹⁷ în spațiul a aproape două secole, având ca punct de pornire perioada care începe cu D. Cantemir, traversând secolul al XVIII-lea, ajungând la Asachi, Heliade, Bolintineanu, Bolliac, Kogălniceanu și până la Eminescu. Firește, cercetările sale, datând din prima jumătate a secolului al XX-lea, pot fi astăzi completate cu informații noi, însă ele rămân, pe de o parte, modele de cercetare literară și, pe de altă parte, puncte de reper, bibliografie obligatorie pentru noile cercetări literare¹⁸.

Asupra imaginii profesorului Popovici vor insista îndeosebi foștii săi studenți, în cuprinsul unor articole care nu dețin mari mize critice, însă care ajută la schițarea unui portret profesional relevant pentru înțelegerea anumitor opțiuni sau atitudini ale cercetătorului. De pildă, Mircea Tomuș semnează un text cu caracter confesiv și profund subiectiv, creditând mai ales personalitatea „morală și intelectuală”¹⁹ a profesorului clujean, care a îndrumat discipoli eminenți, „unii dintre ei deveniți factori activi și importanți ai culturii române actuale”²⁰.

¹³ Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, p. 471.

¹⁴ V. *Ibidem*.

¹⁵ V. Dim. Păcurariu, *Scriitori și direcții literare*, p. 125.

¹⁶ V. Dumitru Popescu, în Romul Munteanu (coord.), *Le comparatisme roumain : Histoire, problèmes, aspects*, I, Les Bucureștiarest, Univers, 1982, p. 160.

¹⁷ *Ibidem*, p. 162.

¹⁸ V. *Ibidem*.

¹⁹ Mircea Tomuș, *Din Panteonul școlii românești: D. Popovici*, în „Transilvania”, serie nouă, XV, Sibiu, mai 1986, nr. 5, p. 22.

²⁰ *Ibidem*.

Într-un articol amplu, Mircea Popa oferă o informație biografică densă, urmărind evoluția lui D. Popovici, în ipostaza sa de profesor și istoric literar, trasând o desfășurare cronologică a activității sale didactice și științifice, de la cele dintâi scrieri până la (astăzi) celebrele cursuri rămase în manuscris, apoi amintind și inițiativele sale culturale (înființarea revistei „Studii literare” și a „bibliotecii” cu același nume, în anii de refugiu la Sibiu²¹). Un alt text reprezentativ, „Evocarea” semnată de Livia Grămadă, schițează o imagine formată din trei dimensiuni: „omul integru, profesorul ideal și savantul prestigios de talie europeană”²² și include informații referitoare la practicile sale didactice (bunăoară, acele *preseminarii* pe care autoarea le consideră o metodă excepțională de colaborare între profesor și studenți)²³. Articolul include și o listă a celor mai cunoscuți dintre discipolii profesorului clujean, printre care se numără Aurel Martin, Romul Munteanu, Ion Vlad, Dim. Păcurariu, Mircea Zăciu ș.a., insistând, totodată, asupra sistemului de valori de care profesorul universitar dădea dovadă (dintre acestea, rețin modestia, probitatea intelectuală, rectitudinea morală)²⁴.

Receptarea critică a volumelor de *Studii literare* (I–VI)

O mare parte a dosarului de receptare constă în articole și studii publicate cu ocazia reeditărilor publicate sub titlul de *Studii literare*, apariții editoriale postume ale cercetărilor lui D. Popovici. Primul volum din această serie, *Literatura română în epoca „Luminilor”* (1972), este o reeditare a unei lucrări publicate în limba franceză, la Sibiu, în 1945. Cronicile de întâmpinare insistă asupra valorii acestei lucrări, în cuprinsul căreia „cercetătorul ne dă impresia că *edifică* o epocă, se identifică adesea cu ea sau, dimpotrivă, o comentează detașat, ironic sau ușor amuzat”²⁵. Așa-numita „sinteză autohtonă”, în termenii lui Mircea Zăciu, este o primă secțiune a drumului postum al operei lui D. Popovici²⁶, un studiu în cuprinsul căruia cercetătorul urmărește cu luciditate o Europă aflată la răscruce de veacuri, trasând analogiile istorice necesare și având constant în vedere orizontul contemporan, care, la rândul său, se pregătește pentru noi transformări

²¹ V. Mircea Popa, *D. Popovici – emblema personalității*, în „Steaua”, 1992, nr. 10, pp. 28–30.

²² Livia Grămadă, *D. Popovici: Evocare*, în „Echinox”, noiembrie–decembrie 1977, nr. 11–12, p. 17.

²³ V. *Ibidem*.

²⁴ V. *Ibidem*.

²⁵ Ion Vlad, *Convergențe (concepțe și alternative ale lecturii)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972, pp. 67–68.

²⁶ Mircea Zăciu, *Ordinea și aventura*, Cluj-Napoca, Dacia, 1973, p. 259.

de profunzime²⁷. D. Popovici este omul de știință aplecat asupra unui „secol de tensiuni și realități conflictuale”²⁸, context în care originalitatea punctului său de vedere constă, conform lui Manolescu, în „marele accent pus pe influența ideologiei iluministe”²⁹, văzută ca factor decisiv în afirmarea noii spiritualități românești. Pentru Manolescu, aceasta este cea mai valoroasă carte a lui Popovici, spațiu în care el etapează literatura română așa cum Călinescu nu o făcuse, încercând să descifreze „jocul complicat al relațiilor și influențelor”³⁰. Meritul lui Popovici constă în atenția acordată substratului cultural, element vizat și de alte mari nume precum Densusianu, Călinescu sau Al. Piru, însă în proporții mult mai restrânse. Metoda lui este cea a unui comparatist și a unui istoric al culturii mai degrabă decât cea a criticului literar. În interpretarea lui M. Anghelescu, este evident faptul că Popovici avea în vedere o istorie amplă a literaturii române moderne, care urma să înceapă cu iluminismul și să continue, probabil, până la scriitorii din preajma Primului Război Mondial, în centrul acestui edificiu situându-se „capitolul Eminescu”³¹. În acest context, *Literatura română în epoca „Luminilor”* este, probabil, cartea pe care posteritatea critică o receptează cu cea mai mare deschidere și fervoare, fiind considerată o operă valoroasă, prin care D. Popovici excelează în demersul comparatist și în reconstituirea vie a unei epoci a culturii noastre.

Al doilea volum al *Studiilor literare* (1974) restituie cursul referitor la *Romantismul românesc*, deja publicat, în 1969, la Editura Tineretului, în colecția „Lyceum”. Recenzii și cronici literare sunt redactate, însă, îndeosebi în cazul primei editări. Dintre acestea, decupez interpretarea propusă de Ileana Verzea, care explică, în linii generale, faptul că ediția reprezintă o sinteză de istorie literară, reluând, de fapt, un curs universitar, conceput în două mari părți. Secțiunea referitoare la *Romantismul românesc* constituie un curs cu caracter istoriografic, nu monografic, în intenția lui D. Popovici, ale cărui concluzii oferă o viziune sintetizantă asupra curentului literar, cu scopul de a pregăti auditoriul (sau publicul) pentru o nouă etapă din dezvoltarea literaturii române³². Pentru Ileana

²⁷ V. *Ibidem*, p. 263.

²⁸ *Ibidem*, p. 262.

²⁹ N. Manolescu, *Literatura română în epoca „Luminilor”*, în „România literară”, VI, 15 februarie 1973, nr. 7, p. 9.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. Anghelescu, *Lectura operei*, București, Cartea Românească, 1986, p. 187.

³² V. Ileana Verzea, *D. Popovici: Romantismul românesc*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 1970, nr. 1, p. 145.

Verzea, „lucrarea este un curs universitar de înaltă ținută științifică, prezentând materialul sistematic și didactic, cu introduceri ample, caracterizări de ansamblu și capitole dedicate unor nume importante (C. Bolliac, Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu, M. Kogălniceanu)”³³. În lectura lui V. Fanache, mai presus de orice, D. Popovici „are viziunea ritmurilor evolutive, a marilor tendințe integratoare, care hotărăsc topoi unei culturi, emblema sa categorială”³⁴, iar actualitatea cărții se datorează îndeosebi aparatului critic întocmit de Ioana Em. Petrescu, întrucât calitatea notelor și a bibliografiei îi sporește valoarea. În consecință, un text scris în urmă cu câteva decenii poate sta, în opinia autorului, la același nivel cu cele mai curente cercetări asupra subiectului. Cu totul diferită este, de pildă, interpretarea lui Al. Piru, a cărui exegeză referitoare la cursul despre romantismul românesc îi reproșează profesorului clujean faptul că nu tratează întregul romantism românesc și că nu identifică trăsăturile romantice ale literaturii din intervalul analizat, ci „expune istoria literaturii române din această perioadă pe scriitori”³⁵, urmărind biografiile, analiza operei, concepțiile, doctrinele și teoriile lor. Mai mult decât atât, în viziunea criticului, D. Popovici operează o repartizare greșită a autorilor, cauzată de o periodizare deficitară, discută imperfect diverse opere literare și, cu toate că descoperirile de izvoare sunt creditabile, anumite apropieri tematice îi par lui Al. Piru forțate. Dincolo de aceste aspecte, unele date din cursul profesorului clujean „s-au învechit”³⁶, iar acestei imperfecțiuni i se adaugă o serie de „neglijențe” impardonabile. În acest sens, însăși bibliografia de care s-a îngrijit Ioana Em. Petrescu are un cusur, întrucât ea se oprește la anul 1966, prezentând, așadar, lacune³⁷.

Dintre studiile referitoare la Ion Heliade-Rădulescu, menționez cel de-al treilea volum al *Studiilor literare* (1977), o reeditare a tezei de doctorat a lui D. Popovici, intitulată *Ideologia literară a lui Ion Heliade-Rădulescu*. Studiul care completează lucrarea menționată este „*Santa Cetate*”. *Între utopie și poezie* (restituit în *Studii literare*, vol. IV, 1980). Ambele lucrări au apărut pentru prima dată în

³³ *Ibidem*, p. 143.

³⁴ V. Fanache, *Studiile literare ale lui D. Popovici*, în „*Steaua*”, XXVI, februarie 1975, nr. 2, p. 21.

³⁵ Al. Piru, *Un curs despre romantismul românesc*, în „*România literară*”, 23 octombrie 1969, nr. 43, p. 12.

³⁶ *Ibidem*. Răspunsul la această observație îl formulează A. Sasu, considerând că ea nu poate fi un reproș adus criticului, ci, mai degrabă, un semn de evidentă maturizare a unei întregi discipline (v. D. Popovici și „obiectivitatea” criticii, în „*Tribuna*”, XIII, 6 noiembrie 1969, nr. 45, p. 3).

³⁷ V. Al. Piru, *Un curs despre romantismul românesc*, p. 12.

anul 1935. Pentru Mircea Iorgulescu, este aproape simbolic faptul că activitatea lui D. Popovici stă sub semnul unei cercetări sistematice, originale și complete referitoare la I. Heliade-Rădulescu, deja din acest punct, întrebările pe care cercetătorul și le formulează dezvăluind actualitatea metodei și a obiectivelor sale. Volumul III din seria de *Studii literare* propune cercetarea ideologiei unui scriitor printr-o dublă operațiune, vizând, pe de o parte, reconstituirea contextului cultural și, pe de altă parte, situarea în acest cadru a autorului studiat. În recenzia lui Iorgulescu, este subliniat faptul că „D. Popovici, aparent om de știință aridă și meticuloasă, era un istoric literar cu o sensibilitate artistică disimulată în grija de exactitate și în coerența arhitecturală a construcțiilor sale critice, înălțate cu gestul decis și firesc al creatorului adevărat”³⁸. Însă, deși lucrarea „aduce o contribuție hotărâtoare pentru lămurirea figurii atât de complexe a lui Heliade Rădulescu”³⁹, Ion Vlad va nota că miza sa reală, constă, de fapt, în restituirea unei epoci, căci *a reface epoca* devine un principiu al metodei de cercetare profesate de Popovici⁴⁰. În aceeași linie se înscrie și observația lui D. Caracostea, pentru care cercetarea lui D. Popovici pătrunde mai adânc în examenul minuțios al ideologiei scriitorului decât oricare dintre studiile precedente, limitate la descrierea operei sale. Rezultă, de aici, o viziune nouă asupra subiectului, dar și o imagine a evoluției ideilor literare sau o reconstituire a fizionomiei intelectuale a epocii discutate⁴¹.

„*Santa Cetate*”. Între utopie și poezie propune explorarea ideologiei sociale a generației de la 1848⁴². Lucrarea vine în completarea celei referitoare la Heliade-Rădulescu și se aseamănă cu aceasta, prin metodă și prin bogăția documentării. Cele două cercetări diferă prin subiect, cu totate că tematica lor este tangențială. Mai larg circumscrisă, această cercetare a fost proiectată ca o introducere la teza de doctorat, însă ea a rămas pe cât de valoroasă, pe atât de nedreptățită. În plus, receptarea sa critică a fost superficială și fugitivă, cu toate că studiul este parte integrantă a interpretării operei lui I. Heliade-Rădulescu. Fără să atingă

³⁸ Mircea Iorgulescu, *Firescul ca excepție*, București, Cartea Românească, 1979, p. 125.

³⁹ Ov. Papadima, *D. Popovici: Ideologia literară a lui Heliade Rădulescu – Mircea Eliade: Oceanografie*, în „Gândirea”, XIV, septembrie 1935, nr. 7, p. 385.

⁴⁰ V. Ion Vlad, *Consecvența metodei (D. Popovici: Studii literare III)*, în „Tribuna”, XXII, 6 iulie 1978, nr. 27, p. 2.

⁴¹ V. D. Caracostea, *Popovici, D., Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu; „Santa Cetate”. Între utopie și poezie*, în „Dacoromania”, 1936–1938, pp. 315–317.

⁴² V. *Ibidem*, p. 316.

proporțiile *Ideologiei literare a lui I. Heliade-Rădulescu*, studiul se desfășoară pe un plan la fel de larg și are la bază o metodă asemănătoare⁴³. Pentru Marin Bucur, el reprezintă „o operă de comparativism constructiv, savant alcătuită, unde se adună o cultură franceză dintre cele mai profunde și mai bine organizate la un cărturar român”⁴⁴. Poate mai interesantă este observația lui M. Anghelescu, pentru care „cea mai aridă și mai puțin «literară» dintre cărțile lui Popovici, *Santa Cetate* confirmă excepționalele aptitudini ale unui istoric literar care și-a dat, practic, toate contribuțiile necesare în spațiul a numai zece ani: din 1935, când apar cele două volume dedicate lui Heliade, până la 1945, când este publicată *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*”⁴⁵.

Cât despre ediția critică a operei lui I. Heliade-Rădulescu, pe care D. Popovici o întocmește între anii 1939–1943, ea va fi discutată de V. Streinu, care consideră că ea nu poate reprezenta o împlinire a vocației de heliadist (confirmată, totuși, de cele două studii anterioare), deoarece istoricul literar pare să rateze o serie de conexiuni evidente și necesare. Rezervele lui Streinu sunt îndreptate spre nivelul stilistic, spre viziunea de ansamblu, spre comentariile editorului și chiar spre structura lucrării. Cu toate că istoricul literar este serios, pregătit și capabil, lipsa de simplitate a limbajului face ca interpretarea să piardă din obiectivitate. Totodată, Streinu semnalează și tendința editorului de a-i atribui lui Heliade o ideologie pe care el nu o deține (pe scurt, „felului de a vedea pe Heliade ca om de idei, ne grăbim a o spune cât mai scurt, nu-i răspunde nicio realitate”⁴⁶). Pe alocuri, Streinu îl acuză pe D. Popovici de lipsă de rigurozitate în termeni și în structurarea materialului sau de lipsă de ordine în organizarea operei în volume. În 1969, Al. Piru își va încheia discursul metacritic referitor la *Poezia lui Mihai Eminescu* semnalând o serie de incongruențe, dintre care ultima referitoare la Heliade-Rădulescu, pe care D. Popovici „nu l-a înțeles niciodată”⁴⁷.

Un destin diferit vor avea cele două cursuri de eminescologie ale profesorului clujean, recuperate tardiv și dificil, însă foarte discutate în critica noastră literară.

⁴³ V. *** D. Popovici: „*Santa Cetate*”. Între utopie și poezie, în „Convorbiri literare”, LXIX, ianuarie–martie 1936, nr. 1–2, pp. 132–133.

⁴⁴ Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, p. 467.

⁴⁵ Mircea Anghelescu, *Lectura operei*, p. 190.

⁴⁶ Vladimir Streinu, *Pagini de critică literară II: Marginalia, eseuri*, Editura Pentru Literatură, București, 1968, p. 284.

⁴⁷ Al. Piru, *Poezia lui Eminescu în exegeza lui Popovici*, în „România literară”, 9 octombrie 1969, nr. 41, p. 12.

Deși *Eminescu în critica și istoria literară română*, curs susținut în 1945/1946 și 1946/1947, a fost gândit ca o introducere în „problema Eminescu”⁴⁸, jucând multiple roluri în etapa de pregătire a unei exegeze proprii (*Poezia lui Mihai Eminescu*, 1947/1948), el nu vede lumina tiparului decât în 1989, ca un ultim volum al *Studiilor literare*. În schimb, cursul intitulat *Poezia lui Mihai Eminescu* este restituit în două etape: cea dintâi, în 1969, cea de-a doua, în 1988, sub îngrijirea Ioanei Em. Petrescu. Astfel, al șaselea volum al *Studiilor literare* este văzut ca o lucrare importantă, care redă o „panoramă a eminescologiei”⁴⁹ sau o „sinteză intereminescologică”⁵⁰ și revelează un „spirit critic de primă linie”⁵¹ în epocă. În schimb, pe marginea cursului despre *Poezia lui Mihai Eminescu* (*Studii literare* V) apar ipoteze dintre cele mai diverse. Marin Mincu, de pildă, își propune să demonstreze că exegeza lui D. Popovici este doar o sinteză a viziunilor pe care Caracostea și Călinescu le propun cu privire la poetul național și că lucrarea nu deține un veritabil statut de cercetare eminescologică, deoarece ea a înșelat așteptările publicului⁵². Al. Piru se oprește, în schimb, cu precădere asupra polemicii Călinescu – Caracostea, considerând că „în bună parte cursul despre poezia lui Eminescu este o încercare de minimalizare a studiilor lui Călinescu în favoarea lucrărilor caracostiene despre «arta cuvântului» și «creativitatea» eminesciană, în genere lipsite de valoare, cum am arătat cu alte prilejuri”⁵³, în timp ce Aurel Sasu răspunde obiecțiilor sale: „De ce adică este prematură publicarea celor două cursuri ale profesorului clujean D. Popovici, *Poezia lui Mihai Eminescu* și *Romantismul românesc*? Acceptăm că opera lui Călinescu este adevărata exegeză eminesciană, pe care o așteptăm de atâta vreme. Dar, a înregistrat cineva, până acum, o tendință a istoriei literare de a impune apariția, în timp, a cercetărilor critice, în funcție de valoarea lor? O lucrare de istorie literară, atât timp cât oportunitatea ei este în afara oricărei discuții, nu poate fi niciodată prematură, ci bună sau nu, completă sau

⁴⁸ D. Popovici, *Studii literare*, vol. VI: *Eminescu în critica și istoria literară română*, Ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1989, p. 7.

⁴⁹ Constantin Cubleșan, *Exegeze critice*, în „Steaua”, XLI, ian. 1990, nr. 1, p. 30.

⁵⁰ Cornel Munteanu, *D. Popovici și reconsiderarea statutului eminescologiei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, XXXVII, 1992, 4, p. 24.

⁵¹ Constantin Cubleșan, *art. cit.*, p. 30.

⁵² V. Marin Mincu, *Critice II*, București, Cartea Românească, 1971, p. 182.

⁵³ Al. Piru, *Poezia lui Eminescu în exegeza lui Popovici*, *art. cit.*, p. 12. Articolul la care autorul face referire a fost publicat în 1968: Al. Piru, *Doi istorici literari*, în „Gazeta literară”, XV, 4 ianuarie 1968, nr. 1, p. 3.

incompletă. A nu accepta acest adevăr înseamnă a oferi altora posibilitatea de a pune sub semnul întrebării obiectivitatea propriei noastre întreprinderi critice.”⁵⁴

Despre cursul referitor la poezia eminesciană vor scrie, ulterior, și critici precum N. Manolescu (pentru care Popovici propune niște „pagini care ar putea figura într-o antologie critică”⁵⁵, insuficiente, însă, întrucât analiza lui rămâne „conținutistă, adică pur noțională, ignorând concretul poetic”⁵⁶) sau Georgeta Antonescu (în viziunea căreia interpretările lui Popovici rămân valabile și își reafirmă valoarea în câmpul eminescologiei din deceniul nouă⁵⁷). Mai aproape de zilele noastre, intervenția unui decalaj temporal, departe de a minimaliza meritele cercetărilor literare ale profesorului Popovici, oferă prilejul de a le supune unei probe a actualității, probă care le rează în câmpul eminescologiei actuale: „Ni se pare semnificativ faptul că unele din direcțiile cercetării eminescologice, pe care autorul le considera obligatorii de urmat, au rămas încă deschise în vreme ce, în altele, cercetări ulterioare n-au atins finețea și profunzimile acestei dintâi analize. Astfel încât, datorită valorii în sine a studiului, confruntarea sa cu actualitatea eminescologică devine, în replică, un examen al acestei actualități față cu una din marile «cărți» ale domeniului.”⁵⁸ La nivel metodologic, Cornel Munteanu va trasa câteva linii de continuitate între Popovici și succesorii săi: Rosa del Conte, Ion Negoieșcu, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, E. Papu, Ioana Em. Petrescu, Paul Cornea ș.a.⁵⁹ Lucrările profesorului clujean au rămas, odată cu trecerea anilor, deschizătoare de dialoguri între eminescologi, iar critica literară le-a consemnat atât valoarea, cât și limitele inevitabile.

Concluzii

Am trasat această istorie a receptării cercetărilor literare ale lui D. Popovici în linii foarte generale, sintetizând opiniile cele mai relevante și insistând asupra interpretărilor diverse și complexe care survin pe fundalul unui decalaj temporal

⁵⁴ Aurel Sasu, *D. Popovici și „obiectivitatea” criticii*, p. 3.

⁵⁵ N. Manolescu, *D. Popovici – Romanticismul românesc și Poezia lui Mihai Eminescu*, în „Contemporanul”, 1969, nr. 38, p. 3.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ V. Georgeta Antonescu, *D. Popovici. Studii literare, V. Poezia lui Mihai Eminescu*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia, 1989, 1, pp. 94–95.

⁵⁸ Ioana Bot, *Poezia lui Mihai Eminescu*, în „Tribuna”, XXXII, 28 iulie 1988, nr. 30, p. 4.

⁵⁹ V. Cornel Munteanu, *D. Popovici și reconsiderarea statutului eminescologiei*, p. 25.

semnificativ, conducând fie la reconfirmarea ipotezelor cercetătorului, fie la interpretări contradictorii (îndeosebi în cazul celor două cursuri de eminescologie).

În câteva cuvinte-cheie, D. Popovici este istoricul care lucrează cu metode interdisciplinare și convergente, deschizând astfel noi orizonturi ale investigării fenomenului literar autohton, cu un instrumentar și cu o serie de criterii care atestă modernitatea și actualitatea operelor sale. Viziunea profesorului se caracterizează atât prin largime, cât și prin profunzime, iar scopul său vizează o imagine cât mai cuprinzătoare a subiectelor abordate (epoci în evoluția literaturii și culturii naționale, idei și opere ale unor scriitori, fizionomia unor curente literare etc.). Inaugurând o nouă etapă a cercetării comparatiste în cadrul istoriografiei noastre literare, D. Popovici semnează o serie de cercetări (majoritatea dintre ele, cursuri universitare) care rămân, pentru noi, cititorii secolului al XXI-lea, repere bibliografice esențiale. Critica literară și-a spus cuvântul în legătură cu fiecare dintre ele. Lista exhaustivă a dosarului de receptare critică include un număr generos de titluri, vechi și noi, care așteaptă să fie (re)descoperite.

În cele din urmă, vocea posterității critice întregeste portretul unui profesor pe care îl cunoaștem, astăzi, fragmentar, prin cursurile sale. Intuim, însă, în urma acestor lecturi, că răgazul cuvenit i-ar fi dat lui D. Popovici ocazia să scrie o prețioasă – și diferită – istorie literară.

Bibliografie

- *** D. Popovici: „Santa Cetate”. *Între utopie și poezie*, în „Convorbiri literare”, LXIX, ianuarie–martie 1936, nr. 1–2, pp. 132–133.
- Anghelescu, M., *Lectura operei*, București, Cartea Românească, 1986.
- Antonescu, Georgeta, D. Popovici. *Studii literare, V. Poezia lui Mihai Eminescu*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologia”, 1989, 1, pp. 94–95.
- Bot, Ioana, *Poezia lui Mihai Eminescu*, în „Tribuna”, XXXII, 28 iulie 1988, nr. 30, p. 4.
- Bucur, Marin, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, București, Minerva, 1973.
- Caracostea, D., Popovici, D., *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu; „Santa Cetate”. Între utopie și poezie*, în „Dacoromania”, 1936–1938, pp. 315–317.
- Cornea, Paul, *Dimitrie Popovici sau istorismul „deschis”*, în „Tribuna”, XVI, 30 noiembrie 1962, nr. 48, p. 5.
- Cornea, Paul, *Întâlnirile mele cu D. Popovici*, în „Tribuna”, XXII, 18 mai 1978, nr. 20, p. 3.
- Cubleșan, Constantin, *Exegeze critice*, în „Steaua”, XLI, ianuarie 1990, nr. 1, p. 30.
- Fanache, V., *Studiile literare ale lui D. Popovici*, în „Steaua”, XXVI, februarie 1975, nr. 2, p. 21.

- Grămadă, Livia, *D. Popovici: Evocare*, în „Echinox”, noiembrie–decembrie 1977, nr. 11–12, p. 17.
- Iorgulescu, Mircea, *Firescul ca excepție*, București, Cartea Românească, 1979.
- Manolescu, N., *D. Popovici – Romanticismul românesc și Poezia lui Mihai Eminescu*, în „Contemporanul”, nr. 38, 1969, p. 3.
- Manolescu, N., *Literatura română în epoca „Luminilor”*, în „România literară”, VI, 15 februarie 1973, nr. 7, p. 9.
- Mincu, Marin, *Critice II*, București, Cartea Românească, 1971.
- Munteanu, Cornel, *D. Popovici și reconsiderarea statutului eminescologiei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Philologia”, XXXVII, 1992, 4, pp. 19–25.
- Munteanu, G., *Sub semnul lui Aristarc*, București, Eminescu, 1975.
- Păcurariu, Dim., *Scritori și direcții literare*, vol. II, București, Albatros, 1984.
- Papadima, Ov., *D. Popovici: Ideologia literară a lui Heliade Rădulescu – Mircea Eliade: Oceanografie*, în „Gândirea”, XIV, septembrie 1935, nr. 7, p. 385–387.
- Piru, Al., *Doi istorici literari*, în „Gazeta literară”, XV, 4 ianuarie 1968, nr. 1, p. 3.
- Piru, Al., *Poezia lui Eminescu în exegeza lui D. Popovici*, în „România literară”, 9 octombrie 1969, nr. 41, p. 12.
- Piru, Al., *Un curs despre romanticismul românesc*, în „România literară”, 23 octombrie 1969, nr. 43, p. 12.
- Popa, Mircea, *D. Popovici – emblema personalității*, în „Steaua”, 1992, nr. 10, pp. 28–30.
- Popescu, Dumitru, în Romul Munteanu (coord.), *Le comparatisme roumain: Histoire, problèmes, aspects*, I, București, Univers, 1982.
- Popovici, D., *Poezia lui Mihai Eminescu*, prefață de Ioana Petrescu, București, Editura Tineretului, 1969.
- Popovici, D., *Romanticismul românesc*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu, București, Albatros, 1972.
- Popovici, D., *Studii literare*, vol. I–VI, Ediție îngrijită și note de Ioana Em. Petrescu, Cluj-Napoca, Dacia, 1972–1989.
- Sasu, Aurel, *D. Popovici și „obiectivitatea” criticii*, în „Tribuna”, XIII, 6 noiembrie 1969, nr. 45, p. 3.
- Streinu, Vladimir, *Pagini de critică literară II: Marginalia, eseuri*, București, EPL, 1968.
- Tomuș, Mircea, *Din Panteonul școlii românești: D. Popovici*, în „Transilvania”, serie nouă, XV, Sibiu, mai 1986, nr. 5, p. 22.
- Verzea, Ileana, *D. Popovici: Romanticismul românesc*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 1970, nr. 1, p. 143–144.
- Vlad, Ion, *Consecvența metodei (D. Popovici: Studii literare III)*, în „Tribuna”, XXII, 6 iulie 1978, nr. 27, p. 2.
- Vlad, Ion, *Convergențe (concepțe și alternative ale lecturii)*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972.
- Vlad, Ion, *D. Popovici: Conceptele istoricului literar*, în „Tribuna”, XXI, 29 decembrie 1977, nr. 52, p. 2.
- Vlad, Ion, *Istoria literaturii*, în „Steaua”, XXVI, aprilie 1975, nr. 4, p. 3.
- Zaciu, Mircea, *Ordinea și aventura*, Cluj-Napoca, Dacia, 1973.

Anexă: D. Popovici: dosar de receptare critică

A. Dicționare

AUTORI	TITLU
Academia Română, Simion Eugen (coord. general)	<i>Dicționarul general al literaturii române</i> , vol. V, București, Univers Enciclopedic, 2006, pp. 385–389. (articol semnat de Nicolae Mecu)
Bărboi Constanța, Rodica Chiriacescu (coord.)	<i>Dicționar antologic de istorici, critici, esești, oameni de cultură, publicații literare: pentru gimnaziu, liceu, capacitate, bacalaureat și admitere în facultate</i> , București, Niculescu, 1998, pp. 231–233. (articol semnat de Constanța Bărboi)
Chioreanu Aurora, Gheorghe Rădulescu (coord.)	<i>Mic dicționar enciclopedic</i> , Ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 1592.
Joja Athanase, Mihai Beniuc, Elie Carafoli	<i>Dicționar enciclopedic român</i> , vol. III, București, Editura Politică, 1965, pp. 824–825.
Păcurariu Dim. (coord.)	<i>Dicționar de literatură română – scriitori, reviste, curente</i> , București, Univers, 1979, pp. 313–314. (articol semnat de Dim. Păcurariu)
Petraș Irina	<i>Panorama criticii literare românești. Dicționar ilustrat, 1950–2000 – critici și istorici literari, teoreticieni, esești</i> , Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2001, pp. 85–88.
Sasu Aurel	<i>Dicționarul biografic al literaturii române</i> , vol. II, Pitești, Paralela 45, 2006, pp. 417–418. (articol semnat de Ioana Em. Petrescu)
Simion Eugen (coord.)	<i>Dicționarul literaturii române</i> , vol. II, București, Univers Enciclopedic Gold, 2012, pp. 326–330. (articol semnat de Nicolae Mecu)
Zaciu Mircea (coord.)	<i>Scriitori români (mic dicționar)</i> , București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, pp. 383–386. (articol semnat de Ioana Em. Petrescu)
Zaciu Mircea; Papahagi Marian; Sasu Aurel (coord.)	<i>Dicționarul scriitorilor români</i> , vol. III, M-Q, București, Albatros, 2001, pp. 850–853. (articol semnat de Ioana Em. Petrescu)
Zaciu Mircea; Papahagi Marian; Sasu Aurel (coord.)	<i>Dicționarul esențial al scriitorilor români</i> , București, Albatros, 2000, pp. 685–687. (articol semnat de Ioana Em. Petrescu)

B. Publicații periodice

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
1928	<i>D. Popovici, G. Vișoiu. Elemente de istoria limbii și literaturii române, Slatina, 1928</i>	Dan Simionescu	„Convorbiri literare”, anul LXI, nr. 5–8, mai–august 1928, p. 344.
1935	Ideologia literară a lui I. H. Rădulescu	Ovidiu Papadima	„Gândirea”, anul XIV, nr. 7, septembrie 1935, pp. 385–387.
	<i>D. Popovici: Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu</i>	C. Gerota	„Convorbiri literare”, anul LXVIII, nr 4–5, martie–mai 1935, p. 257.
1936	<i>D. Popovici: „SANTA CETATE”. Între utopie și poezie</i>	***	„Convorbiri literare”, anul LXIX, nr 1–2, ianuarie-martie 1936, pp. 132–133.
1936–1938	<i>D. Popovici (Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu, București, 1935, Ed. Cartea Românească) «Santa Cetate». Între utopie și poezie, București, 1935</i>	D. Caracostea	„Dacoromania – Buletinul «Muzeului limbii române»”, vol. IX, 1936–1938, pp. 315–317.
1936	<i>D. Popovici: Ideologia literară a lui Ion Heliade Rădulescu, Editura Instit. de Istorie literară și folclor, București, 1935</i>	G. Ivașcu	„Atheneum”, Iași, anul XI, nr. 2, 1936, p. 150.
1938	Ideologia literară a lui I. H. Rădulescu	Șerban Cioculescu	„Lumea românească”, 1938, p. 503.
1965	<i>D. Popovici</i>	Acad. Tudor Vianu	„Tribuna”, anul IX, nr. 41 (454), 14 octombrie 1965, p. 1.
	<i>Scriitori și curente. Începuturile criticii literare românești</i>	G. Ivașcu	„Viața Românească”, anul XVIII, nr. 4, 1965, pp. 59–62.
1967	<i>D. Popovici și cercetările eminesciene</i>	G. Munteanu	„Steaua”, anul XVIII, nr. 7 (210), iulie 1967, pp. 40–47.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
1968	<i>D. Popovici: Literatura românească în epoca „Luminilor”</i>	Romul Munteanu	„Analele Universității București – Limba și literatura română”, anul XVIII, nr. 2, 1968, pp. 71–76.
	<i>Doi istorici literari</i>	Al. Piru	„Gazeta literară”, anul XV, nr. 1, 4 ianuarie 1968, p. 3.
1969	<i>D. Popovici: Poezia lui Mihai Eminescu</i>	Lucian Raicu	„Flacăra”, anul XVIII, nr. 36 (746), 13 septembrie 1969, p. 10.
	<i>D. Popovici: Romantismul românesc, Poezia lui Mihai Eminescu</i>	Nicolae Manolescu	„Contemporanul”, nr. 38 (1195), 19 septembrie 1969, p. 3.
	<i>D. Popovici, Poezia lui Mihai Eminescu</i>	Zaharia Sângeorzan	„Cronica”, anul IV, nr. 40, 4 octombrie 1969, p. 8.
	<i>Poezia lui Mihai Eminescu – La o reeditare din opera lui D. Popovici</i>	George Munteanu	„România literară”, anul II, nr. 34 (46), 21 august 1969, p. 8.
	<i>Poezia lui Eminescu în exegeza lui D. Popovici</i>	Al. Piru	„România literară”, anul II, nr. 41 (53), 9 octombrie 1969, p. 12.
	<i>Un curs despre romantismul românesc</i>	Al. Piru	„România literară”, anul II, nr. 43 (55), 23 octombrie 1969, p. 12.
	<i>D. Popovici – Poezia lui Mihai Eminescu</i>	M. Beșteliu	„Ramuri”, anul VI, nr. 10, 5 octombrie 1969, p. 13.
	<i>D. Popovici și „obiectivitatea” criticii</i>	Aurel Sasu	„Tribuna”, anul XIII, nr. 45 (667), 6 noiembrie 1969, p. 3.
	<i>D. Popovici: Poezia lui Eminescu. Romantismul românesc</i>	Domițian Cesereanu	„Tribuna”, anul XIII, nr. 52 (674), 25 decembrie 1969, p. 3.
	<i>D. Popovici – Poezia lui Eminescu; Romantismul românesc</i>	Dan Cristea	„Argeș”, anul IV, nr. 11 (42), noiembrie 1969, p. 5.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
	<i>D. Popovici – Romanticismul românesc și Poezia lui Mihai Eminescu</i>	Ilina Grigorovici	„Luceafărul”, anul XII, nr. 41 (389), 11 octombrie 1969, p. 2.
	<i>D. Popovici – Poezia lui Eminescu</i>	Petre Nicolau	„Amfiteatru”, anul IV, nr. 9 (45), 1969, p. 6.
1970	<i>Două cursuri universitare tipărite</i>	Marin Bucur	„Viața românească”, anul XIII, nr. 4, aprilie 1970, pp. 141–143.
	<i>Două încercări de sinteză asupra poeziei lui Mihai Eminescu</i>	Marcel Duță	„Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1, 1970, pp. 146–147.
	<i>Cursurile universitare ale lui Dumitru Popovici</i>	Aurel Martin	„Scânteia tineretului”, nr. 6505, 16 aprilie 1970, p. 4.
	<i>D. Popovici – Romanticismul românesc</i>	Grigore Țugui	„Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza», Iași”, f. Literatură, serie nouă, secțiunea III, tomul XVI, nr. 16, 1970, pp. 167–169.
	<i>Dumitru Popovici. Romanticismul românesc</i>	Ileana Verzea	„Revista de istorie și teorie literară”, nr. 1, 1970, pp. 143–144.
1972	<i>D. Popovici – Studii literare, vol. I (Literatura română în epoca «Luminilor»)</i>	Mircea Anghelescu	„Revista de istorie și teorie literară”, nr. 4, 1972, pp. 719–721.
	<i>D. Popovici (Studii literare, I)</i>	Al. Dobrescu	„Convorbiri literare”, nr. 10, 30 mai 1972, pp. 8–9.
	<i>D. Popovici – Studii literare</i>	Al. Duțu	„Scânteia”, nr. 9278, 23 septembrie 1972, p. 5.
	<i>D. Popovici. Studii literare I</i>	Constantin Hârlav	„Echinox”, anul VI, nr. 6–7, iunie–iulie 1972, p. 4.
	<i>D. Popovici: Studii literare</i>	Domițian Cesereanu	„România literară”, anul V, nr. 23, 1 iunie 1972, p. 14.
	<i>O istorie a literaturii române moderne: D. Popovici – Studii literare</i>	Ion Vlad	„Tribuna”, anul XVI, nr. 18, 4 mai 1972, p. 2 și p. 15.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
	<i>Dimitrie Popovici sau „istorismul deschis”. Comemorări</i>	Paul Cornea	„Tribuna”, anul XVI, nr. 48 (832), 30 noiembrie 1972, pp. 5–7.
	<i>D. Popovici: Un scriitor?</i>	Ion Vlad	
	<i>D. Popovici și Școala Ardeleană</i>	Ion Lungu	
	<i>Dumitru Popovici</i>	Vasile Sav	„Echinoc”, anul IV, nr. 3, martie 1972, p. 13.
1973	Literatura română în epoca „Luminilor”	Nicolae Manolescu	„România literară”, anul VI, nr. 7, 15 februarie 1973, p. 9.
	<i>Oameni care au fost: Dumitru Popovici</i>	Dumitru Păcurariu	„Zorile – revistă școlară a elevilor liceului de matematică și fizică «Alexandru Odobescu», Pitești, nr. 15–16, iulie– decembrie 1973, p. 33.
1975	<i>Studiile literare ale lui D. Popovici</i>	Vasile Fanache	„Steaua”, anul XXVI, nr. 2, februarie 1975, p. 21.
	<i>D. Popovici – Poezia lui Mihai Eminescu</i>	Vasile Sav	„Cahiers roumains d’études littéraires”, nr. 4/1975, pp. 130–132.
	<i>Istoria literaturii</i>	Ion Vlad	„Steaua”, anul XXVI, nr. 4, aprilie 1975, pp. 2–4.
1976	<i>Un mare istoric literar: D. Popovici</i>	Dim. Păcurariu	„Amfiteatru”, anul XI, nr. 7, iulie 1976, p. 330.
1977	<i>D. Popovici: Evocare</i>	Livia Grămadă	„Echinoc”, anul IX, nr. 11–12, noiembrie– decembrie 1977, pp. 17–19.
	<i>D. Popovici și studiile eminesciene</i>	Ilie Radu-Nandra	
	<i>D. Popovici traducător din Divina Comedie</i>	Marian Papahagi	
	<i>D. Popovici: Conceptele istoricului literar</i>	Ion Vlad	„Tribuna”, anul XXI, nr. 52 (1097), 29 decembrie 1977, p. 2.
	<i>D. Popovici – Studii literare, I, Literatura română în epoca „Luminilor”</i>	Mircea Angheliescu	„Cahiers roumains d’études littéraires”, nr. 2/1977, pp. 112–114.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
	<i>D. Popovici și istoria literaturii române moderne</i>	Nae Antonescu	„Steaua, anul XXVIII, nr. 10, octombrie 1977, p. 40.
	<i>D. Popovici bursier la Paris (1930–1934). Contribuții documentare/ Traducerea scrisorilor de Rodica Baconsky)</i>	Mircea Curticeanu	„Echinox”, anul IX, nr. 11–12, noiembrie–decembrie 1977, p. 34.
	<i>Simpozion comemorativ „D. Popovici”</i>	Ilie Radu-Nandra	„Echinox”, anul IX, nr. 11–12, noiembrie–decembrie 1977, p. 35.
1978	<i>Perspectivă ideologică</i>	Liviu Leonte	„Contemporanul”, nr. 21 (1646), 26 mai 1978, p. 10.
	<i>Un concurs universitar de altădată (I–V)</i>	Mircea Curticeanu	„Echinox”, anul X, nr. 2–3, februarie–martie 1978, p. 31. „Echinox”, anul X, nr. 4, aprilie 1978, p. 22. „Echinox”, anul X, nr. 5, mai 1978, p. 22. „Echinox”, anul X, nr. 6–7, iunie–iulie 1978, p. 34. „Echinox”, anul X, nr. 8–9, august–septembrie 1978, p. 34.
	<i>Un studiu de ideologie literară</i>	Mircea Iorgulescu	„România literară”, anul XI, nr. 7, 16 februarie 1978, p. 11.
	<i>D. Popovici – unul din mentorii noștri</i>	Mihai Zamfir	„Luceafărul”, anul XXI, nr. 1 (819), 7 ianuarie 1978, p. 6.
	<i>Întâlnirile mele cu D. Popovici</i>	Paul Cornea	„Tribuna”, anul XXII, nr. 20, 18 mai 1978, p. 3.
	<i>Consecvența metodei (D. Popovici: Studii literare, III)</i>	Ion Vlad	„Tribuna”, anul XXII, nr. 27, 6 iulie 1978, p. 3.
	<i>D. Popovici – O parabolă dramatică</i>	Ioana Em. Petrescu	„Manuscriptum”, anul IX, nr. 4, 1978, pp. 69–70.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
	<i>D. Popovici, Studii literare II: Romantismul românesc</i>	Vasile Sav	„Cahiers roumains d'études littéraires”, nr. 2/1978, pp. 127–129.
	<i>Repères comparatistes chez Dimitrie Popovici et Tudor Vianu</i>	Ecaterina Țărălungă	„Synthesis”, nr. 5, 1978, pp. 13–25.
1979	<i>Încercările literare ale lui Dumitru Popovici</i>	Ioana Em. Petrescu	Comunicare la Simpozionul „Figuri de seamă din învățământul românesc – D. Caracostea, Dumitru Popovici și Ion Dumitrescu”, Slatina, 19 mai 1979.
1980	<i>Figuri de seamă ale învățământului românesc: Dumitru Caracostea, Dumitru Popovici și Ion Dumitrescu</i>	***	Sesiunea de comunicări științifice, Slatina, 19 mai 1979, în „Buletinul Societății de științe filologice din R.S.R. pe 1980”, București, 1980, pp. 105–106.
	<i>D. Popovici și poezia socială română</i>	Mircea Anghelescu	„Transilvania”, anul IX, nr. 11, noiembrie 1980, pp. 30–31.
	<i>Limbă și mentalitate – D. Popovici – Studii literare</i>	Dan Ciachir	„Săptămâna”, nr. 492, 9 mai 1980, p. 3.
1982	<i>Note. Heliade Rădulescu – 180 de ani de la naștere</i>	Ionuț Niculescu	„Teatrul”, anul XVII, nr. 1, București, 1982, p. 18.
	<i>D. Popovici – comparatist</i>	Ion Pulbere	„Steaua”, anul XXXIII, nr. 12, decembrie 1982, pp. 28–29.
1986	<i>Din Panteonul Școlii românești: D. Popovici</i>	Mircea Tomuș	„Transilvania”, serie nouă, anul XV, nr. 5, Sibiu, mai 1986, p. 22.
1988	Poezia lui Mihai Eminescu	Ioana Bot	„Tribuna”, anul XXXII, nr. 30, 28 iulie 1988, p. 4.
	<i>D. Popovici. Bizanțul în comedie [Regele din Propontide]</i>	Ioana Em. Petrescu	„Manuscriptum”, anul XIX, nr. 2, 1988, pp. 51–62.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
1989	<i>D. Popovici. Un curs universitar: Eminescu în critica și istoria literară română</i>	Ioana Em. Petrescu	„Manuscriptum”, anul XX, nr. 1 (74), 1989, pp. 87–92.
	<i>Eminescu și comentatorii săi (I)</i>	Nicolae Manolescu	„România literară”, anul XXII, nr. 46, 16 noiembrie 1989, p. 10.
	<i>Eminescu și comentatorii săi (II)</i>	Nicolae Manolescu	„România literară”, anul XXII, nr. 48, 20 noiembrie 1989, p. 9.
	<i>În interpretarea lui D. Popovici</i>	Ion Vlad	„Steaua”, anul XXXX, nr. 5, mai 1989, p. 23.
	<i>D. Popovici, Studii literare, V, Poezia lui Mihai Eminescu, I. Em. Petrescu édit.</i>	Georgeta Antonescu	„Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia”, anul XXXIV, nr. 1, 1989, pp. 94–95.
	<i>Starea eminescologiei</i>	Ioana Bot	„Tribuna”, anul XXXIII, nr. 41, 21 octombrie 1989, p. 4.
	<i>D. Popovici între eminescologi</i>	Cornel Ungureanu	„Orizont”, anul XXXX, nr. 37, 15 septembrie 1989, p. 2.
1990	<i>O „integrală” a eminescologiei</i>	Petru Poantă	„Tribuna”, anul II, nr. 24, 14 iunie 1990, p. 5.
	<i>D. Popovici, istoriograful eminescologiei (I)</i>	Constantin Dumitrache	„Agora literar-artistică”, anul I, nr. 2, 1990, p. 4.
	<i>Istoricul literar</i>	Mircea Anghelescu	„Transilvania”, nr. 1, 1990, pp. 47–48.
	<i>Exegeze critice</i>	Cubleșan Constantin	„Steaua”, anul XXXXI, nr. 1, ianuarie 1990, pp. 29–31.
	<i>D. Popovici – inedit. Regele din Propontide</i>	V. S.	„România literară”, anul XXIII, nr. 51–52, 20 decembrie 1990, pp. 18–19.
1991	<i>D. Popovici</i>	Ela Alexandrescu	„Adevărul literar și artistic”, anul II, nr. 90, 27 octombrie – 2 noiembrie 1991, p. 2.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
1992	<i>D. Popovici – emblema personalității</i>	Mircea Popa	„Steaua”, anul LXXX, nr. 10, octombrie 1992, pp. 28–30.
	<i>D. Popovici și reconsiderarea statutului eminescologiei</i>	Cornel Munteanu	„Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Series Philologia”, anul XXXVII, nr. 4, 1992, pp. 19–25.
1993	<i>D. Popovici și reconsiderarea statutului eminescologiei</i>	Cornel Munteanu	„Familia”, seria a V-a, anul XXIX, nr. 1 (329), ianuarie 1993, p. 15.
1996	<i>Restituiri. De la actul de naștere – la Istoria literaturii române – Dumitru Popovici</i>	Gheorghe Mihai	„Gazeta Oltului – cotidian județean”, anul 11, nr. 147, 2 iunie 1996, p. 2.
	<i>Despre Poezia lui Mihai Eminescu de D. Popovici</i>	Gheorghe Mihai	„Olt-Press – cotidian independent”, anul VIII, nr. 1667, 22 iunie 1996, p. 2.
	<i>Dumitru Popovici: un om între oameni</i>	N. Opțași Popescu	„Olt-Press – cotidian independent”, anul VIII, nr. 1971, 28.VI.1996, p. 2; an VIII, nr. 1972, 29.VI.1996, pp. 1–2.
	<i>Simpozionul Național – Dumitru Popovici – un exemplu de ordine a geniului frumos</i>	Dumitru Sârghe	„Gazeta Oltului – cotidian județean”, anul II, nr. 154, 10 iunie 1996, p. 2.
1997	<i>Dumitru Popovici – 45 de ani de la moarte</i>	Gheorghe Mihai	„Olt-Press – cotidian independent”, anul IX, nr. 2036, 5 decembrie 1997, p. 2.
	<i>Dumitru Popovici – 95 de ani de la nașterea cărturarului</i>	Gheorghe Mihai	„Olt-Press – cotidian independent”, anul IX, nr. 2010, 19 octombrie 1997, p. 2.
1998	<i>Personalități din județul Olt. Istoricul literar Dumitru Popovici</i>	Gheorghe Mihai	„Jurnalul de Olt – săptămânal de informație și atitudine”, nr. 241, 7–13 noiembrie 1998, p. 2.
2000	<i>Lucian Blaga și Epoca luminilor</i>	Teodor Pompiliu	„Apostrof”, anul XI, nr. 7–8 (122–123), 2000, p. 30.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
2001	<i>Personalități din județul Olt. Dumitru Popovici în pragul unei jumătăți de secol de la trecerea în neființă</i>	Gheorghe Mihai	„Olt-Press – cotidian independent”, anul XIII, nr. 2050, 5 decembrie 2001, p. 2.
2001	<i>Gând și suflet oltenesc. Dumitru Popovici se statornicește acasă</i>	Gheorghe Mihai	„Linia întâi”, nr. 44, 5–11 iulie 2001, p. 4.
2002	<i>Cronică de ediție. Critici români de azi</i>	Mircea Anghelescu	„România literară”, anul XXXV, nr. 5, 6–12 februarie 2002, p. 9.
	<i>Receptarea lui Eminescu</i>	Cornel Munteanu	„România literară”, anul XXXV, nr. 43, 2002, p. 14.
	<i>Un capitol distinct din istoria literară românească: profesorul Dumitru Popovici</i>	Dumitru Pop	„Cetatea culturală”, anul V, nr. 10, 2002, pp. 16–17.
2003	<i>D. Popovici – eminescolog</i>	Grațian Jucan	„Poesis”, anul XIV, nr. 1–2, 2003, pp. 55–58.
	<i>Un compilator, nu de rând, dar totuși compilator</i>	Dimitrie Vatamaniuc	„Bucovina literară”, anul XIII, nr. 10–11, 2003, pp. 16–17.
	<i>Un studiu despre Dimitrie Popovici – eminescolog</i>	Dimitrie Vatamaniuc	„Bucovina literară”, anul XIII, nr. 5, 2003, p. 30.
2005	<i>Amintirea profesorului Dumitru Popovici</i>	Dumitru Pop	„Studii Literare”, Serie nouă, Anul V–VI, 2002–2003, p. 99–110.
	<i>Recitind La Littérature roumaine à l'époque des Lumières din perspectiva unei pedagogii a științei literare</i>	Georgeta Antonescu	„Studii Literare”, Serie nouă, Anul V–VI, 2002–2003, p. 111–118.
	<i>D. Popovici – Vocația ignorată a dramaturgului</i>	Anca Hațiegan	„Studii Literare”, Serie nouă, Anul V–VI, 2002–2003, p. 119–129.
	<i>Revista Studii literare. Bibliografie critică</i>	Viorelia Pop	„Studii Literare”, Serie nouă, Anul V–VI, 2002–2003, p. 129–134.

AN	TITLU	AUTOR	PUBLICAȚIE
2009	<i>Fotografie de grup pe margina prăpastiei [Sunt reproduse ovațiile funebre rostite la catafalcul profesorului D. Popovici, cu o scurtă prezentare de Ioana Bot]</i>	Pompiliu Dumitrașcu, Ion Negoîtescu, Nicolae Pârvu, I. Gheție, Ioan Șerdeanu, Mircea Zăciu	„Steaua”, anul LI, nr. 1–2, 2009, pp. 4–7.
	<i>Dumitru Popovici</i>	Florea Firan	„Scrisul românesc”, anul VII, nr. 5, 2009, pp. 1,3.
	<i>D. Popovici. Fascinația dramaturgiei</i>	Krizsanovski Izabella	„Nord Literar”, anul VII, nr. 6, 2009, p. 10.
	<i>Istoria... lui G. Călinescu, în anchetă ministerială</i>	Romulus Mînecan	„Dilemateca”, anul IV, septembrie 2009, pp. 14–21.
2010	<i>Text și context istoric</i>	Iulian Boldea	„Familia”, anul XXXXVI, nr. 9, 2010, pp. 81–84.
2011	<i>Corespondența interbelică și postbelică a lui Dimitrie Popovici cu Iosif Pervain</i>	Oana Rusu	„Vatra”, anul XXXVIII, nr. 11, 2001, pp. 16–19.
2018	<i>D. Popovici – Ion-Horia Rădulescu: Corespondență</i>	Doru George Burlacu, Liliana Burlacu	„Dacoromania ILitteraria”, vol. V, 2018, pp. 161–188.

C. Volume

AN	AUTOR	TITLU
1941–1942	D. Caracostea	<i>Ion Heliade Rădulescu, „Opere”, tom I, AAR, memoriile secțiunii literare, 1941–1942.</i>
1968	Ovidiu Drîmba	<i>Studii de literatură comparată (Studii de literatură universală), Editura Academiei R.S.R., 1968.</i>
1968–1977	V. Streinu	<i>Pagini de critică literară, II, Ediție îngrijită de G. Munteanu, București, Minerva, 1974, pp. 281–291.</i>
1970	Ion Vlad	<i>Între analiză și sinteză: repere de metodologie literară, Cluj-Napoca, Dacia, 1970, pp. 25–36.</i>

AN	AUTOR	TITLU
1971	Marin Mincu	<i>Critice</i> , II București, Cartea Românească, 1971, pp. 177–218.
1972	Ion Vlad	<i>Convergențe</i> , Cluj-Napoca, Dacia, 1972, pp. 65–70.
1973	Mircea Zăciu	<i>Ordinea și aventura</i> , Cluj-Napoca, Dacia, 1973, pp. 262–263.
	Marin Bucur	<i>Istoriografia românească de la origini până la G. Călinescu</i> , București, Minerva, 1973, pp. 463–476.
	Al. Piru	<i>Varia. Vol 2: Studii și observații critice</i> , București, Editura Eminescu, 1973, pp. 49–51; 135–138.
1974	Aurel Martin	<i>Metonimii</i> , Iași, Junimea, 1974, pp. 269–299.
	Ion Vlad	<i>Lectura, un eveniment al cunoașterii</i> , București, Editura Eminescu, 1974, pp. 379–381.
1975	Ion Vlad	<i>Lecturi constructive</i> , București, Cartea Românească, 1975, pp. 377–385.
	G. Munteanu	<i>Sub semnul lui Aristarc</i> , București, Editura Eminescu, 1975, pp. 98–112.
1977	***	<i>Aniversări culturale 1977</i> . Lucrare întocmită de Biblioteca Centrală de Stat, București, vol. II, 1977, pp. 183–192.
	G. Ivașcu, Antoaneta Tănăsescu	<i>1939–1944. Cumpăna cuvântului. Mărturii ale conștiinței românești în anii celui de-al doilea război mondial</i> , București, Editura Eminescu, 1977, pp. 312–317.
1978	Paul Cornea	<i>Conceptul de istorie literară în cultura românească</i> . Studiu și antologie de Paul Cornea, București, Editura Eminescu, 1978, pp. 68–71.
1979	M. Iorgulescu	<i>Fireșcul ca excepție</i> , București, Cartea Românească, 1979, pp. 122–127.
1982–1985	Dumitru Petrescu	(în) Romul Munteanu (coord.), <i>Le comparatisme roumain</i> , vol. I, București, Univers, 1982, pp. 160–175.
1983	Ion Bucșa (coord.)	<i>Literatura română. Crestomație de critică și istorie literară</i> , Cluj-Napoca, Dacia, 1983, pp. 329–333.
1984	D. Păcurariu	<i>Scriitori și direcții literare</i> , vol. II, București, Albatros, 1984, pp. 125–160.
1986	M. Anghelescu	<i>Lectura Operei</i> , București, Cartea Românească, 1986, pp. 187–192.

AN	AUTOR	TITLU
1988	G. Ivașcu	<i>Confruntări literare, III</i> , București, Editura Eminescu, 1988.
1996	M. Zăciu	<i>Ca o imensă scenă, Transilvania...</i> București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, pp. 439–444.
1997	Ioana Bot	<i>Trădarea cuvintelor: eseuri</i> , București, Editura Didactică și Pedagogică, 1997, pp. 50–56.
2002	Gh. Mihai	<i>Dumitru Popovici. Omul și opera</i> , Slatina, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, 2002 (studiu monografic).
2003	Ioana Bot	<i>Histoires littéraires.: Littérature et idéologie dans l'histoire de la littérature roumaine</i> , Institut Culturel Roumain, 2003, pp. 235–251.
	Cornel Munteanu	<i>Lecturi neconvenționale</i> , Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2003, pp. 162–168.
2004	Ovidiu Drimba	<i>Literatură, cultură, civilizație</i> , București, Saeculum I.O., 2004, pp. 97–102.
2005	Ioana Em. Petrescu	<i>Studii de literatură română și comparată</i> , Ediție îngrijită, note și bibliografie de Ioana Bot și Adrian Tudurachi, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2005, pp. 64–66 și pp. 235–236.
2009	Ioana Em. Petrescu	<i>Studii eminesciene</i> , ediție de Ioana Bot și Adrian Tudurachi, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2009, pp. 418–419.
2010	Krizsanovski Izabella	(în) Georgeta Adam, <i>Facinația enogastronomică în literatura română</i> , Iași, Tipo Moldova, 2010, pp. 289–291.
2016	Emanuela Porumb	<i>Istoria literară, ca disciplină academică și sinteză metodologică, în viziunea lui D. Popovici: reîntemeiere, reflecție, restituire</i> (teză de doctorat), 2016.

D. Popovici

Ioana Em. Petrescu
(prezentare, editare și note de Mădălina Agoston*)

Abstract

The main focus of this article is the biography (and the intellectual biography) of D. Popovici. Authored by his own daughter, Ioana Em. Petrescu, who also edited his posthumous works, this paper is of particular interest, not only because it is the first such effigy of D. Popovici in the Romanian history of ideas, but mainly because it was written by the literary critic who knew his works best – and who also happened to be a prestigious academic figure herself. The article was written for the first edition of the *Romanian Writers Dictionary* (coordinated by Mircea Zăciu, Marian Papahagi and Aurel Sasu – three important figures of Romanian literary history and of the academic community in Cluj-Napoca, in the last decades of the 20th century).

Keywords: *D. Popovici, Ioana Em. Petrescu, literary historian, bibliographic profile, archive material.*

Cuvinte-cheie: *D. Popovici, Ioana Em. Petrescu, istoric literar, profil biobibliografic, material de arhivă.*

Ioana Em. Petrescu (1941–1990), profesor universitar al Facultății de Litere a Universității Babeș-Bolyai, a îngrijit mai multe ediții din opera tatălui ei, D. Popovici: *Romantismul românesc* (1969), *Poezia lui Mihai Eminescu* (1969), *Studii literare*, volumele I–VI (1972–1989). Textul de mai jos reprezintă articolul scris de ea, pentru *Dicționarul scriitorilor români*, despre Dumitru Popovici¹. Este, după știința noastră, primul articol de dicționar literar românesc consacrat lui D. Popovici. Contextul e unul aparte: coordonatorii proiectului acestuia lexicografic o aleg pe fiica lui D. Popovici să realizeze profilul de istoric literar al tatălui său. Înainte de orice altceva, ca editoare a operei lui (postume), este, desigur, cea mai îndreptățită

* Mădălina Agoston este doctorandă la Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj, cu o teză despre influențele Școlii de la Geneva în critica literară românească postbelică, sub coordonarea prof. univ. dr. Ioana Bot. Contact: madalina_agoston94@yahoo.com.

¹ Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coord.), *Dicționarul scriitorilor români*, vol. I–IV, București, Editura Fundației Culturale Române, Albatros, 1995–2002.

a o face. Interesant însă rămâne aspectul biografic: D. Popovici moare în 1952, atunci când fiica sa avea doar 11 ani. Pentru Ioana Em. Petrescu, profilul intelectual, profesional, al tatălui său este o construcție mediată exclusiv de lecturi și de accesul la manuscrise, este o construcție realizată la maturitate. Formatul articolului de dicționar reprimă orice expresie a unei adeziuni personale sau a unui accent sentimental – dar pentru cititorul atent, empatia fiicei față de opțiunile intelectuale ale tatălui se citește în subtextul acestui profil sobru, reținut în a enunța judecăți de valoare, dar explicit în a-l situa pe Popovici în raport cu orizontul românesc și european al ideilor literare de la sfârșitul perioadei interbelice.

Redăm articolul în forma în care a apărut în *Dicționarul scriitorilor români*, cu mențiunea că am corectat tacit eventualele abateri de la normele de redactare de azi. (Mădălina Agoston)

POPOVICI Dumitru, n. 25 oct. 1902, com., Dănești, jud. Olt – m. 6 dec. 1952, Cluj. Istoric literar. Fiul lui Ioan Popovici și al Ioanei (n. Popescu). Familie de învățători. Școala primară la Șerbănești-Olt (1909–1914), liceul „Radu Greceanu” din Slatina (1914–1923); Facultatea de Litere din București (1923–1927). Obține titlul de dr. (1935). Asistent onorific al lui D. Caracostea (1924–1926). Prof. secundar la Slatina (1927–1930) și Iași (1930–1936); prof. univ. (1936–1952) la Facultatea de Litere din Cluj. Între 1930–1934, audiază la Paris cursurile lui D. Mornet, F. Baldensperger, P. Hazard, M. Roques, orientându-se spre studii de literatură comparată, urmează cursurile de neogrecă ale lui A. Mirambel și activează ca lector de lb. română la Sorbona și la Școala de lb. orientale. Primele art. de istorie literară în rev. „Oltul” (Slatina, 1928). Debut critic propriu-zis cu studiul *Poezia lui Cezar Bolliac* în „Viața românească” (1929), participă la întemeierea (1935) și conducerea (1935–1936) rev. „Atheneum” (Iași). Debutează editorial (1935) cu teza de doctorat, *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, urmată și întregită în același an de studiul *Santa cetate*. Întemeiază și conduce în timpul refugiei la Sibiu, rev. „Studii literare” (1942–1948), ține cursuri de istoria ideologiei literare și de istoria literaturii române moderne, alcătuiește ed. critice din opera lui Bolintineanu (*Scrieri alese*, 1942) și Heliade (*Opere*, I–II, 1939–1943) și proiectează o amplă isotorie a literaturii române moderne, din care publică doar primul vol., *La Littérature roumaine à l’époque des Lumières* (1945). Din ultimii ani ai vieții au rămas în ms. o serie de proiecte și încercări literare: traducerea. parțială a *Infernului* lui Dante, ciclul de poezii *Aur legendar*, începutul unui roman cu elemente

satirice (*Într-o vară, la moșie*) și numeroase comedii, dintre care terminate sunt: *Bucătarul de la Salamandra* (1946) și *Regele din Propontide* (1948–1950).

Între *Poezia lui Cezar Bolliac*, articolul de debut din 1929, și *Poezia lui Mihai Eminescu*, ultimul curs important ținut la Universitatea din Cluj în 1947/1948, cercetările lui P. evoluează de la studiul comparatist classic, de factură tematică și ideologică, spre orizonturile unei interpretări structuraliste. În această evoluție, începută sub zodiacele școlii franceze de literatură comparată, se fac simțite ecourile dezbaterilor metodologice din critica europeană (Congresul internațional de istorie literară), ecourile structuralismului german (O. Walzel) și ale experimentelor școlii formaliste ruse. Elogiindu-și, în 1938, precursorul la catedră (*Evoluția concepției literare a lui G. Bogdan-Duică*), dar delimitându-se de stadiul comparativismului pozitivist pe care acesta îl reprezenta, P. încearcă o largire programatică a orizonturilor metodei comparative: literatura comparată e chemată să urmărească „procesul de transfuzie” prin care ideile și temele, pierzându-și „valoarea lor automată”, se încorporează „organismului” materiei literare în circulația ei, proces ce constituie unul din elementele dialecticii interioare a literaturii. „Individualizarea” acestui material trebuie căutată la nivelul formei, „prin care un scriitor izbutește [...] să cucerească autonomia creațiunii sale”. Studiu al „dependențelor de fond”, literatura comparată trebuie „să devină în același timp studiul diferențelor de expresie”. Pe urmele lui Jirmunski, P. ajunge astfel, prin contaminarea literaturii comparate cu critica formei, la soluția literaturii comparate a formei. Formula de concentrare propusă în 1938 încearcă o depășire a impasului în care istoria literară (și literatura comparată în vechea ei formulă) se găsea. În fața statutului propus nu tinde însă spre abandonarea perspectivei istorice în favoarea criticii estetice, ci spre o restructurare metodologică a istoriei literare. Căci, structural, P. nu este un critic, ci un istoric literar, preocupat în primul rând de procesul devenirii interioare a fenomenului literar, conceput ca „unul din factorii dinamicii sociale”. Istoria literară va avea de clarificat, conform programului metodologic din studiul *Tendința de integrare în ritmul cultural occidental* (1940) „puterile lăuntrice ce determină cursul și stabilesc ritmul” de evoluție al unei literaturi, definindu-se totodată ca „știința care degajează, ierarhizează și interpretează valorile literare”. Programul din 1940 aspiră spre formula unei istorii literare „totale”, căci studiarea factorilor dinamicii literare (factorul social – înțeles ca evoluție a mentalităților –, factorul istoric, circulația temerilor și ideilor și, nu în ultimul rând, personalitatea creatoare) presupune convergența preocupărilor de sociologie, iar „degajarea și interpretarea valorilor

literare” intră în atribuțiile criticii estetice, care se vede astfel încorporată istoriei literare. Stabilirea „ritmului” de evoluție a unei literaturi înseamnă descoperirea formulei legice care guvernează această evoluție. Ritmul specific al literaturii române (*Etape în dezvoltarea literaturii române*, 1944) e determinant, original, de ruperea poporului român din comunitatea latină și integrarea lui în comunitatea spiritual sud-est europeană. Datorită acestei deznădăcinări, „cultura română avea să se zbată în căutarea propriului destin”, și prima ei etapă avea să coincidă cu „istoria eliberărilor sale spirituale” și eliberarea de slavonism și grecism încheie prima etapă a culturii române, o etapă a negației (de aici, puțină prețuire pe care P. o acordă literaturii române vechi). Descoperirea, în iluminism, a latinității noastre, descoperirea apoi, în folclor a originalității noastre naționale, marchează începutul etapei moderne, afirmative, când spiritualitatea românească ajunge la cunoașterea de sine, iar cultura română începe să-și realizeze destinul propriu, definit prin aspirația spre „universalizarea localului”. Literatura română modernă va parcurge cicluri dialectice de câte trei perioade – prima, integrând valorile universale (momentul Heliade), a doua, atrasă de elementul local („Dacia literară”), ultima, realizând sinteza universal-local (Eminescu). Ideea eliberărilor spirituale este preluată din M. Roques, dar disocierea între eliberare și integrare, ca și schema evoluției în ansamblul ei, constituie o replică polemică la teoria profesorului francez; succesiunea ritmică a elementului național și universal nu indică, pentru P., o etapă primară în procesul de formare a unei conștiințe ce „se degajă din haos”, ci etapele firești de dezvoltare dialectică a unei spiritualități fundamentale „neliniștite”. Articulațiile construcției lui P. sunt hegeliene și ele vor constitui elementele prime ale scenariului istoriei literaturii române moderne, care se întemeiază astfel pe o viziune de filosofie a culturii. De aceea, îl interesează epocile ce exercită o atracție specială ca și pașoptismul, adică epocile în care spiritualitatea românească își descoperă propriu-i destin și îl clarifică printr-o confruntare dramatică a ideilor și a mentalităților. Există, în lucrările lui P., momente remarcabile de interpretare a operelor literare (*Țiganiada*, viziunile cosmogonice din poezia lui Heliade, meditațiile lui Gr. Alexandrescu, *Alexandru Lăpușneanu*, spațialitatea și temporalitatea titaniană din opera lui Eminescu etc.); ele au fost însă arareori reținute de atenția cititorului, captată îndeobște de reconstruirea „circulației ideilor”. Deși parțială, această impresie de lectură nu e falsă. Căci, dincolo de erudiție și de rigoarea metodologică, istoria literaturii devine în lucrările lui P. spațiul de înscenare dramatică a Ideii, iar personalitățile culturale devin „personaje”, „jucării ale ideii” (M. Zăciu). Insațietatea spirituală

a lui Heliade, destinul de martir al lui Șincai sau Bălcescu, imaginea de polemist a lui P. Maior, dimensiunile titaniene convertite în contemplativitatea geniului la Eminescu formează materialul câtorva dintre marile roleri ale acestui scenariu isotoric. În cadrul unui astfel de scenariu apar adesea și fenomene de improprietate, de inadecvare sau deformare, fenomene care – dintr-o perspectivă superioară – se prezintă ca o caricatură a procesului. O societate anacronică, impermeabilă la spiritual noului veac, dar amenințată sau, dimpotrivă, atrasă de el, creează fundalul pitoresc al confruntării mentalităților din *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières* în pagini ce vădesc „o vocație reprimată de romancier” (N. Manolescu). Încorporările stângace și reticente ale noilor idei într-o materie literară – sau psihologică – vetustă sunt reconstituite cu delicii, creând impresia de „joc parodic” (I. Vlad). Jocul parodic dezvăluie vocația de ironist, censurată voit prin rigoarea construcției în caracterul de știință al istoriei literare. Libertatea deplină a spiritului ludic călinescian (care se amuză construind un capitol de „tehnică” a poeziei eminesciene numai spre a-i demonstra inutilitatea, sau îngrămădește monstruos, cu gravitatea mimată, date despre rudele îndepărtate ale lui Gr. Alexandrescu) dezvăluie o ironie de tip romantic, străină spiritului lui P. Ironia lui P. este tipologic „iluministă”, implicând o ierarhie a valorilor în care rațiunea ocupă un loc privilegiat. Vocația jocului parodic se realizează însă plenar în comediile rămase în manuscris. Fie că pleacă de la subiecte mitologice demitizate (*Comedia eternă, Ganimede sau arta de a face zei*), fie că pleacă de la parabole „aproximativ istorice” (*Regele din Propontide*), comediile lui P., care ilustrează, prin structură, o direcție modernă a teatrului european, sunt în fond „comedii filosofice, meditații în travesti asupra condiției umane. *Bucătarul de la Salamandra*, piesă despre vis, utopie și nebulie, este reversul parodic al studiului *Santa cetate*; bucătarul filosof Maître Jaques, profet al păcii universale, e un apostol întârziat al socialiștilor utopici și visează o reformare a naturii umane prin îndulcirea apelor mării cu „fluid boreal”, invenție brevetată, cu un secol în urmă, de Fourier. Zâmbetul mascat al lui Theagenes, monarh filosof într-un regat minuscul, amenințat de prietenia imperiilor vecine, a depășit utopia și măsoară cu luciditate limitele naturii umane. Jocul ironic al regelui din Propontide ascunde, pentru P., o filosofie politică salvatoare, și el refăce, în alt registru, demonstrația de adâncime din *Literatura română în epoca Luminilor*. Ironia devine astfel un mod de existență, semn al eliberării de lumea iluziilor și pasiunilor, pe care privirea regelui din Propontide o contemplă din afară, iar jocul lui lucid o stăpânește prin cunoaștere.

OPERA: *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935; „*Santa cetate*”. *Între utopie și poezie*, București, 1935; *Literatura română în epoca „Luminilor”*, curs litografiat ținut la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj în 1938–1939; *Literatura română modernă. Tendința de integrare în ritmul cultural occidental*, curs litografiat ținut la Facultatea de Litere din Cluj în anul 1939–1940; *Cercetări de literatură română*, Sibiu, 1944; *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, 1945; *Eminescu în critica și istoria literară română*, curs litografiat ținut la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj în febr.–iun 1947, Cluj, 1947; *Poezia lui Mihai Eminescu*, Cluj, 1948 (curs litografiat); *Romantismul românesc*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ed. îngrijită și note de I. Petrescu, [București], 1969; *Poezia lui Mihai Eminescu*, prefață de I. Petrescu, [București], 1969; fragment din *Regele din Propontide*, în „*Tribuna*”, XIV, nr. 5, 29 ian. 1970 și nr. 48, 30 nov. 1972; *Studii literare*, postfață de A. Martin, ed. îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj, I (*Literatura română în epoca „Luminilor”*), 1972; II (*Romantismul românesc*), 1974; III (*Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu*), 1978.

REFERINȚE CRITICE: Ov. Drimba, *Studii de literatură comparată*, 1968; I. Vlad, *Între analiză și sinteză*, 1970; Idem, *Convergențe*, 1972; P. Cornea, în „*Tribuna*”, XIV, nr. 48, 30 nov. 1972; M. Zăciu, *Ordinea și aventura*, Cluj, 1973; M. Bucur, *Istoriografia literară românească*, 1973; N. Manolescu, în „*România literară*”, VI, nr. 7, 15 febr. 1973; I. Vlad, *Lecturi constructive*, 1975; G. Munteanu, *Sub semnul lui Aristarc*, 1975.

Un concurs universitar de altădată: D. Popovici¹

Mircea Curticeanu
(prezentare, editare, bibliografie de Ciprian Handru*)

Abstract

Beginning from archival research (particularly from documents discovered in the Babeş-Bolyai University Archive), the present article reconstructs a famous university contest of old, held at the University of Cluj. We are referring to the contest for the position of Romanian literature professor, a position vacated by the death of the former ordinary professor, Gh. Bogdan-Duică. The study reconstructs the bureaucratic stages of the competition, focusing on the final documents which show both the exceptional value of D. Popovici, the candidate who was declared winner, and the difficulties encountered by the commission during the selection process.

Keywords: *archival research, university contest, the bureaucratic stages of a competition, D. Popovici, Romanian literature.*

Cuvinte-cheie: *cercetare de arhivă, concurs universitar, etape ale competiției, D. Popovici, literatură română.*

Mircea Curticeanu (1931–1996), istoric literar și cadru didactic la Facultatea de Filologie de la Universitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca, și-a concentrat activitatea atât în domeniul filologiei și al istoriei literaturii române interbelice, cât și al bibliologiei. A susținut întotdeauna că opțiunile sale științifice se datorau exemplului oferit de către profesorii săi, Ion Breazu și Dimitrie Popovici. Studiile și articolele sale au fost adunate în două volume: *De amicitia. Corespondența Ion Breazu – Lucian Blaga* (1995); *Studii și documente literare* (2002). Cel din urmă

* Ciprian Handru este masterand în cadrul programului de Studii literare românești de la Universitatea Babeş-Bolyai, unde pregătește o disertație sub coordonarea prof. univ. dr. Ioana Bican. Contact: ciprian_handru@yahoo.com

¹ Reprodus după Mircea Curticeanu, *Un concurs universitar de altădată: D. Popovici*, în *Studii și documente literare*, ediție îngrijită de Doina Curticeanu, prefață de Mircea Zăciu, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2002, pp. 75–89. Am corectat tacit greșelile de tipar ale textului (C.H.).

conține un articol esențial pentru istoria instituțiilor literare românești (*Un concurs universitar de altădată: D. Popovici*) despre modul în care Dimitrie Popovici a câștigat concursul pentru catedra de Istoria literaturii române moderne de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj. Îl redăm în cele ce urmează. (Ciprian Handru)

I.

Cu puțin timp în urmă, am avut șansa de a descoperi în Arhiva Universității: Dosarul pentru ocuparea Catedrei de istoria literaturii române moderne de la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Cluj. Venită târziu, după ce speranțele noastre fuseseră îndelung încercate, descoperirea recentă ne-a provocat o neascunsă emoție. Ni se oferea, în sfârșit, în urma unor istovitoare cercetări în arhivă, posibilitatea de a pătrunde în arcanele unui celebru concurs de odinioară, intrat în legendele universitarilor clujeni, în care erau implicați direct doi dintre străluciții noștri profesori cărora le păstrăm, și din motive personale, o neștearsă amintire și o profundă recunoștință. Bucuriei inițiale i s-a adăugat, treptat, o ușoară teamă ce se insinua în conștiința noastră. Nu ezitam să mărturisim motivul. Autorul studiului de față, care a străbătut numeroase dosare asemănătoare, a fost deseori surprins de constatările, să le spunem eufemistic descurajante, pe care a fost nevoit să le facă. Multe i-au lăsat un gust amar, pentru că, din nefericire, coincideau cu concluziile pe care profesorul academician Iorgu Iordan, după o experiență de o viață, le-a formulat recent în *Memoriile* sale în felul următor: „Punctul de vedere politic se împletea foarte des cu cel personal, și acesta era, de multe ori, hotărâtor. El intervenea de ambele părți, ca să zic așa: atât candidații, cât și profesorii votanți ce conduceau după interesele lor, complicate și variate, care nu erau totdeauna ușor detectabile și de aceea se manifestau ciudat, capricios și surprinzător”². În continuare, se făcea o remarcă întristătoare, dar, din păcate, argumentată de cazurile concrete oferite de memorialist: „Pentru obținerea voturilor cei interesați recurgeau uneori la cele mai urâte și mai înjositoare procedee”³. În special pentru ocuparea unor catedre universitare se desfășuraseră, în trecut, intense lupte de culise în urma cărora, deseori, moralitatea candidaților sau a examinatorilor n-a rămas nepătată. O explicație găsim, tot atât de șocant exprimată, în aceleași *Memorii*: „O catedră în învătăământul

² Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, București, Eminescu, 1977, p. 180.

³ *Ibidem*.

superior din România veche valora – acesta-i termenul exact – cât o moșie bună, cu avantaje, în plus, față de aceasta. Căci afară de «glorie», posesorul ei se bucura de un frumos venit material, care era asigurat fără teama, pe care o avea moșierul, că o secetă sau altă întâmplare asemănătoare îl poate ruina”⁴.

Cunoscând, la rândul nostru, destule abdicări de la etica universitară, manifestate în diverse împrejurări de „vânătorii de catedre” sau de susținătorii lor, teama noastră avea, așadar, unele justificate temeiuri.

Ce surprize ne va oferi – ne-am întrebat – recent descoperitul dosar? Ce concluzii va îndreptăți el, după parcurgerea celor 83 de documente aflate în cuprinsul său?

Îngăduiți-ne să le descoperim împreună, pe parcursul studiului nostru, prin relevarea principalelor piese ale dosarului „parafat, șnuruit și sigilat” cu patru decenii în urmă. Să începem însă, cum socotim că este firesc, cu câteva antecedente.

*

La 22 octombrie 1934, în prima ședință ordinară a Consiliului Facultății de Litere și Filosofie, decanul în funcție, Nicolae Drăganu, pune în discuție situația catedrei de literatură română modernă devenită vacantă prin moartea fostului profesor titular Gh. Bogdan-Duică. După dezbateri, la care au participat profesorii S. Pușcariu, O. Ghibu, N. Bănescu și S. Dragomir, Consiliul „hotărăște menținerea catedrei de literatură română modernă, recomandând ca suplinitor pe dl. prof. S. Pușcariu, pe data de 1 octombrie 1934. Totodată hotărăște să se facă formele pentru publicarea vacanței, conform art. 21 din legea învățământului universitar, și art. 50 din Regulamentul general” (fila 4). Dând curs cererii Facultății, Rectoratul face demersurile necesare și la 3 noiembrie 1934 în „Monitorul oficial” (nr. 254, partea II) se publică vacanța catedrei spre a fi ocupată prin chemare (fila 5). O paranteză pe care o deschidem aici va fi probabil utilă, spre a înțelege mai ușor cele petrecute în continuare. În conformitate cu vechea lege a învățământului superior, o catedră vacantă se putea ocupa prin două modalități: „prin chemare”, și „prin concurs” în condiții stipulate de Regulament și pe care, desigur, nu le putem detalia acum. Prima modalitate aducea concurentului câștigător numirea de „profesor titular”, iar cea de-a doua titlul de „profesor agregat”, acesta urmând a fi titularizat după o perioadă de încercare care dura 3 ani. În mod obișnuit,

⁴ *Ibidem*, p. 175.

după publicarea vacanței se așteptau propunerile de „chemare”, și dacă ele nu existau se trecea la a doua modalitate, „concursul”. În acest fel au evoluat lucrurile și cu catedra lui Gh. Bogdan-Duică. La 17 decembrie 1934, după scurgerea termenului prevăzut de lege, Consiliul Facultății s-a întrunit într-o ședință specială și cu unanimitatea de voturi a celor prezenți „constatând că nu s-a făcut nici o propunere de chemare se hotărăște să ceară rectoratului să publice în continuare concursul prevăzut de lege pentru ocuparea catedrei” (fila 7). Rectoratul îndeplinește formalitățile și la 5 februarie 1935 catedra este din nou declarată vacantă în Monitorul oficial (nr. 30), urmând a fi ocupată, de această dată, prin concurs.

Următoarele piese aflate la dosar sunt, bineînțeles, cererile de înscriere ale candidaților, care aveau, conform legii, dreptul de a depune actele până în ziua de 5 martie (acribia calendaristică se va motiva imediat). Primul concurent înscris este D. Murărașu, a cărui cerere a fost primită la decanat în ziua de 26 februarie (fila 17). Urmează I. Breazu (fila 9) și N. Georgescu-Tistu (fila 11), ambii înscrși în 2 martie, G. Marinescu (fila 13) în 4 martie, iar în ultima zi, 5 martie, D. Mazilu (fila 15) și D. Popovici (fila 19). Dar, dacă pe cererea lui D. Mazilu se menționează doar data consemnării ei la decanat, ceea ce înseamnă că a putut fi trimisă cu câteva zile înainte, în schimb, pe cererea lui D. Popovici se precizează „*propria manu*” Cluj, 5 martie 1935, ceea ce probează clar că a fost depusă, personal, exact în ultima clipă a concursului. Ne-am întrebat ce semnificație poate avea această înscriere de ultimă oră. Reflectă ea o oarecare indecizie a candidatului care așteptase, poate, să vadă care-i sunt concurenții? Cercetând cu atenție actele depuse la dosar de D. Popovici credem că suntem în măsură să oferim explicația reală. Din Diploma de doctor eliberată de Universitatea din București se constată că procesul-verbal al comisiei examinatoare de doctorat s-a încheiat abia în ziua de 4 martie 1935 (fila 22), deci cu o zi înainte de încheierea concursului. Altfel spus, concursul debuta pentru D. Popovici sub auspicii dramatice, căci o zi de întârziere în eliberarea diplomei l-ar fi exclus evident din competiție. De altfel, cum diploma poartă data de 9 aprilie 1935, suntem convinși că el s-a înscris de fapt pe baza unei adeverințe provizorii, a cărei lipsă la dosar se va explica, de asemenea, ceva mai târziu. Împreună cu cererea, D. Popovici a depus, conform legii, următoarele acte păstrate, în copie, la dosar:

- 1) Extractul de naștere (fila 20)
- 2) Certificatul de naționalitate, cetățenie și religie (fila 21)
- 3) Diploma de doctor (fila 22)

- 4) Memoriu de titluri, studii și lucrări (fila 23–25)
- 5) Ordinul de lăsare la vatră (fila 26)
- 6) Certificatul referitor la orele predate la Școala elementară și superioară de comerț din Slatina între anii 1927–1930 (fila 27).

Aceste documente aduc unele precizări importante care, însă, nu pot fi comunicate acum.

Încheindu-se înscrierile la concurs, la 11 martie 1935, Consiliul Facultății s-a întrunit din nou și, potrivit dispozițiilor în vigoare, „a designat pe următorii profesori ca membri și supleanți” în comisia de concurs: S. Pușcariu, N. Drăganu, G. Giuglea, Th. Naum – membri, iar supleanți pe S. Dragomir și I. Lupaș.

II.

În aceeași ședință s-a cerut facultăților similare din țară „să delege câte un membru și câte un supleant” (fila 29), fiind anunțate de aceste hotărâri Rectoratul (fila 29), Ministerul (fila 30) și Decanatele Facultăților de Litere și Filosofie (fila 31). Primul răspuns se primește de la Facultatea de Litere și Filosofie din București, care, la 21 martie 1935, designează ca membru pe D. Caracostea și ca supleant pe N. Cartoian, ambii foști profesori ai lui D. Popovici (fila 32). La 2 aprilie 1935 răspunde Facultatea de Litere și de Filosofie din Cernăuți, delegând ca membru pe Alexandru Leca-Morariu, iar ca supleant pe Alexe Procopovici (fila 34). În fine, la 10 iunie 1935 sosește răspunsul Facultății ieșene, care delegează pe G. Ibrăileanu ca membru și pe Iorgu Iordan ca supleant (fila 33).

În timp ce desfășurau aceste lucrări pregătitoare se primește la Rectorat, ordinul Ministerului, din 27 martie 1935, care, în limbajul sec al adreselor oficiale face cunoscut că „în baza jurnalului Consiliului de miniștri nr. 242 din 8 februarie 1935, care suspendă orice numire sau înaintare în funcțiunile publice pe timp de un an, nu se mai face nici o publicație pentru ocuparea catedrelor sau a altor posturi vacante, fie din corpul didactic fie din personalul administrativ. Publicațiunile făcute deja se anulează, iar lucrările cari sunt în curs vor fi suspendate până la noi dispozițiuni” (fila 35). Dacă efectul asupra candidaților poate fi doar imaginat, în schimb, îngrijorarea facultății este atestată documentar. Într-adevăr, la 19 aprilie 1935, N. Drăganu, decanul facultății, se adresează Ministerului, în numele Consiliului, solicitându-i aprobarea ca lucrările concursului să fie considerate doar suspendate, și nu anulate (fila 36), ceea ce ar fi dus la repetarea tuturor operațiunilor pregătitoare și, implicit, la tergiversarea concursului.

La 17 mai 1935, Ministerul răspunde că este de acord cu această interpretare (fila 37).

În așteptarea ridicării suspendării vor trece peste șase luni de zile fără ca dosarul să mai consemneze vreun act oficial. Singur, D. Popovici anexează, la 27 noiembrie 1935, lucrarea sa recent apărută, *Santa Cetate*, solicitând să fie luată în considerare (fila 28).

Și, când probabil cei îndreptați se așteptau mai puțin, în preajma vacanței de iarnă, mai exact la 14 decembrie 1935, Ministerul anunță Rectoratul că „aprobă continuarea lucrărilor începute pentru ocuparea catedrelor aflate vacante la Universitatea din Cluj și publicate în Monitorul oficial” (fila 38).

Începea, după mai mult de un an de amânări, etapa decisivă a concursului: constituirea comisiei și examinarea candidaților.

*

La 9 ianuarie 1936, Decanul Facultății de Litere și de Filosofie din Cluj înștiințează, prin adrese individuale, trimise tuturor membrilor comisiei, că lucrările acestora urmează să înceapă în data de 6 februarie 1936, orele 10 a.m. (filele 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49). Peste două zile, adrese similare se trimit Rectoratului (fila 39), Decanatelor din București, Iași și Cernăuți (filele 40, 41, 42) și, firește, celor șase candidați înscriși la concurs (filele 50, 51, 52, 53, 54, 55). Până la începerea lucrărilor, dosarul mai înregistrase două acte care se cer, la rândul lor, semnalate. Primul, din 3 februarie 1936, poartă semnătura lui N. Georgescu-Tistu și reprezintă cererea de retragere din concurs „din motive personale” cum singur motivează (fila 12). A doua cerere, purtând aceeași dată – 3 februarie – este semnată de profesorul Iorgu Iordan, membru supleant al comisiei, care anunță că din motive de boală nu va putea face deplasarea la Cluj. Cum la acea dată G. Ibrăileanu, membru titular, își trăia ultimele clipe ale vieții, înțelegem deplin de ce Universitatea din Iași n-a avut niciun reprezentant la acest concurs (fila 56).

În sfârșit, în 6 februarie 1936 – un an de la ultima publicare a concursului (5 febr. 1935) – are loc ședința de constituire a comisiei la care participă toți membrii clujeni, D. Caracostea din București și Leca Morariu din Cernăuți. Luând act de absența, motivată, a lui Iorgu Iordan, comisia alege, după cutumă, ca președinte pe Sextil Pușcariu „ca cel mai vechi profesor dintre membrii comisiei de la această facultate”. (Proces-verbal nr. 1, fila 57). Un al doilea proces-verbal (fila 59), purtând aceeași dată – 6 februarie – precizează că membrii comisiei, în

aceeași componență, au trecut la verificarea actelor aflate la dosar și au constatat că toți candidații îndeplinesc condițiile specificate în Legea și Regulamentul în vigoare, declarându-l pe N. Georgescu-Tistu retras. În continuare, se aprobă că noile lucrări științifice anexate de candidații D. Popovici și I. Breazu să fie luate în considerare (*Santa Cetate și Michelet și românii*) și se delegă ca raportor al comisiei profesorul D. Caracostea. La sfârșit, comisia hotărăște ca viitoarea ședință să aibă loc duminică 16 februarie 1936, orele 6 p.m. În acest răstimp de 10 zile s-au depus alte două cereri care trebuie de asemenea aduse la cunoștință. La 13 februarie 1936, nervii altui candidat cedează și dr. D. Mazilu, profesor secundar la Ploiești, se retrage din concurs (fila 16), iar profesorul Leca Morariu anunță că nu va mai putea participa la ședințele următoare (scrisoarea nu se păstrează la dosar). Comisia se reîntrunește la data planificată – 16 februarie – și după ce ia act de absența lui Leca Morariu și de retragerea lui D. Mazilu dă cuvântul profesorului D. Caracostea spre a-și prezenta raportul. Pentru a putea înțelege mai bine discuțiile ce au urmat în sânul comisiei, însoțite de depunerea unor memorii în scris, este necesar să prezentăm – fie și în fugă – fragmentele semnificative ale acestui raport de 9 pagini, care reprezintă, de altfel, una din principalele piese ale dosarului. Ne abținem, pentru început, de la orice comentarii și încercăm o selecție cât mai obiectivă a observațiilor și concluziilor profesorului bucureștean, sprijinindu-ne de citate concludente.

*

Primul candidat supus discuției în raport este I. Breazu căruia i se comentează 4 lucrări. Despre prima: *Edgar Quinet et les Roumains*, Paris, 1928 – teza sa de doctorat – se conchide că întrucât este: „Întemeiată pe o bibliografie sumară, lucrarea nu poate să aducă nici o contribuție originală cu privire la problema studiată” (fila 63). A doua lucrare: *Jules Michelet și folklorul românesc*, 1933, în schimb: „izbutește să dea unele indicații cu privire la izvoarele de care s-a servit Michelet” (fila 63). A treia lucrare: *Michelet și Românii. Studiu de literatură comparată*, Cluj, 1935 – premiată ulterior de Academia Română, în urma raportului lui N. Iorga – este astfel apreciată: „Lăsând la o parte numeroasele pagini de biografie și de rezumat al operei *Le Peuple*, care nu putea fi o contribuție științifică, problema se reduce la influențele exercitate prin această operă asupra lui D. Brătianu, C.A. Rosetti, Bălcescu, Hașdeu și Heliade. Dintre aceștia, paginile cele mai numeroase sunt dedicate fraților Brătianu și nu intră deci în sfera preocupărilor de istorie literară. Cu excepția capitolului despre C. A. Rosetti,

unde autorul aduce câteva contribuții personale, lucrarea întemeiată pe un material cunoscut, nu aduce rezultate care să poată intra în competiția științifică”. (fila 63 ro și vo). Ultima lucrare analizată este *Literatura „Tribunei”* (1884–95). Partea I: *Proza*. Deși i se consacră o pagină întreagă, rezervele grave abundă: „meritul părții acesteia [întâia] se reduce la sistematizarea unor lucrări cunoscute” sau „ca bibliografie, materialul este incomplet” (despre partea a II-a a studiului). În final se spune că: „Totuși pusă la punct, lucrarea ar putea fi utilă” (fila 64). Referindu-se la celelalte lucrări ale candidatului, cuprinse în Memoriul de titluri și lucrări (70 de titluri numerotate, plus cronicile literare, dramatice, artistice și culturale) acestea sunt socotite „o activitate culturală, nu însă contribuții științifice”.

După ce evidențiază și unele deficiențe în ceea ce privește forma lucrărilor: „repetări, calificative de admirație, imagini congruente... numeroase provincialisme” încheia astfel: „Cu toate scăderile relevate și altele care rămân să fie disputate, candidatul poate fi primit la probele orale” (fila 64).

III.

Al doilea candidat, G. Marinescu, fost asistent al lui M. Dragomirescu, autorul unor lucrări ca: *Pastelul în poezia românească*, *Nuvela în literatura română* (teza sa de doctorat), *Nuveliștii români*, *Criticii români*, *Poezia lirică* și *Romanul românesc* este exclus *ab initio* din discuție deoarece: „Lucrările [sale] fiind numai încercări de critică literară, nu-l recomandă pe autor pentru o catedră universitară în specialitatea Istoria literaturii române moderne” (fila 64).

*

Cu privire la lucrările lui D. Murărașu, și el a fost asistent al lui M. Dragomirescu, se fac, de asemenea, numeroase rezerve mai cu seamă în ceea ce privește lucrarea sa principală: *Naționalismul lui Eminescu*, teza sa de doctorat, citându-se copios dintr-un vechi raport al lui D. Caracostea, care-i fusese membru în comisia de doctorat. Referindu-se și la alte lucrări (*Eminescu și clasicismul greco-latin*, *Eminescu*, *Cultură și Știință*, *Eminescu și literatura populară*), concluzia era formulată astfel: „În special pentru materialul din această lucrare [Eminescu și literatura populară] și din Eminescu și clasicismul greco-latin sunt de părere ca dl. Murărașu să fie admis la probele orale” (fila 65 v.). Să menționăm și faptul că edițiile lui Murărașu (*Eminescu: Scrieri politice și literare* sau I. L. Caragiale: *Teatru*) nu sunt luate în considerare, fiind socotite ediții de „popularizare, cu caracter școlar” (fila 65 r.).

*

Cea mai mare parte a raportului (4 pagini) este consacrată lui D. Popovici căruia i se analizează 4 lucrări, de altfel singurele trecute de acesta în Memoriul său de titluri, studii și lucrări. Prima este studiul despre *Poezia lui Cezar Bolliac*, publicat în „Viața românească” din 1929 (nr. 11–12), în urma căruia: „Rămân câștigate pentru istoria literaturii influențele exercitate asupra poetului român de scriitori ca Proudhon, Lamennais, Hugo” (fila 66). Al doilea studiu *România în presa saint-simoniană*, Iași 1934, este interesant prin materialul adus: „totuși nu se poate insista asupra lui, pentru motivul că el privește mai mult istoria socială și politică decât istoria literară” (fila 66). Mai mult de o pagină din raport evidențiază meritele *Ideologiei literare a lui I. Heliade Rădulescu*, București, 1935, „lucrare de strictă specialitate și de mari proporții” în care „autorul supune ideile literare ale lui Heliade unui examen minuțios, proiectând o lumină puternică asupra amănuntului și căutând totdeauna să explice semnificația lui în ansamblul ideologiei literare a scriitorului”. După ce subliniază calitățile de „metodă, sau informație” ale autorului, se stabilește caracterul ei „hotărât explicativ”, care o diferențiază de atâtea lucrări anterioare ce se mărgineau „la operația elementară a descrierii operei scriitorului”. Ea ne face să vedem pe Heliade într-o „lumină nouă”, dar în același timp, deoarece aduce „o contribuție prețioasă” la înțelegerea multora dintre scriitorii vremii... va rămâne indispensabilă și pentru întreaga epocă a acestui scriitor”. (fila 66 v.). Ultima lucrare: *Santa-cetate. Între utopie și poezie*, București, 1935 se bucură de aceleași aprecieri elogioase. Subliniind, încă o dată, „metoda” și „bogata documentare”, lucrarea este considerată „indispensabilă pentru înțelegerea poeziei sociale române”. În final se remarcă special: „claritatea sobră a formei, lipsa de repetări și evitarea efuziunilor admirative. Bogata documentare nu turbură deloc contururile luminoase ale formei. Sunt în această lucrare, ca și în cea precedentă, pagini de antologie” (fila 67 v.).

La capătul raportului său, D. Caracostea supunea comisiei următoarea concluzie: „Din cele arătate rezultă că dintre lucrările prezentate de cei patru candidați, acelea care corespund tuturor cerințelor specialității: a merge la izvoare, a le cerceta critic, a le integra, pe baza unei bibliografii complete, în activitatea scriitorului și a epocii și a le lămuri comparativ în cadrul literaturii europene, singure lucrările dlui Popovici corespund nevoilor și prestigiului unei catedre universitare. Dacă la acestea adăugăm că este vorba de cea mai însemnată dintre catedrele Universității Ardealului, căci literatura e menită să fie trăsătură de

unire între suflete, darul lui de expunere, sobru, clar și sugestiv, arată că și din acest punct de vedere el stă în fruntea candidaților” (fila 67 v.).

Este greu astăzi să descifrăm exact reacția la raport a membrilor comisiei. Procesul-verbal nr. 3 (fila 62) din ziua respectivă este de o parcimonie care ne-a pus pe gânduri: „După citirea raportului dl. președinte pune în discuție situațiunea candidatului G. Marinescu. Comisia conchide că nu poate fi primit, neavând lucrări satisfăcătoare de specialitate”. Ce vor fi discutat însă membrii comisiei până la 9 seara când „orele fiind înaintate (*am citat din raport, nu din Caragiale!* – n. M.C.) discuția se amână pentru luni, 17 februarie, ora 6 p.m.” nu putem afla din amintitul proces-verbal. În schimb, deductiv, putem crede că au fost deosebit de animate de vreme ce au durat 3 ore. Procesul-verbal următor (nr. 4) din 17 februarie 1936 ne poate da, chiar dacă este tot lapidar, indicații mai clare asupra punctelor litigioase ale discuției: este vorba, cu certitudine de „clasamentul” propus de profesorul D. Caracostea în finalul raportului său. Deoarece fusese, probabil, contestat încă din seara trecută de unii membri ai comisiei care-l preferau pe Ion Breazu în capul listei, D. Caracostea revine în această ședință cu un Memoriu anexat la Raportul pentru ocuparea catedrei de istoria literaturii române moderne la Universitatea din Cluj (fila 71–73) în care, pe aproape 6 pagini dactilografiate, se ocupă exclusiv de lucrările lui I. Breazu. Punctul de vedere este același ca în raport, cu un surplus de exemple ce urmăresc să probeze scăderile lucrărilor analizate și să-și susțină astfel concluzia raportului său. În economia articolului nostru nu socotim necesar să exemplificăm cu citate acest memoriu, dar nu ne putem abține să observăm că D. Caracostea își sprijinea poziția cu o vehemență de care ceilalți membri ai comisiei n-au fost capabili niciodată. Spre a ne dovedi aserțiunea, să cităm din celălalt memoriu scris, anexat la dosar, în cursul acestei ședințe, semnat de președintele comisiei, S. Pușcariu. El ne edifică, credem, asupra fondului polemicii ce se iscase între raportor și președintele comisiei.

IV.

„Raportul dlui profesor Caracostea nu mi-l pot însuși, socotindu-l injust în ceea ce privește aprecierea și ierarhizarea celor trei candidați admiși la concurs în baza lucrărilor lor, din următoarele motive:

Din punct de vedere principal, cred că studiile de critică literară, lucrările bibliografice și edițiile de autori nu pot fi excluse, ci trebuie să fie luate în considerare

pentru judecarea completă a activității candidaților. Partea bibliografică din opera lui Murărașu, ca și edițiile sale critice sau discuțiile asupra edițiilor critice făcute de alții, nu pot fi trecute cu vederea. În ceea ce-l privește pe dl. I. Breazu, cele 254 de pagini de bibliografie publicate în ultimele două volume ale „Dacoromaniei” și cele peste o mie de numere bibliografice din bibliografia volumului VIII – supt presă – a aceluiași buletin, alcătuiesc o contribuție foarte prețioasă, care nu s-a putut face decât cu mare sacrificiu de timp.

În ceea ce privește în special activitatea dlui Ion Breazu, putem constata înainte de toate că ea e cea mai variată. Pe când dl. Murărașu s-a specializat aproape cu totul în studiul lui Eminescu – și chiar din opera acestui poet studiază cu deosebire activitatea de îndrumător prin presă și de admirator al poeziei populare – iar dl. D. Popovici n-a urmărit în scrierile sale decât influența franceză asupra ideologiei lui Eliade și a câtorva contemporani, dl. Breazu, are două studii asupra influenței lui Quinet și Michelet asupra generației de la 1848, studiază epoca de înflorire a Tribunei sibiene între anii 1884–95 în Ardeal și evocă din generația „Luceafărului” figura lui I. Agârbiceanu; urmărește istoria teatrului românesc din Ardeal de la început până astăzi strângând datele răslețe din publicații greu accesibile și completându-le cu altele nouă; scrie pentru o publicație străină o scurtă privire asupra literaturii române contemporane; ține o conferință despre literatura de după război în Ardeal, arătând cauzele de natură socială, politică și economică care au modificat cu desăvârșire spiritul public din Transilvania și popularizează într-o serie de articole de revistă figura de poet și dramaturg a lui Lucian Blaga.

Dacă adăugăm studiul comemorativ asupra lui G. Bogdan-Duică – care în Breazu vedea pe urmașul său la catedră – avem ocazia să vedem pe autor preocupat și de probleme de istoriografie literară, precum și de metodele ce trebuie urmărite de un istoric literar la catedră. Le-a aplicat și în exercițiile seminarului de istoria literaturii române moderne, pe care-l conduce de la moartea maestrului său.

În numeroasele studii și articole ale lui Breazu se vede deci o activitate științifică neîntreruptă, preocupări multiple și un progres vădit și în privința limbii, cu ardelenisme din ce în ce mai rare, și în privința stilului, din ce în ce mai mlădios, mai concis și mai puțin banal. Cunoștințele sale de ungurește i-au fost de un mare ajutor la studiul influenței externe la cei mai mulți dintre scriitorii ardeleni.

Sextil Pușcariu

După citirea memoriului, discuția se încheie, cel puțin așa rezultă din procesul verbal și „Punându-se la vot dacă d-nii candidați I. Breazu, D. Murărașu și D. Popovici vor fi admiși la probele orale, comisiunea admite în unanimitate primirea lor la aceste

probe, fixându-se pentru ziua de sâmbătă 22 februarie de la ora 9 înainte, în sala III, proba de titluri și lucrări”.

*

În acest moment este probabil necesar să încălcăm principiul non-intervenției pe care singuri ni l-am impus până acum și să facem câteva precizări, utile în primul rând pentru cei tineri.

Atât raportul, cât și memoriile depuse ulterior de către D. Caracostea și S. Pușcariu nu ne-au produs o surpriză deosebită. Ele confirmau o realitate pe care contemporanii avizați o știau încă din momentul înscrierii la concurs a candidaților: S. Pușcariu îl va sprijini pe Ion Breazu, iar D. Caracostea pe D. Popovici. Motivele sunt de asemenea bine cunoscute și am spune deplin justificate. Să le reamintim, totuși, sumar. Ion Breazu fusese studentul lui S. Pușcariu care, apreciindu-l în mod deosebit, l-a sprijinit, împreună cu Gh. Bogdan-Duică, să-și continue studiile în Franța. Însăși această opțiune a profesorilor clujeni proba perspectiva pe care o întrezăreau bursierului din Paris. După întoarcerea din Franța, în 1928, S. Pușcariu l-a angajat ca asistent, încredințându-i conducerea bibliotecii și întocmirea bibliografiei din „Dacoromania”. Două din lucrările sale principale prezentate la concurs, *Michelet și românii* și *Literatura „Tribunei”* au apărut, se știe, sub auspiciile „Dacoromaniei”. Am arătat altădată cât de cordiale deveniseră, cu timpul, aceste legături (*Sextil Pușcariu și Ion Breazu*, în volumul omagial *Sextil Pușcariu* scos anul trecut de Universitatea noastră) și de aceea nu mai insistăm acum asupra lor. Să adăugăm, totuși, un amănunt semnificativ. N-a fost întâmplător nici faptul că S. Pușcariu a acceptat suplinirea catedrei de Istoria literaturii române moderne, încredințându-i imediat seminarul lui I. Breazu. Era cât se poate de clar că acesta era pregătit pentru ocuparea catedrei lui Gh. Bogdan-Duică, al cărui elev preferat fusese. În ceea ce privește legăturile lui D. Caracostea cu D. Popovici și ele sunt de largă notorietate. Caracostea îl descoperise încă din studenție și, recunoscându-i calitățile ieșite din comun, l-a numit asistent onorific la seminarul său încă din timpul trieniului; l-a ajutat apoi să obțină prima bursă oferită de guvernul francez facultății bucureștene într-un mod ce s-a relevat curând, prin bunăvoința familiei, care ne-a încredințat un lot de scrisori semnate de Mario Roques; în fine, i-a acordat, cu puțin timp înainte de începerea concursului, doctoratul „*summa cum laude*”. Ambii profesori își cunoșteau deci foarte bine discipolii, îi stimau și aveau încredere deplină în posibilitățile lor de afirmare, astfel că sprijinirea lor într-un concurs universitar

era, în aceste circumstanțe, cât se poate de firească. De aceea, riscăm o apreciere aparent paradoxală a disputei la care am asistat: ambii preopinenți aveau, în felul lor, dreptate. Important este să sesizăm că am participat, de fapt, la o confruntare de principii, *à côté* de doi discipoli care le reprezentau în acel moment. Să exemplificăm spre a fi mai bine înțeleși. Când D. Caracostea vădise o anumită răceală față de lucrările lui I. Breazu este clar că, mai presus de interesul de moment, el își manifestase de fapt neaderența la tipul de lucrări practicate de acesta și, am adăuga, de măestrării săi. Este ceea ce a simțit imediat și S. Pușcariu care prompt, cum am văzut, stăruise, de pildă, asupra importanței lucrărilor bibliografice. Era obligat s-o facă deoarece, nu-i un secret, bibliografia „Dacoromaniei” fusese inițiativa sa și el, personal, îl angajase pe Ion Breazu la această sarcină, ce-i drept înrobitoare. După cum, spre a oferi un alt exemplu, când luase apărarea activității publicistice a elevului său și în general a „activității culturale” cum o calificase cu accente minimalizatoare, D. Caracostea, este cert că-și apăra și punctul său de vedere, al profesorului de istoria limbii, ce practica critica literară, ținea conferințe și conducea un ziar, unde discipolul era constant solicitat să colaboreze. În spatele acestor animozități declanșate în timpul concursului, ce nu trebuie escamotate, dar nici dramatizate excesiv, stăteau, în realitate, două concepții diferite nu numai cu privire la istoria literară, ci având implicații mult mai largi, inclusiv, să spunem, rostul profesorului universitar și altele. Cât timp o luptă se sprijină pe principii, oricât de acerbă ar deveni la un moment dat, ea nu poate fi judecată decât cu respect și efort de comprehensiune.

E adevărat, nu ascundem, parcurgând cu atenție acest dosar am avut și câteva clipe de îndoială, când n-am știut sigur dacă numai principiile prezidează acțiunile. Avem în vedere, în primul rând, unele accente pronunțat subiective din Raportul lui D. Caracostea și, mai ales, din Memoriul său despre I. Breazu. Nu ne referim, desigur, la elogiul fără rezerve făcut lui D. Popovici, deoarece aici fiecare propoziție era perfect motivată, ci mai cu seamă la aprecierea lui I. Breazu și a celorlalți candidați, unde o anume lipsă de bunăvoință, ca să n-o calificăm altfel, este observabilă, chiar dacă se sprijină pe principii ferme. Am suspectat astfel, certa abilitate a raportului, care recunoaște unele merite în lucrări minore, dar anulează, prin rezerve grave, tocmai operele principale ale candidaților (*Michelet și românii* de I. Breazu sau *Naționalismul lui Eminescu* de D. Murărașu). Este, poate, o senzație subiectivă a noastră, pe care încercăm să o echilibrăm tot noi, găsind atitudinii lui D. Caracostea o explicație parțial izbăvitoare. În cadrul unei comisii formate din patru clujeni, adversari potențiali,

profesorul bucureștean, să recunoaștem, putuse să ajungă la exasperarea celui care *seul contre tous* dorea să învingă și astfel a încercat să contraatace cu unele agresivități care, se va fi convins singur curând, nu fuseseră necesare. Dar astfel de nuanțe, infimezimale, sunt întotdeauna greu de cântărit și apreciat și nu vom mai stărui asupra lor, deși senzația ne-a revenit încă o dată și cu prilejul probei orale. Hotărâtor este să nu ometem faptul esențial: în urma acestor discuții contradictorii ambii candidați, ca de altfel și D. Murărașu, și-au cucerit, în unanimitate, dreptul de a participa la etapa următoare a concursului. Acolo, în probele orale, și nu aici, în discuțiile preliminare, s-a decis soarta concursului.

Cu alte cuvinte, ajunși în pragul colocviului decisiv cei doi candidați principali își păstraseră șanse egale. Sau, ca să fim pe deplin obiectivi, I. Breazu putea profita de un ușor ascendent moral, de luat în seamă în orice concurs: în comisie se găseau patru dintre foștii săi profesori, deveniți, de peste șapte ani, colegi de facultate și la Muzeul Limbii Române (toți erau „muzeiști” notorii). Să nu uităm apoi că cel mai apropiat dintre ei era președintele comisiei, iar altul decanul facultății care patrona concursul. Amănunte desigur, de care, vai, au decis de atâtea ori soarta unui concurs.

V.

La 22 februarie 1936, cum am văzut, fusese programată prima probă a concursului: expunerea titlurilor și lucrărilor. La ora 9 dimineața, întrunită la Decanat, comisia invită: „... pe domnii candidați să tragă la sorți ordinea în care au a-și expune titlurile și lucrările. În această ordine au făcut expunerea: d. D. Popovici de la 9–10, d. I. Breazu de la 10–11, d. D. Murărașu de la 11–12”. (Proces-verbal nr. 5, fila 82).

În această primă probă, pentru cel ce compară paralel cele două Memorii ale principalilor candidați, teoretic șansele lui I. Breazu păreau mai mari. Ambii candidați aveau două cărți tipărite și chiar dacă admitem concluzia raportului, justă de altfel, că lucrările lui D. Popovici erau mai substanțiale, în schimb varietatea preocupărilor lui Breazu și cantitatea incomparabilă a studiilor și a articolelor sale (câteva sute de titluri), erau evident de natură să echilibreze situația. Dacă la acestea adăugăm faptul că susținerea avea loc în fața unei comisii în care majoritatea membrilor susțineau, principal, un punct de vedere pe care îl reprezenta tocmai I. Breazu, înțelegem că pronosticul nostru avea serioase temeiuri.

Dar, spre stupoarea contemporanilor, ca și a noastră de altfel, pronosticul n-a fost confirmat. „Întrunindu-se, la ora 12, în discuții asupra probelor, s-au dat notele, a căror medie este: d. Popovici, 17,60; d. Breazu 16,20; d. Murărașu, 16”.

A fost, credem, cea mai mare surpriză a acestui concurs nu lipsit, nici până aici, de câteva suspansuri. Nu atât întâietatea lui D. Popovici este surprinzătoare, cât mai ales modestia notei obținute de I. Breazu. Concursul debutase cu un neașteptat avantaj pentru D. Popovici, care își va pune amprenta pe întreaga sa evoluție. Pentru Breazu, cum se va vedea imediat, șocul va avea urmări decisive. În urma acestei probe și cel de al patrulea candidat, D. Murărașu, își anunță retragerea din concurs (fila 18).

*

Peste două zile, la 24 februarie 1936, are loc cea de a doua probă a concursului: colocviul public. După ce candidații trag la sorți plicurile cuprinzând subiectul primei lecții publice, care urmează să se deschidă cu 24 de ore înainte de susținerea ei, se trece la examinarea acestora în ordinea stabilită în prima zi: D. Popovici și, apoi, I. Breazu. Colocviul public a fost considerat întotdeauna proba de foc a unui concurs universitar. În fața unei asistențe de obicei numeroase, candidatul avea de răspuns unei avalanșe de întrebări, prin care onorata comisie urma să se edifice asupra cunoștințelor candidatului. Nu exista nici o îngrădire de tematică pentru examinatori, dar, firește, în mod obișnuit fiecare profesor prefera să-l chestioneze pe candidat în domeniul său de specialitate, ceea ce sporea enorm dificultatea probei. Spre a ne dovedi afirmația, vom reproduce, bazându-ne pe procesul-verbal (nr. 6, fila 84) al acestei probe, întrebările puse celor doi candidați de către fiecare membru al comisiei. Deși ne abținem de la comentarea lor, simpla lectură va fi în măsură să ne „atmosferizeze” – cum ar fi spus Caracostea – cu condițiile în care se desfășura odinioară un concurs de agregatie. O singură constatare nu ne putem totuși reprimă: D. Caracostea va dovedi, din nou, prin întrebările puse ambilor candidați, că devotamentul său față de discipoli era fără margini. Dar, cum am mai făcut-o, tot noi îi acordăm circumstanțe motivante. O întrebare ca cea a lui Giuglea adresată lui Popovici impunea, poate, o echilibrare.

Proces verbal nr. 6

din ziua de 24 februarie 1936 (orele 9–1)

Subsemnații membrii ai Comisiei instituie pentru concursul ocupării catedrei de Istoria literaturii române, întrunindu-se, conform programului stabilit, am

luat, mai întâi, la cunoștință, de retragerea de la acest concurs a d-lui D. Murărașu. Am procedat apoi la închiderea în plicuri a 10 subiecte, conform art. 24 din Lege și 57 din Regulament, invitând pe d-nii candidați D. Popovici și I. Breazu să tragă la sorți câte un plic, care urmează a se deschide cu 24 de ore înainte de lecția publică.

Plicurile rămase se anexează.

Am procedat apoi la colocviul d-lui candidat D. Popovici.

Chestiunile puse au fost următoarele:

G. Giuglea: Judecarea unei lucrări de literatură comparată apărută în limba română: *Motivul turturelei* de G. Găzdaru; Coincidențe între un sonet spaniol și *Odă în metru antic* a lui Eminescu, Stil și limbă. Critică de text. Greșeli de editare a unei poezii populare.

Th. A. Naum: cere lămuriri asupra unui pasaj din *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu* cu privire la aprecierea *Artei poetice* a lui Boileau. Ce este un clasic? Avem o literatură clasică românească sau autori clasici români?

N. Drăganu: Ce se înțelege prin istorie literară? Evoluția concepției istoriei literare. Istoria literară comparată: fond și formă. Cum înțelege B. Croce istoria literară? Încadrarea romanelor lui Rebreanu (*Ion*, *Răscoala*) în istoria literaturii române.

D. Caracostea: Istoria versificației românești și problematicile ei până astăzi.

S. Pușcariu: Metoda comparatistă. Defectele ei. Influența lui Lazăr asupra lui Heliade, Kogălniceanu, Maiorescu. Neologismele pot indica izvorul influențelor?

Am procedat apoi la colocviul dlui candidat I. Breazu. Chestiunile puse au fost următoarele:

G. Giuglea: Chestiuni de metodă și pregătire. Metoda lui Paul Hazard. Problemele genezei poeziei epice. Valoarea poeziei epice românești. Aplicare la *Țiganiada*.

Th. A. Naum: Influențe clasice asupra literaturii române.

N. Drăganu: Istorie literară și critică literară. Deosebirea dintre ele. Felurile criticii literare cu exemple din istoria literară română. Poezia lirică a lui Grigore Alexandrescu. Elegie, odă, imn.

D. Caracostea: Partea epică și partea lirică din G. Coșbuc. *Nunta Zamfirei* este o idilă? Versificația lui B. Deleanu. Grigore Alexandrescu: elemente de cronologie. Care sunt elegiile și odele și deosebirea dintre elegie și odă. Bibliografie recentă în legătură cu clasicismul în literatura română. D. Zamfirescu. Neoclasicismul german: de când și până când? Coșbuc îi aparține? Caracterizarea epocii de la 1840–1850 (Quinet, Michelet). Caracterizarea primei generații a scriitorilor ardeleni în legătură cu ideea de stat, popor, țară.

Din păcate, nu avem mărturii scrise asupra desfășurării acestei probe, dar cele orale, numeroase, de care am luat cunoștință, confirmă superioritatea categorică a lui D. Popovici care a impresionat întreaga asistență prin profunzimea cunoștințelor și distincția expunerii. Supunându-se realității, după deliberare, comisia a acordat următoarele medii:

D. Popovici = 18,40

I. Breazu = 16,40

După două probe, bilanțul era deci categoric favorabil lui D. Popovici, care realizase media 18,40, în timp ce I. Breazu doar 16,40. În aceste condiții, reevalundu-și șansele, I. Breazu a luat o decizie al cărei dramatism nu ne poate scăpa: a doua zi, în 25 februarie, s-a retras din concurs (fila 10).

*

Din acest moment, concursul a primit o direcție pe care probabil puțini o anticipaseră. Din cei șase candidați înscriși, doar unul rezistase durității competiției. Rămas singur, în probele următoare D. Popovici va demonstra, cu strălucire mereu sporită, înaltele sale calități, reflectate tot mai concludent și în notele acordate de comisie. La 26 februarie a ținut prima lecție publică în care a tratat despre: „Stilul și limba în opera lui Creangă”, obținând media 18,60. (Proces-verbal nr. 7, fila 88). A doua zi, deci exact după 24 de ore, cum prevedea regulamentul, a expus lecția despre *Începuturile criticii literare în Moldova*, prin care a cucerit din partea comisiei cea mai mare notă de până acum: media 19 (Proces-verbal nr. 8, fila 92). Abia terminase lecția (în jurul orei 13) și a trebuit să se pregătească pentru prima lecție practică programată în aceeași zi, 27 februarie, la orele 6 după masă. I se propuse analiza unui sonet de Eminescu. Probabil din cauza oboselii, D. Popovici – care alesese sonetul *Veneția* – a înregistrat un ușor regres, obținând media 18. (Proces-verbal nr. 9, fila 96). Încălcarea cutumei,

dacă nu chiar a regulamentului, prin programarea, în aceeași zi, a două probe, o explicăm nu prin reaua voință a comisiei, dimpotrivă, prin convingerea pe care aceștia și-o formaseră deja în acel moment, că D. Popovici nu mai poate pierde competiția.

După terminarea probei, în jurul orei 20, D. Popovici avea o noapte la dispoziție spre a se pregăti pentru seminarul următor, programat la ora 11 dimineața. I se indicase pentru ultima „lecție practică”: „O poezie din L. Blaga din volumele din urmă (după alegere)” (fila 98).

Credem că nu greșim când presupunem că propunerea venise din partea președintelui, mare admirator și bun cunoscător al poeziei lui Blaga, care supunea candidatul la o ultimă verificare, ce urma să-i clarifice definitiv convingerea asupra lui D. Popovici. Rezultatul obținut ne permite să înțelegem exact impresia produsă. Analizând poezia: *Ioan se sfâșie în pustie*, D. Popovici terminase concursul triumfal obținând media 20. (Proces-verbal nr. 10, fila 99).

Îi mai rămânea comisiei să încheie ultimul proces-verbal (nr. 11, fila 101), cel care stabilea media generală obținută de candidat: era 18,60.

Apoi întreg dosarul se trimite Ministerului, după aprobarea sa în Senatul Universității, și pe data de 1 noiembrie 1936 D. Popovici devine profesor agregat la Catedra de Istoria literaturii române moderne, începându-și strălucita, dar din nefericire, atât de scurtă carieră universitară.

Bibliografie

Iordan, Iorgu, *Memorii*, vol. II, București, Eminescu, 1977.

Recitind *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières* din perspectiva unei pedagogii a științei literare¹

Georgeta Antonescu

Georgeta Antonescu (1937–2019) a studiat Filologia și apoi a fost cadru didactic la Universitatea clujeană, unde a predat îndeosebi cursuri pe teme de literatură română a secolelor XVIII–XIX. A publicat o monografie a lui *Aron Densusianu* (1974), o *Introducere în opera lui Ion Codru Drăgușanu* (1983), o antologie despre *Natura în poezia românească* (1996).

Apărut inițial în seria nouă a revistei științifice „Studii literare” (întemeiate, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, chiar de D. Popovici la Universitatea clujeană), articolul de față analizează cu finețe unul din studiile fondatoare ale profesorului și exprimă – implicit, dar vizibil – o adeziune personală. Pentru că Georgeta Antonescu face parte dintre acei istorici literari ai secolului a XIX-lea care, fără a fi fost studenții lui D. Popovici, îi descoperă studiile în anii '70 (anii conturării propriilor voci în câmpul disciplinei, al publicării cărților lor fundamentale) și se afiliază, prin intermediul unor lecturi deopotrivă empatice și riguros-științifice, pozițiilor formulate de profesorul clujean. Ca și Paul Cornea, Mircea Anghelescu sau Mihai Zamfir, Georgeta Antonescu poate fi considerată un „discipol de bibliotecă” al lui D. Popovici – iar articolul pe care îl reluăm aici elucidează, elegant, motivele acestei alegeri: recitirea critică este și o profesiune de credință. (*Ioana Bot*)

Privită din perspectiva celor aproape șase decenii care au trecut de la publicarea ei, cartea profesorului Dumitru Popovici se dovedește a fi încă și astăzi o realizare exemplară, în măsură să ofere un etalon, dar și niște sugestii de atitudine și metodă de lucru de o certă eficacitate. Ea a fost, de fapt, prima mare

¹ Articolul a apărut inițial în revista „Studii literare”, V–VI, 2002–2003, Cluj-Napoca, Echinoc, 2005, pp. 111–118.

încercare de a prezenta străinătății o sinteză amplă asupra literaturii noastre, într-o etapă-cheie de dezvoltare, tocmai cea în care se petrece partea esențială și substanțială a modernizării sale, adică a intrării decise și ireversibile în circuitul european.

Inspirată – și semnificativă totodată – a fost chiar alegerea (evident determinată și de studiile în străinătate ale profesorului) limbii franceze ca mijloc de comunicare: încă limbă principală a culturii europene la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, ea era și limba-vector care a jucat rolul esențial în contactul culturii/literaturii române cu spiritul european în tot cursul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui de-al XX-lea, iar autorii francezi – direct sau prin intermediar neogrec – s-au numărat printre sursele de frunte ale cărturarilor noștri premoderni, adică ale actorilor procesului pe care-l descrie cartea. În același timp, înrudită cu româna, limpede și nuanțată, bogată în resurse expresive și mulându-se în mod perfect pe modul de gândire al lui D. Popovici, franceza a fost, ni se pare, vehiculul cel mai adecvat – și cu șansele de a asigura o difuziune largă a ideilor respective – pentru a face cunoscută lumii intelectuale occidentale o literatură care-i era în cea mai mare parte (îi este și astăzi!) străină și necunoscută. În același timp, însă, *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières* a fost și rămâne o componentă de bază a bibliografiei istoriei literaturii române, cu un aport documentar notabil până astăzi, ea putând servi drept model și prin demersul intelectual și maniera expresivă, care nu s-au învechit câtuși de puțin.

Prima „lecție” ce poate fi desprinsă din re-lectura cărții profesorului Popovici este una pe care am putea-o considera elementară, dar care nu este lipsită de actualitate nici în zilele noastre, și anume aceea a *erudiției*. Autorul cunoaște nu numai tot ceea ce s-a scris *despre* diferitele aspecte ale subiectului său, ci a făcut el însuși investigații amănunțite, mergând până la cercetarea manuscriselor, și scoate astfel în evidență surse inedite, pe care le prezintă cu acuratețe și cu o remarcabilă putere de a sesiza esențialul. Lucrul era cu atât mai necesar, cu cât lucrarea se adresa, cel puțin în parte, unui public savant, dar puțin familiarizat cu literatura română și care, pentru anumite aspecte ale acesteia, nu prea avea termeni de referință în propria cultură, sau, în orice caz, nu în aceeași diviziune temporală, ci, poate, în epoci mult mai vechi decât cea avută în vedere. Îndemânarea, ca să nu spunem chiar talentul, istoricului literar român constă în acest caz în păstrarea dreptei cumpene, în evitarea supralicitării textelor noastre (la nevoie, el nu se ferește nici de o oarecare ironie în prezentarea naivităților acestora), dar și în capacitatea de a le detecta semnificația și reprezentativitatea.

Lucrul este posibil tocmai pentru că D. Popovici cunoaște foarte bine contextul local (de la moravuri și mod de trai, până la gusturi artistice și lecturi familiare). În fundalul cărții se ghicește un tablou al vieții românești din veacul al XVIII-lea și de la începutul celui următor, cu particularitățile provinciale și cu cele determinate de profesie sau clasă socială (boierime și orășenime, laici și oameni ai bisericii, simpli știutori de carte și învățați racordați la pulsul secolului). Peisajul – mai ales intelectual – european îi este la fel de bine cunoscut și de aceea observarea analogiilor și descoperirea surselor sunt realizate cu dezinvoltură și autoritate totodată².

Oglindă a documentării impecabile și a spiritului critic care o însoțește în permanență, notele de la sfârșitul fiecărui mare capitol al cărții rămân până astăzi exemplare. Ele nu cuprind doar indicații bibliografice, ci și aprecierea lucrărilor de referință, precum și elemente de informație sau analize/interpretări suplimentare, referitoare la anumite chestiuni de detaliu, de care se face abstracție în text, dar care se constituie în complemente extrem de utile ale acestuia. Notele sunt, în același timp, o incitantă invitație la lectură: cercetătorul care vrea să judece în mod personal lucrurile, ca și lectorul care are pur și simplu plăcerea erudiției și dorința de a pătrunde în intimitatea fenomenelor, pot face, pornind de la ele, noi și noi incursiuni în terenul pe care textul propriu-zis al cărții îl defrișează și îl cartează, oferind o imagine clarificată, dar care, fatalmente, nu poate, tocmai de aceea, să exploreze seva tuturor amănuntelor. Pentru a atinge această țintă, D. Popovici nu disprețuiește, la nevoie, nici valențele pitorești ale materialului pe care-l indică sau doar îl sugerează, dar atitudinea lui rămâne tot timpul oarecum detașată, privirea cuiva care se află mult dincolo, și chiar deasupra, stadiului de evoluție culturală pe care-l studiază, dar care știe că acesta a fost indispensabil pentru a se ajunge la punctul din care el însuși îl examinează.

Cea de-a doua lecție pe care *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières* o poate da în continuare cu folos, deși – ca și prima, de altfel – ea pare de domeniul evidenței, este cea pe care am numi-o a *strategiei punerii în pagină*. Aceasta este,

² V., de pildă, rezervele față de interpretarea dată de O. Densusianu rolului de păstrător al originalității acordat slavonismului (care ne-ar fi ferit de topirea în masa „rudelor” noastre, italienii), combătut prin paralela cu situația relațiilor între italieni și francezi (*La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945, p. 5–6), sau asemănarea sesizată între Heliade și Alfieri, în privința atitudinii lor față de francezi și cultura franceză („sa gallophobie aussi bien que [...] la tournure profondément française de son esprit”, *Ibidem*, p. 14).

înainte de toate, rezultatul unei remarcabile stăpâniri a erudiției. Deși merge el însuși, într-un demers prealabil, până la detaliu și, așa cum am mai spus, descoperă și semnalează texte și surse inedite, D. Popovici nu se lasă niciodată tentat – precum contemporanul său G. Călinescu, de exemplu – de plăcerea ostentării acestei cunoașteri a amănuntelor. Călinescu se desfată mai întâi el însuși, având față de pitorescul – literar și de moravuri – al epocilor revolute o atitudine, am spune, hedonistă. D. Popovici le contemplă de undeva de la distanță, mai exact de sus, cu un zâmbet subțire, conștient de puterea lor de a atrage atenția și simpatia cititorilor, dar parcă disprețuind nițel asemenea mijloace prea comode pentru ambițiile sale de fin intelectual, raționalist înainte de toate. Și nu o face pentru că ar fi incapabil să redea impresia vieții. Ne-o demonstrează atât sagacitatea cu care știe alege citatele cele mai expresive și mai caracteristice sub raportul autenticității limbajului și stilului de epocă (îndemânarea lui în această privință, după părerea noastră, nu este inferioară celei a lui Călinescu, doar că folosește extrasele cu mult mai multă parcimonie), cât și modul în care izbuteste să realizeze și să însuflețească câteva dintre figurile de marcă ale epocii pe care o studiază: S. Micu, călugărul modest și supus, interesat în fond doar de munca sa de benedictin; explozivul Șincai, menit tuturor revoltelor și vicisitudinilor; diplomatul P. Maior – singurul care reușește să publice și să pună în circulație aproape tot ce a scris; înstrăinatul Budai-Deleanu, care, din punctul de vedere al asimilării ideologiei epocii, ajunge să reprezinte avanpostul generației sale; răzvrătitul Lazăr, care pune bazele unui nou sistem de învățământ în provincia vecină, dar nu concepe să moară decât în Avrigul natal; sau, la celălalt pol, mărginitul Vasile Moga și arghirofilul Ioan Bob rămân, în cartea lui D. Popovici – dincolo de nuanțările pe care cercetările ulterioare le-au adus și le mai pot, eventual, aduce portretelor lor –, niște oameni vii, cu personalități specifice și cu contribuții bine puse în lumină la viața socială, politică și mai ales culturală a românilor din epoca Luminilor. Stăpânirea excelentă a materialului documentar se reflectă, pe de altă parte, în structura limpede și cu adevărat funcțională a cărții. Începută printr-o introducere care așază epoca cercetată în contextul întregii evoluții a literaturii/culturii române (lucru absolut indispensabil pentru cititorii străini, dar util, cu siguranță, și celor români), ea își dispune materia într-un sistem, am zice, de cercuri concentrice. Prima parte studiază *contactul* literaturii române cu cea a luminilor europene, indicând analogii, surse și căi de difuzare, cea de-a doua urmărește emergența și înflorirea *ideilor* iluministe, insistând asupra faptului că procesul se produce, concomitent, în toate provinciile românești, iar

cea de-a treia e consacrată *sentimentelor*, înțelegându-se prin aceasta materializările artistice, în poezie, mai ales (proza propriu-zis beletristică având o prezență ne semnificativă în această perioadă), și se încheie cu analiza celei mai importante opere literare a epocii, *Țiganiada* lui Ion Budai-Deleanu. În cuprinsul acestei structuri, substanța cărții alătură și organizează, demonstrând clar ierarhiile, atât autorii și operele de prim rang – în ciuda, de mai multe ori, a incompletei sau întârziatei lor intrări în circulație (cazul *Țiganiadei* este, din acest punct de vedere, emblematic și tragic totodată) –, cât și eforturile truditorilor de rangul al doilea și al treilea, unii dintre ei demni de indulgența ușor amuzată a autorului și a cititorilor săi, dar cu toții contribuind la edificarea unei culturi/literaturi cu trăsături foarte personale și aflate în evident proces de sincronizare cu lumea intelectuală occidentală, unde îi este, în definitiv, locul. D. Popovici are, în același timp – deși, poate, lucrul acesta n-a fost pus în suficientă măsură în lumină de către cei care s-au ocupat de această carte –, o adevărată finețe în analiza și valorificarea textelor, în ciuda faptului că, cu excepția *Țiganiadei*, ele nu se pretează decât foarte puțin unei receptări estetice. Istoricul literar știe, însă, să scoată în evidență alte aspecte care, pentru cititorul zilelor noastre, sunt capabile să suplinească această lipsă. *Istoria* lui P. Maior, de exemplu, pe lângă reliefaarea talentului pamfletar, este excelent interpretată ca document psihologic, devenind o piesă-cheie în demersul de individualizare a autorului față de ceilalți tovarăși ai săi de generație, iar „mica poezie” a unor Conachi, *Dimachi e tutti quanti* devine interesantă pentru cititorul român nu numai prin comentariu, ci și prin îndemnată selecție a citatelor, care o fac sensibilă și lectorului de limbă franceză, datorită foarte inspiratelor traduceri.

Alegerea și montarea citatelor, în original și în tălmăciri aparținând chiar lui D. Popovici, deși ele sunt folosite cu mult mai multă economie decât în *Istoria literaturii* a lui G. Călinescu, se numără printre principalele elemente ale *strategiei* cărții. Consacrată unei perioade a literaturii noastre puțin cunoscute în afara cercului strict al specialiștilor, reprezentând, de fapt, prima sinteză amplă cu privire la un subiect până atunci abordat doar în articole și studii dispartate sau în scurte capitole ale unor cărți referitoare la întreaga literatură română, lucrarea lui D. Popovici rămâne exemplară până astăzi și prin ceea ce am putea numi, cu un termen ce poate părea vag, dar pe care îl dorim doar cuprinzător, *stilul* ei. Cartea îl reprezintă foarte bine pe autor: sobru și pătruns, fără niciun fel de ostentație, de responsabilitatea magisteriului, în aparență detașat (pentru a nu spune chiar distant sau rece), în realitate foarte implicat și

alegându-și în perfectă cunoștință de cauză procedurile de punere în pagină, cu o precizie clasică a tăieturii raționamentului și o expresie a ideii de o luciditate aproape dureroasă, care controlează în permanență elanurile.

Având în vedere specificul materialului de prezentat, dar și acela al cititorilor cărora li se adresează și al momentului în dezvoltarea istoriografiei noastre literare pe care îl reprezintă, prima, enormă, calitate a cărții *La Littérature roumaine à l'époque des Lumières* ni se pare a fi puterea ei de sinteză. D. Popovici deține secretul formulărilor în același timp frapante și cuprinzătoare, care rezumă într-o frază sau două înțelesurile unei întregi epoci, ale unui fenomen cultural sau ale operei unui autor, într-un mod care nu poate să nu se întipărească în înțelegerea și memoria cititorului. Exemplele sunt nenumărate; ne-am putea referi, totuși, în mod special, la caracterizarea Junimii din prefață³, la cea a valorii și semnificației de actualitate a poeziei lui Lucian Blaga în finalul introducerii⁴, dar și – de data aceasta din cuprinsul propriu-zis al cărții – la personajele care definesc premisele, dar și efectele Unirii cu biserica Romei⁵, acțiunea luminătorului Lazăr la București⁶, formația intelectuală a lui Daniil Scavinschi⁷, inițierea în „diplomația europeană” a lui Dionisie Ecleziarhul⁸ sau sinteza concludivă de

³ „[...] son caractère distinctif est de détacher l'idée d'art de toute préoccupation contingente et il a trouvé son expression poétique la plus parfaite dans l'oeuvre de Michael Eminesco” (*Ibidem*, p. V).

⁴ Vorbind despre faza contemporană a literaturii noastre, Popovici îl socotește pe Blaga „son représentant le plus brillant”, care „la dépasse par la valeur qu'il attache à l'élément universel” (*Ibidem*, p. 20).

⁵ „Réalisée grâce à la faiblesse d'un évêque avide de grandeurs temporelles et secondée par des prêtres désireux d'avoir leur part de privilèges, l'union réussit, après la douloureuse expérience d'Innocent Micou, à faire comprendre aux Roumains une vérité sur laquelle repose tout le progrès social : c'est que les droits ne s'accordent pas, ils se conquièrent.” (*Ibidem*, p. 88)

⁶ „La conscience de son origine a insufflé une vie nouvelle au peuple roumain de Transylvanie ; cette conscience existait de longue date dans les Principautés, mais elle y menait une vie anémique. Grâce à son école, Lazar est parvenu à créer autour de cette idée le même état d'esprit que dans sa province transylvaine et à dresser de la sorte, en face de l'idéal grec, l'idéal romain de son peuple.” (*Ibidem*, p. 327)

⁷ „[...] originaire de la Bukovine, instruit à Lwow, professeur d'allemand à Iassy, c'est cependant vers la littérature française, vers la comédie de Regnard et la tragédie de Voltaire que le poète se tourne pour trouver des oeuvres à traduire” (*Ibidem*, p. 413).

⁸ „[...] initié aux dessous de la diplomatie européenne comme à la fabrication des armes secrètes, et irréductible ennemi de ce papiste helléno-grec que fut Napoléon” (*Ibidem*, p. 493).

pe ultima pagină, cu privire la rolul jucat în cultura noastră de Școala ardeleană și de urmașul său, latinismul⁹.

Limpezimea și eleganța expresiei nu se dezmint în carte niciun moment. Perfect cunoscător al limbii franceze, D. Popovici o întrebuințează nu numai cu naturalețe și dezinvoltură, dar îi folosește în mod variat posibilitățile, fie că e vorba de puterea ei de a clarifica înțelesurile sau de a crea pitorescul (e remarcabil cum „culoarea locală” românească este comunicată astfel cititorului străin), fie că ilustrează capacitatea de a transmite, subtil și nuanțat, atitudinea autorului față de faptele, personajele, operele prezentate și comentate. D. Popovici nu elimină complet reacțiile afective personale din carte, iar atunci când acestea sunt negative, ele îmbracă forma unui sarcasm necruțător, așa cum se întâmplă când e vorba de prezentarea figurii episcopului Bob¹⁰, sau de comentarea unor susțineri clar partizane ale istoricului literar L. Gáldi¹¹. În ansamblul ei, însă, cartea se distinge tocmai printr-o remarcabilă stăpânire de sine și a materiei cercetate. D. Popovici știe tot ce se putea ști, în 1945, referitor la literatura română din epoca luminilor (și multe alte lucruri în plus), dar poate să scrie o carte convingătoare și utilă tocmai pentru că se ridică deasupra propriei erudiții, știe să aleagă, să clasifice și să clarifice, să ordoneze și să așeze în schemă, realizând un întreg organic, din metoda căruia (și nu numai) rămâne totdeauna ceva de învățat.

⁹ „Après avoir communiqué à la littérature l'impulsion rédemptrice, le mouvement devait être vaincu parce que son optique historique ne tarde pas à se vicier: incapable de comprendre le peuple réel, tel que l'avaient fait deux millénaires d'histoire dans son cadre carpatho-danubien, il s'affaiblit à la recherche d'un peuple hypothétique, que les philologues avait fait surgir des dictionnaires latins, et qu'on ne pouvait apercevoir qu'à l'aide de la lunette grossissante des lois phonétiques.” (*Ibidem*, p. XXX).

¹⁰ Sentința de la pagina 290 e definitivă: „[...] insensible aux préoccupations de nature subversive, son existence s'est déroulée dans les zones calmes où fleurissent tous les privilèges officiels, il a vécu heureux et est mort riche”.

¹¹ V. comentariile din note, de la pp. 297–298 și p. 479.

Fondul „Dimitrie Popovici” în Colecțiile speciale ale Bibliotecii Județene „Octavian Goga”, Cluj

Liana Vescan*

Résumé

Le Fonds « Dimitrie Popovici » dans les Collections spéciales de la Bibliothèque « Octavian Goga » de Cluj. Cet article vise à présenter – du point de vue du bibliothécaire – le Fonds « Dimitrie Popovici », appartenant à la section *Collections spéciales* de la Bibliothèque « Octavian Goga ». Après avoir fait un répertoire général de la bibliothèque du professeur clujeois et des rares éditions hébergées dans son archive, cette étude apporte une série d'arguments pour la valeur documentaire du fonds (conservé *in situ*, il permet au spécialiste de l'histoire littéraire de reconstruire l'horizon de tout un contexte culturel, ainsi que les pratiques de lecture de Popovici). L'article fournit également des informations ponctuelles sur la structure de l'archive et quelques exemples de documents biographiques précieux. La dernière partie de l'étude surprend les principales collaborations institutionnelles possibles grâce à l'existence de cette archive, mais aussi la manière dont les résultats des recherches menées depuis plus d'une décennie au sein du fonds documentaire ont été diffusés au grand public.

Mots-clés: *archive, bibliothèque, manuscrits, biographie, recherche littéraire.*

Cuvinte-cheie: *arhivă, bibliotecă, manuscrise, biografie, cercetare literară.*

Biblioteca și arhiva lui D. Popovici constituie azi un fond distinct în cadrul Casei Memoriale „Ioana Em. și Liviu Petrescu”¹, aflată la parterul unui bloc din cartierul Mănăștur și gestionată de Biblioteca Județeană „Octavian Goga”. Ioana Em. Petrescu, fiica lui D. Popovici, a moștenit din casa părintească (ultimul domiciliu al profesorului clujean D. Popovici, împreună cu familia sa, a fost pe

* Liana Vescan este bibliotecară în cadrul secției *Colecții speciale, cunoaștere și memorie locală*, a Bibliotecii Județene „Octavian Goga”, Cluj. Contact: liana.vescan@gmail.com.

¹ După moartea lui Liviu Petrescu (5 iulie 1999), neexistând moștenitori, Guvernul României a decis, prin Hotărârea 379 din 2 aprilie 2003, ca tot fondul să fie trecut în administrarea Consiliului Județean Cluj, respectiv a Bibliotecii Județene „Octavian Goga” (în continuare BJC).

strada Bisericii Ortodoxe, în centrul orașului) atât mobilierul Art Nouveau (birou, bibliotecă, dulap cu vitrină, fotolii, masă cu scaune), care dă azi apartamentului un aer de eleganță de altădată, cât și cărțile și manuscrisele tatălui său. Acestea din urmă constituie una dintre cele mai importante arhive personale administrate, începând din 2007, de Biblioteca Județeană „Octavian Goga” din Cluj.

Componența bibliotecii. Ediții rare

Biblioteca lui D. Popovici cuprinde 1632 de cărți și 368 de numere de reviste culturale. O parte dintre volume sunt legate elegant, între coperti albastru-închis, pe cotor, în partea de jos, fiind imprimate inițialele D. P. Profesorul urma, probabil, moda interbelică, de a-și conserva cărțile cele mai de preț din biblioteca proprie în legături noi, făcute într-un stil unitar și purtând inițialele proprietarului – dar este la fel de adevărat că avea numeroase volume foarte vechi (unele – de la începutul secolului al XIX-lea) și care aveau, desigur, mare nevoie de coperte protectoare noi.

La o simplă parcurgere a titlurilor de pe rafturile bibliotecii², fondul de carte impresionează prin numărul mare de volume de secol al XIX-lea sau de la începutul secolului al XX-lea, D. Popovici fiind, prin natura profesiei, un bibliofil avizat. Este adevărat și că asemenea titluri reprezintă o comoară, astăzi, pentru bibliotecile românești, din cauza distrugerilor suferite de fondurile acestora pe parcursul secolului trecut (războaiele mondiale, precum și o dictatură – comunistă – care vedea în cărți inamici personali, au contribuit decisiv la această situație).

Biblioteca lui D. Popovici, cel căruia îi datorăm o ediție definitivă exemplară a operei lui Ion Heliade-Rădulescu, conține o bogată colecție de cărți princeps, aparținând scriitorului revoluționar, care cuprinde: *Biblicele sau Notiții historice, philosophice, religioase și politice assupra Bibliei*, Paris, 1858; *Christianismul și catholicismul*, București, 1870; *Culegere din scrierile lui I. Eliade de prose sci de poésie*, Bukurescti[!], 1836; *Descrierea Europei dupe Tractatul din Paris*, [Paris], 1856; *Equilibru intre Antithesi sau Spiritul și Materia*, București, publicat dela 1859 pînă la 1869; *Hristianismu la începutulul său. Ecstract din cele din urmă zile ale Pompei. Imitație* [după Edward Bulwer-Lytton], București, 1836; *Litteratura. Critică*, Vol. I, București, 1860;

² Catalogul Fondului de carte Dimitrie Popovici poate fi consultat online la adresa https://www.bjc.ro/new/files/fondul-popovici/fondul_popovici.pdf, accesat 23 octombrie 2020.

Paralelismu între dialectele românû și italianu. Sau forma ori gramatica aquestoru doe dialecte, [Partea II], Bucuresci, 1841; *Principe de orthographia romana*, Bucuresci, [1870]; *Curs de poesie generale. Satirele și fabulele lui I. Heliade-Rădulescu*, Craiova, 1883.

De asemenea, găsim în biblioteca profesorului ediții princeps din scrierile lui Vasile Alecsandri (*Dumbrava roșie*. 1497, Iassy, 1872; *Fontâna Blanduziei [Piesă în 3 acturi și în versuri]*, Bucuresci, 1884; *Salba literară*, Iassi, 1857), Dimitrie Bolintineanu (*Calatorii în Palestina și Egiptu*, Iasii, 1856; *Conrad*, Bucuresci, 1867; *Nepăsarea de religie, de patrie și de dreptate la români*, Bucuresci, [1869]; *Ștefan Gheorghe Vodă sau Voiu face doamnei tele ce ai făcut tu jupânesei mele. Dramă istorica în cinci acte*, Bucuresci, 1868; *Traianida. Poema epica națională*, Bucuresci, 1870), Cezar Bolliac (*Collectiune de poesii vechi și noi*, București, [1858]; *Poésies. Traduites du roumain en prose en et vers français*, Paris, 1857), precum și numeroase volume ale unor autori uitați azi, tipărite în alfabet de tranziție, lucrări originale, din care menționăm, pentru exemplificare: *Arpa romînă* de C. D. Aricescu, București, 1852; *Matei Basarabu sau Dorobanți și Seimeni. Dramă în cinci acte și în versuri* de G. Baronzi, Bucuresci, 1858; *Kăntecele Aurorei. Suvenire și Doine. Poesii* de A. Kostiesku, Bucuresci, 1856; *Ore de desgustu* de Grigorie Ilarû, București, 1854; *Epoca gloriosă a lui Michai Viteazul. Poemă istorică în versuri*, de Alessandru Pelimon, Bucuresci, 1867; *Unu ajutoriu la timpu. Drama într'unu actu și în versuri* de D. Georgie Tăutu, Iassi, 1863; *Din preludările lui Alecsandru Zane*, București, 1845, sau traduceri din literatura franceză, cum ar fi: *Eraclie Împărat al Răsăritului. Trațedie în cinci acturi* de Corneil și tradusă din franțozește de D. I. Roset, București, 1831; *Paulina. Roman* de Alesandru Dumas; tradusă din limba franceză de E. A., București, 1858; *Onesta. Romanu venețianu* de la Octave Feuillet; tradusă de George Popovici, București, 1856; *Eloiza și Abelardû. Romanu istoricu și adevăratu petrecutû (1079–1164)* de A. de Lamartine; tradus de N. Bilcirescu, București, 1855; *Matilda sau Memoriile unei femei june. Dramă în cinci acte* de Eugène Sue; tradusă din limba franceză de I. Petrescu, Bucuresci, 1855³.

O însemnată parte a cărților aparțin criticii și istoriei literare, între care, pe lângă studiile legate de temele predilecte de cercetare ale profesorului, se remarcă lucrările lui Ovid Densușianu, Nicolae Cartoian și Mihail Dragomirescu, pe care Popovici i-a avut profesori la Facultatea de Litere din București, cele ale

³ Toate titlurile menționate mai sus se găsesc, în format digital, în catalogul online al BJC: <http://portal.bjc.qlto.ro/ro>, accesat 23 octombrie 2020.

lui D. Caracostea, al cărui asistent onorific a fost, dar și volumele lui Gheorghe Bogdan-Duică, pe care l-a urmat la catedra de Istorie literară din Cluj, precum și studii aparținând colegilor universitari clujeni, multe cu dedicație: Olimpiu Boitoș, Ștefan Bezdechi, Onisifor Ghibu, Ion Breazu etc.

Atrage atenția în bibliotecă voluminosul exemplar al *Istoriei literaturii române* a lui George Călinescu, din 1941, asupra căruia i s-a cerut lui Popovici să scrie un raport de către Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor în 1942. Cu multe adnotări (adesea, polemice), exemplarul reprezintă o mărturie extrem de interesantă despre felul în care citea profesorul – și despre felul cum își construia demonstrațiile critice. În afara raportului întocmit la cererea Ministerului, ne putem da seama de opiniile sale în legătură cu cartea lui Călinescu din referirile pe care le face în cursurile predate, cele despre romantismul românesc, ca și despre receptarea lui Eminescu în critica și istoria literară românească. Lucian Blaga, coleg cu D. Popovici la Universitatea clujeană, este prezent în rafturile bibliotecii atât prin opera sa literară, cât și prin cea filosofică. Dedicățiile sale sunt scrise în spiritul aprecierii reciproce dintre cei doi.

Literatura străină este reprezentată de valoroase ediții în limba originală ale unor autori clasici, dar și contemporani profesorului, din literatura franceză, italiană, spaniolă, germană și engleză. Este interesantă colecția de carte de specialitate, în limba franceză, cu care tânărul Popovici se întorsese, probabil, de la lectoratul parizian din anii '30 și de care se va servi pentru construcția unei noi perspective asupra istoriei literaturii române, în cursurile predate, începând cu 1936, la Universitatea clujeană. Cumpărate imediat după apariție, cărțile unui critic de talia lui Albert Thibaudet – ca și ale altora – depun astăzi mărturie despre interesele profesionale ale tânărului doctorand român la Paris, precum și despre normalitatea accesului la informația științifică a epocii – o normalitate de care comunismul avea să „dezobișnuiască” mediul academic românesc, după cel de-al Doilea Război Mondial. Biblioteca mai cuprinde lucrări de istorie, filozofie, lingvistică, teorie literară, în general legate de temele de cercetare ale profesorului.

Trebuie menționate și colecțiile de periodice, unde din nou întâlnim rarități bibliofile; amintim aici colecția *Convorbirilor literare*, numerele fiind legate pe ani, începând cu anul 1870, dar și colecții interbelice, precum cea a *Revistei Fundațiilor Regale*, altminteri epurată din bibliotecile publice românești, în anii dictaturii comuniste.

Practici de lectură. Însemnătatea arhivistică a fondului

Spre deosebire de fiica sa, D. Popovici nu obișnuia să facă adnotări pe carte, cel mult să sublinieze unele pasaje. Emoționante sunt, în acest sens, trilogiile lui Lucian Blaga, care conțin, pe lângă sublinierile lui Popovici, și însemnări ale fiicei sale, cei doi dialogând astfel pe o margine de pagină, peste timp și peste moarte. De altfel, fiica sa mărturisea, la maturitate, în interviuri, că s-a format citindu-l pe tatăl său (avea, reamintim, 11 ani la moartea acestuia). Este evident, pentru oricine frecventează biblioteca familiei Popovici, că s-a format și citind „pe urmele tatălui”, căutându-i puținele însemnări pe pagini de carte, ca pe niște îndrumări intelectuale „secrete”. La fel trebuie să fi făcut și cu fișele de lectură ale lui D. Popovici, pe care arhiva familiei le conservă, bine organizate, așa cum le folosisese profesorul în munca sa de cercetare și de predare.

Faptul că Biblioteca Județeană a păstrat biblioteca ca pe un tot îl considerăm deosebit de meritoriu. Pe de o parte, avem astfel imaginea unei biblioteci private a unui universitar, intelectual de elită format în perioada interbelică, a ideilor care circulau în epocă. Pe de altă parte, întrucât aceasta este biblioteca pe care Ioana Em. Petrescu a avut-o la îndemână în anii formării sale intelectuale (este vorba despre sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60), când mare parte dintre autorii interbelici erau puși la index în bibliotecile publice, putem studia și reconstitui, cu argumente extrem de concrete, importanța bibliotecilor private pentru supraviețuirea culturală a elitei românești, în epoci totalitare. Biblioteca este întregită de o bogată arhivă de documente, păstrată exemplar de Ioana Em. Petrescu, care, de altfel, a și folosit-o, ca editor al operei tatălui său.

Structura arhivei. „Mărturii” despre biografia lui Popovici

Biblioteca Județeană a organizat arhiva, împărțind-o la fel ca pe cele ale soților Petrescu, în serii cuprinzând: actele personale, activitatea universitară, corespondența și manuscrisele. Poate cea mai interesantă serie sub aspectul informațiilor pe care le conține este cea care cuprinde documente legate de activitatea profesională a lui Dimitrie Popovici. Un dosar voluminos conține acte legate de concursul susținut de critic în 1936, pentru ocuparea catedrei de Literatură română, în urma decesului profesorului Gheorghe Bogdan-Duică⁴.

⁴ BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 1.

După amânarea concursului cu un an, la ordinele Ministerului, și după câteva probe ce impuneau studierea dosarelor de către comisie, rămân în concurs doar D. Popovici și I. Breazu, al doilea fiind preferatul profesorilor de la Cluj, fiindcă fusese discipolul lui Gh. Bogdan-Duică și era văzut ca un urmaș firesc la catedra acestuia, rămasă acum vacantă. E de menționat că în comisie se aflau, printre alții, Sextil Pușcariu (susținător al lui I. Breazu) și D. Caracostea (profesorul și mentorul bucureștean al lui D. Popovici), între cei doi izbucnind o neînțelegere ce pornea de la relevanța lucrărilor depuse la dosar de către cei doi candidați. În urma probelor de expunere a titlurilor și lucrărilor și a colocviului public, Popovici obține punctajul cel mai mare, convingând prin înalta sa ținută academică, prin discursul distins și profunzimea cunoștințelor, toate acestea inaugurând o carieră universitară caracterizată prin seriozitate și profesionalism, în care tânărul cadru didactic a reformat, literalmente, predarea istoriei literaturii române la Universitatea clujeană (despre modul cum și-a construit cursurile vorbesc alte dosare ale arhivei).

Un alt dosar cuprinde raportul asupra *Istoriei literaturii române de la origini până în prezent*, cerut profesorului de către Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, în 1942⁵. Raportul, echilibrat, cu simțul nuanțelor, a fost redactat în cadrul unei anchete, inițiată în urma acuzelor Elenei Perticari-Davila asupra capitolului despre Alexandru Davila, în care G. Călinescu ar fi făcut „aprecieri injurioase”. Deși *Istoria* călinesciană nu era un studiu agreat de Popovici, referatul său este redactat în spiritul eticii științifice și – cu argumentele expertului – îl inocentează pe autor de acuzele aduse de familia lui Davila⁶.

Găsim în arhivă și comunicarea hotărârii ședinței din 30 august 1944, prin care rectorul Universității clujene, aflată în refugiu la Sibiu, Iuliu Hațieganu, anunța profesorii despre constituirea unei comisii care să pregătească revenirea la Cluj: „încrezători în viitorul neamului, în deplină frățietate, să ne pregătim pentru Clujul nostru scump, pe care să-l transformăm cu energiile noastre în capitala spirituală a Transilvaniei...”⁷. Asemenea fragmente de istorie a uneia din cele mai importante instituții culturale din Transilvania ne vorbesc despre felul în care profesorul Popovici a trăit el însuși momente și epoci dificile, despre

⁵ *Ibidem*, Dosar 4.

⁶ Romulus Mînecan, *Istoria... lui G. Călinescu, în anchetă ministerială*, în „Dilemateca”, 2009, septembrie, pp. 15–19.

⁷ BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 3, f. 17.

ritmurile și zilele sale, devotat cauzei Universității. În același sens, din perioada refugiului la Sibiu, există două rapoarte scrise de către D. Popovici, în mai 1944, la cererea rectorului, legate de biblioteca Seminarului de literatură română (corespondentul instituțional a ceea ce, azi, ar fi un departament de literatură română).

În primul raport, profesorul își arată îngrijorarea față de situația bibliotecii, care, scrie el, conținea 12000 de volume, din care doar 20% erau ediții curente: „Nimeni din noi nu poate ști dacă orașul va fi sau nu bombardat; prudența ne impune însă să luăm ipoteza cea mai puțin favorabilă. În cazul acesta va trebui să ținem seama de situația actuală a Universităților noastre: bibliotecile de la Cernăuți sunt pierdute; bibliotecile seminariale din București sunt distruse; bibliotecile seminariale din Iași, părăsite de profesorii lor, vor fi de asemenea pierdute, în afară de cazul când hazardul nu se va arăta absurd de mărinimos. Până acum doar bibliotecile noastre au rămas intacte și ele sunt destinate să ne asigure în viitor mijloacele prime de cercetare. [...] Dacă la celelalte facultăți interesează ultimul tratat sau ultima ediție a unui tratat științific, la noi interesează colecțiile, edițiile prime și definitive ale operelor literare și toate edițiile tratatelor științifice. Pentru lucrările deja apărute, ultime ediții mai pot fi; dar ediții prime nu!”⁸. De aceea, cere rectorului să convoace Colegiul universitar, pentru a lua o hotărâre prin care să își asume răspunderea în legătura cu soarta bibliotecii seminariale.

În cel de-al doilea raport, cerut în urma ședinței Senatului Universității din 9 mai 1944, Popovici îl informează pe rectorul Iuliu Hațieganu că biblioteca Seminarului a fost evacuată, în piesele ei cele mai prețioase, la Săliște, într-o încăpere a penitenciarului, împachetată în 69 de lăzi⁹. Știm din consultarea catalogelor actualei biblioteci a Facultății de Litere a UBB că volumele în discuție au fost, cel puțin parțial, salvate de la distrugerile războiului.

Un dosar al seriei cuprinde activitatea Grupării universitare democratice – secțiunea Sibiu, al cărei membru a fost; ea fusese constituită în 6 octombrie 1944 și avea ca scop principal: „combaterea spiritului fascist și rasist, precum și promovarea ideilor democratice în Universitate”¹⁰. Redusă la tăcere de noua orânduire comunistă, Gruparea aceasta reprezintă un episod interesant din rezistența intelectualilor români la violențele impuse de finalul războiului mondial.

⁸ *Ibidem*, f. 34.

⁹ *Ibidem*, f. 35.

¹⁰ *Ibidem*, dosar 5, f. 22.

Alt document interesant, care vorbește despre caracterul intransigent și, totodată, pragmatic al lui Popovici, este memoriul pe care îl adresează Academiei R.P.R. în iunie 1952, în calitate sa de director al Filialei instituției din Cluj. După o analiză a stării critice a Filialei locale a Academiei, despre care amintește că a mai transmis sesizări, Popovici încheie memoriul cerând: creșterea fondurilor pentru procurarea de publicații din țară și din străinătate, dreptul de depozit legal, creșterea numărului personalului de bibliotecă și administrativ și susținerea propunerii pentru construirea unui local propriu, arătând că fondul de carte era, în acel moment, adăpostit în șase localuri diferite¹¹. Putem spune că a continuat să fie, și după război, în pofida sănătății sale tot mai precare, un fondator de instituții științifice, mereu preocupat de realizarea unor structuri moderne, pe măsura spiritului european pe care înțelegea să îl insuflă studiilor românești.

Astfel, ca director al Institutului de Lingvistică (din cadrul aceleiași Filiale academice locale), propune un proiect de amploare: inițierea alcătuirii „Marii Arhive Naționale”, pornind de la evaluarea că „aproximativ 50% din bogăția literară românească a rămas îngropată în ziare, reviste și manuscrise”¹². În cadrul acestui proiect național, Popovici gândește și „sarcinile concrete care revin Institutului din Cluj: 1. Explorarea tuturor volumelor sau broșurilor, a căror primă ediție a apărut în Transilvania sau în alte părți ale fostei monarhii austro-ungare sau ai căror autori se încadrează prin originea lor acestor regiuni; 2. Explorarea tuturor publicațiilor periodice române sau scoase de români în limbi străine, apărute în Transilvania sau în alte părți ale fostei monarhii austro-ungare; 3. Explorarea periodicelor maghiare sau germane din Transilvania”¹³. Desigur, proiectul nu s-a concretizat, din motive istorice evidente.

Bogata corespondență a lui D. Popovici, conservată și ea în arhiva familiei, are un caracter eteroclit. Pe parcursul lecturii, cititorul va putea descoperi corespondența plurilingvă primită de Popovici (în română, franceză, germană, italiană și portugheză), corespondența cu instituții de prim rang ale Europei (Biblioteca Vaticană, Universitatea din Coimbra, Școala de Limbi Orientale din Paris ș.a.), cu personalități culturale din România și din străinătate. Printre expeditorii din țară se numără marii profesori de la București sau Cluj: N. Cartoian, D. Caracostea, I. Hațieganu, I. Iordan, T. Vianu, Th. Capidan, Sextil Pușcariu și alții, apoi studenții, doctoranzii sau cei recomandați pentru studii și

¹¹ *Ibidem*, dosar 2, f. 17.

¹² *Ibidem*, f. 21.

¹³ *Ibidem*, f. 22.

îndrumare, precum și conducători de reviste care îi solicită colaborarea, diverse instituții care îi mulțumesc pentru colaborări ori volume trimise sau pe care i le solicită.

O corespondență mai specială e cea cu mentorul său de la București, D. Caracostea, pentru care voia să realizeze și un volum omagial (în 1941, a început să strângă colaboratori pentru a celebra, prin acest volum, 20 de ani de activitate universitară a profesorului său). Din corespondența sa cu alți universitari, reiese faptul că a solicitat ajutorul mai multor specialiști și foști studenți ai lui Caracostea pentru alcătuirea acestui volum, dar proiectul nu s-a mai realizat. Din nou, vitregiile istorice nu sunt deloc străine de acest plan sortit eșecului. De altfel, corespondența ne permite să întrevădem rețeaua academică a timpului, relațiile profesionale care funcționau la nivel universitar, ne oferă informații asupra aparițiilor editoriale, a proiectelor literare și critice, uneori nefinalizate. Printre rânduri, deslușim profilul profesorului, care se distinge prin seriozitate, profesionalism, prestanță, dar și deschidere și empatie pentru problemele colegilor sau ale studenților.

Cea mai bogată dintre seriile arhivei este cea a manuscriselor, întrucât ea ne introduce în atelierul de lucru al unui profesor universitar care excelează prin seriozitate și rigoare. Dovadă sunt zecile de pachete de fișe de lectură, ordonate alfabetic, pe teme, și zecile de pachete de fișe cu note pentru cursuri, aranjate cronologic, pentru întreaga perioadă în care a predat la Universitatea clujeană (1936–1952), cursurile dactilografiate, cu însemnări și ștersături, aranjate pe lecții, volumele cursurilor pregătite pentru tipărire, sub formă de manuscrise și de dactilograme cu corecturi din: *Istoria literaturii române moderne*, *Literatura română în epoca luminilor*, *Eminescu*, *Tendința de integrare în ritmul cultural occidental*.

Pe lângă manuscrisele legate de cariera profesorală, arhiva cuprinde manuscrisele operelor de istorie și critică literară, din care mare parte vor fi editate de Ioana Em. Petrescu între 1972 și 1989, la editura Dacia, în cinci volume, sub titlul *Studii literare*, și manuscrisele unor lucrări literare originale: teatru (*Bucătarul din Salamandra*, *Regele din Propontide*, fragmente din *Comedia eternă*), poezie, fragmente de proză și traduceri ale cânturilor I–VII din *Infernul* lui Dante, sub formă de manuscrise, texte dactilografiate și note.

Colaborări instituționale. Diseminarea cercetării

Din anul 2007, când Casa memorială Liviu și Ioana Em. Petrescu s-a deschis pentru public, biblioteca a încheiat un parteneriat cu Facultatea de Litere a

Universității „Babeș-Bolyai”, prin care cadrele didactice, studenții, masteranzii și doctoranzii Facultății sunt sprijiniți în munca de cercetare a documentelor de arhivă. Au rezultat zeci de lucrări care valorifică opera celor trei creatori de fond (volume, ediții postume, studii științifice etc.), s-au publicat articole în reviste culturale, iar, după încheierea publicării seriei restitutive Ioana Em. Petrescu la editura Casa Cărții de Știință, în prezent, s-a demarat proiectul reeditării operei lui D. Popovici.

Pentru valorificarea online a Fondului Popovici-Petrescu, biblioteca, împreună cu echipa de cercetare de la Facultatea de Litere, a creat pe site-ul instituției o pagină a fondului care cuprinde: prezentarea generală, date bio-bibliografice despre cei trei creatori de fond, catalogul fondurilor, un calendar de evenimente și o galerie foto¹⁴. Operele publicate și o parte din documentele de arhivă au fost digitizate, fiind accesibile online, iar la sediul bibliotecii s-au organizat mai multe expoziții documentare pentru a pune în valoare opera și personalitatea excepțională a istoricului și criticului literar D. Popovici.

Într-o prezentare asupra activității științifice a lui Dimitrie Popovici, semnată de Tudor Vianu în 1957, acesta aprecia: „E astăzi imposibil să se obțină o viziune exactă a literaturii române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fără să se aibă în vedere îndrumările noi pe care opera lui D. Popovici le-a dat cercetării. Chiar atunci când privea un fenomen literar în studii de factură generală, D. Popovici izbutea să-i surprindă înțelesul ultim, la capătul unei argumentații temeinice”¹⁵. Arhiva profesorului ne permite să reconstituim geneza acestei „argumentări temeinice” despre care vorbea Tudor Vianu, fiind pentru cercetătorul de astăzi o sursă directă de documentare, iar pentru cei aflați la început de drum universitar, o lecție de probitate a unui travaliu intelectual care impune smerenie.

Bibliografie

***, BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 1.

***, BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 2.

¹⁴ <https://www.bjc.ro/new/index.php?fondul-popovici-petrescu/>, accesat 23 octombrie 2020.

¹⁵ BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 1, plic 3, f. 1. Textul este reprodus în introducerea volumului D. Popovici, *Romantismul românesc*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu, București, Albatros, 1972, pp. 5–7.

- ***, BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 3.
 - ***, BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 4.
 - ***, BJC, Secția Colecții speciale, Fond Petrescu-Popovici, Subfond Dimitrie Popovici, Seria Activitate universitară, dosar 5.
- Mînecan, Romulus, *Istoria... lui G. Călinescu în anchetă ministerială*, în „Dilemateca”, 2009, septembrie, pp. 15–19.
- Popovici, D., *Romantismul românesc*, cuvânt înainte de Tudor Vianu, prefață de Dan Simionescu, ediție îngrijită și note de Ioana Petrescu, București, Albatros, 1972.

Fotografii*

1. Dumitru Popovici, prin anii 1930.
Fotografie nedată

2. Dumitru Popovici la vârsta de 29 ani.
Fotografie din decembrie 1931

3. Dumitru Popovici.
Fotografie din 26 mai 1939

4. Dumitru Popovici. Fotografie
din Pașaportul pentru străinătate
emis la 23 decembrie 1933

* Imaginile provin din Fondul Petrescu-Popovici, Compartimentul Colecții speciale, memorie și cunoaștere locală al Bibliotecii Județene „Octavian Goga” Cluj

5. În clădirea centrală a Universității clujene. Fotografie din iulie 1940

6. Dumitru Popovici cu fiica Ioana Emanuela (Sibiu, 1942)

I. d. ? V. secol XVIII nu mai avea mari descoperiri în ordine geografică. Dar mari descoperiri în geografia umană: tot mai multe călătorii, în care este prezentat în particularitățile lui, în funcție de condițiile fizice în care și este dat să trăiască. Consecințe:

- ef. nu puteau să aibă sentiment al relațiilor: nu unul general, al clasicilor, același, ci un ora diferențiat de un meridional geografic la altul, păstrând în fața năpădite stigmatul medievalului sau în spate istoria poporului său;
- ef. gustul pentru exotice; dar: relativ + exotismul, donă lovituri: date achiziții concept literar clasic, donă fidele angajare în construirea teoriei literare romantice.
- ef. V. secol XVIII, o nouă nădădare în geografia politică:
- ef. declinul Franței ca putere colonială (Canada) și zădărnici Angliei;
- ef. lămurirea unor colonii (Statele Unite) care vor intra în jocul economic al lumii.

III. a. Al doilea factor important: dezvoltarea industriei. Vaporii din 1825 > marca modernă > începe așezarea industrială (economică)

2. C. Care este motivul pentru Ren. și forme române și spiritul român? Indicați o cult. elină, mai strălucită decât cea lat.?

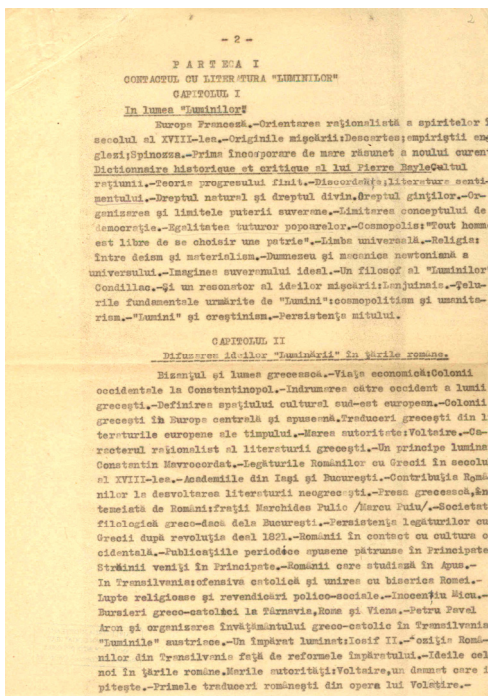
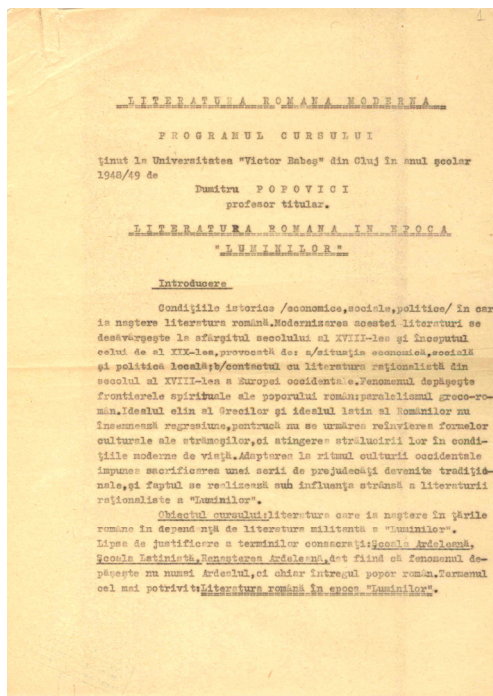
Cu atât mai mult cu cât, la răpa obicinu: că b. română lb. lat. care îndrumăgă mințile către Roma de poate contraargumenta:

Grădina ortodoxă, lb. greacă și a putia îndrepta mințile spre Elada, clasică.

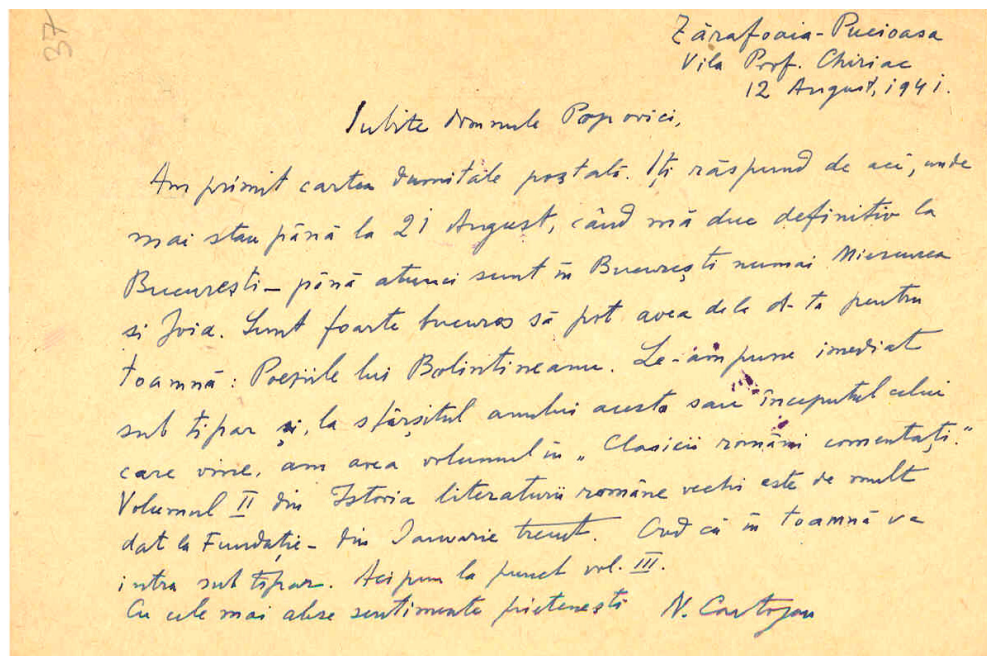
În fața răspuns: biș.

ef. donă Renașterea, an. a. Renașterea bizantină (IX-XII) corespunde cu epoca de mare înflorire economică a Biz. Ea, în spirit elin și lb. elin apoi Ren. Italiană & spirit latin lb. latină (secol. XII) corespunde cu epoca în care cat. ital. bogate (Veneția, Genova, Florența) dezvoltă Bizantinul pe piața economică. Persista, în istoria economică a țării lor es. țara se extind, persista și ele un cat sub stp. unei puteri obscurante la timp. Turcesc.

7. Fișe pentru cursul Literatura română în epoca Luminilor, datate joi, 13.X.1949 și vineri, 14.X.1949

8. Programul cursului Literatura română în epoca Luminilor, 1948-1949

9. Din corespondența cu Nicolae Cartoian. Scrisoare datată 12 august 1941

[illegible]

10. Note asupra operei lui I. Heliade-Rădulescu

În atenția colaboratorilor colecției „Personalități ale Universității Babeș-Bolyai”

Colecția „*Personalități ale Universității Babeș-Bolyai*” cuprinde o serie de volume cu tematici distincte. Fiecare dintre aceste volume va conține studii și cercetări dedicate activității științifice și vieții specialiștilor de renume național și internațional, din variate domenii, care au făcut parte din corpul academic și de cercetare al universității clujene, de la înființarea acesteia în 1872 și până în prezent.

Pentru a asigura o identitate specifică și cât mai unitară a colecției, recomandăm colaboratorilor noștri respectarea următoarelor norme minimale de publicare:

1. Manuscrisele vor fi trimise redacției în format electronic, fișier **.doc** sau **.docx**. Textele vor avea o lungime de minim 10 pagini și maxim 15 pagini, cu caractere Times New Roman, dimensiune 12, la 1,5 rânduri distanță.
2. Normele de redactare ale referințelor bibliografice și notelor sunt cele folosite de către Academia Română, conform [http://www.ear.ro/files/ Normemweb.pdf](http://www.ear.ro/files/Normemweb.pdf)

Pentru mai multe detalii, a se vedea și explicațiile următoare:

A. Notele:

Aparatul critic al lucrării va cuprinde doar note de subsol.

În cadrul notei, ordinea datelor este următoarea: prenumele autorului, numele, titlul lucrării (cu litere italice {cursive}), volumul, locul de apariție, editura (facultativ), anul, pagina. În anumite situații, cuvântul **Editura** poate lipsi. De exemplu, în loc de **Editura Polirom** se poate scrie, simplu, **Polirom**. În unele cazuri, editura nu menționează în lucrare anul de apariție. Atunci, în locul anului, se introduce **f. a.** (= fără an).

Exemplu: Keith Hitchins, *România*, București, Humanitas, ed. a 3-a, rev., 2004, p. 336.

Dacă în seria notelor se fac mai multe referiri la aceeași lucrare, se procedează astfel:

Când referirea se face imediat după prima menționare a lucrării, datele sunt substituite de termenul **ibidem**, după care, atunci când se impune, se menționează pagina.

Când o nouă referire la aceeași lucrare urmează după mai multe note, se dă numele autorului, restul datelor fiind suplinite prin sintagma **op. cit.** (culeasă întotdeauna cu italice), urmată de pagină.

Când un autor este citat cu mai multe lucrări, intercalate cu alte note, se trece numele autorului, titlul (eventual prescurtat), apoi pagina.

Când un autor este citat, succesiv, cu mai multe lucrări, numele este înlocuit prin **idem** (același).

Când autorul lucrării preia un citat, nu din sursa primară, ci din altă carte, introduce mențiunea **apud** (= după).

Pentru a se sublinia existența unui punct de vedere identic cu opinia altui autor se introduce mențiunea **confer** (sau **cf.** = conform).

Autorul poate fi pus în situația de a cita informații de pe un număr mare de pagini ale unei alte lucrări. Pentru a evita riscul introducerii unei multitudini de note, poate redacta, în acest caz, o singură notă în care, în locul paginii se introduce termenul **passim** (= peste tot).

Exemple:

Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. III: *Legile formației civilizației române*, București, Ancora, 1925, p. 101.

Ibidem.

Ibidem, p. 89.

Idem, *Istoria literaturii române contemporane*, București, Ancora, 1926, pp. 18-21.

Gazeta Transilvaniei, XC, nr. 33 din 1 aprilie 1925, apud Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, Minerva, 1978, p. 333.

Cf. Ștefan Zeletin, *Burghesia română: Originea și rolul ei istoric*, București, Cultura Națională, 1925, pp. 35-39.

Raoul Bossy, *Jurnal*, București, Editura Enciclopedică, 2001, *passim*.

În cazul în care este citat un studiu dintr-un periodic de specialitate sau o revistă, numele periodicului se culege cu litere drepte și între ghilimele, iar titlul studiului cu italice. Cifrele romane indică, după caz, numărul anilor de apariție ai periodicului sau volumul acestuia:

Anton Golopenția, *Starea culturală și economică a populației rurale din România*, în „Revista de igienă socială”, X, 1940, nr. 1-6, pp. 240-246.

În cazul în care este citat un studiu publicat într-un volum sau într-o culegere se procedează după următorul model:

Paul E. Michelson, *Semnificația Memorandului*, în David Prodan – *puterea modelului*, Cluj-Napoca, Fundația Culturală Română, 1995, pp. 250-257.

Tudor Vianu, *Alexandru Odobescu*, în idem, *Opere*, vol. 2, București, 1972, pp. 54-63.

Site-urile de pe Internet pot deveni surse valabile pentru cercetarea științifică. La citarea acestora, se va menționa și data accesării, deoarece se presupune că un *site* poate suferi modificări periodice: www.warmuseum.ca, 3 nov. 2004.

B. Bibliografia

Bibliografia se plasează la sfârșitul lucrării. Lucrările sunt prezentate în ordinea alfabetică a numelor autorilor, într-un mod similar următoarei exemplificări:

Barbu, Paul-Emanoil, *Din istoria cooperăției de consum și de credit din România*, București, Universul, 2000.

Constantinescu, N. N., *Istoria economică a României*, București, Editura Economică, 1997.

Iorga, Nicolae, *O viață de om așa cum a fost*, vol. I-III, Chișinău, Universitas, 1991.

Slăvescu, Victor, *Istoria Băncii Naționale a României*, București, Cultura Națională, 1925.

3. Textele vor fi însoțite de un rezumat în limbă străină (de preferat engleză sau franceză), precum și de cuvinte cheie (câte 5 în limba română și 5 în limbă străină).
4. Autorii își vor preciza, la finalul manuscrisului, afilierea științifică și instituțională și datele de contact (email).
5. Articolele vor fi trimise pe adresa de email: colectia_ubb.personalitati@yahoo.com

Redacția

„Colecția *Personalități ale Universității Babeș-Bolyai* exprimă valorile universității noastre, și anume *Tradiție și Excelență*. Mentea umană are tendința să modifice trecutul pentru a-și justifica prezentul, generând uneori însă în acest proces un prezent defensiv, prin care ratăm oportunități actuale și viitoare. Valorizarea Tradiției aduce trecutul în prezent, cât mai fidel posibil, asigurându-ne astfel stabilitatea instituțională și psihologică pentru a aborda viitorul și impredictibilitățile acestuia cu raționalitate și curaj, spre Excelență. Iar această Colecție are tocmai o astfel de funcție fundamentală!”

Prof. univ. dr. Daniel David,
Rectorul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

„În 2022, Universitatea Babeș-Bolyai aniversează 120 de ani de la nașterea profesorului Dumitru Popovici și 70 de ani de la moartea lui. O trecere rapidă prin Facultatea de Litere clujeană e de-ajuns ca să vorbească neinițiatului despre importanța pe care memoria lui D. Popovici o are între istoriile noastre fondatoare: fotografiile lui străjuiesc sala de Consiliu, respectiv sala de festivități (care îi și poartă numele). Inițiatii (în manuscrise și arhive ale familiei acesteia de universitari clujeni, care îi conține, alături de D. Popovici [1902-1952], pe fiica sa, Ioana Em. Petrescu [1941-1990] și pe soțul ei, Liviu Petrescu [1941-1999]) pot descoperi, între volumele vechi ale Bibliotecii de la Litere, cărți care au aparținut Seminarului de istoria literaturii române moderne (...). Studiile lui Popovici despre ideologia literaturii române din secolele XVIII-XIX, respectiv despre romantismul românesc și despre poezia eminesciană, continuă să figureze între referințele bibliografice ale specialiștilor domeniului, români și străini, cu o discretă insistență, ceea ce îl așază pe autor în istoria ideilor literare românești pe o *listă scurtă* a celor care și-au depășit epoca și, chiar, marginile metodologice ale propriilor construcții ideatice: Eugen Lovinescu, George Călinescu, Tudor Vianu, Garabet Ibrăileanu...”

Prof. univ. dr. Ioana Bot
CS II dr. Adrian Tudurachi

ISBN: 978-606-37-1422-1